

**T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

ESKİ IRAK'TA BRONZ ÇAĞ'DA ENDÜSTRİ VE TİCARET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Anfal Mohammed Mahmood MAHMOOD
1530231450**

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mehmet KAŞKA

ISPARTA – 2017

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Anfal Mohammed Mahmood MAHMOOD	
Anabilim Dalı	Arkeoloji	
Tez Başlığı	Eski Irak'ta Bronz Çağında Endüstri ve Ticaret	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	U. Kaşka	
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 04/12/2017 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Doç. Dr. Mehmet KAŞKA	U. Kaşka
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KÖKER	H. Köker
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Ralf BECKS	R. Beck
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “*Eski Irak’ta Bronz Çağ’da Endüstri ve Ticaret*” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Anfal Mohammed Mahmood MAHMOOD

04/12/2017

(Mahmood, Anfal Mohammed, *Eski Irak'ta Bronz Çağ'da Endüstri ve Ticaret, Yüksek Lisans, Isparta, 2017*)

ÖZET

Bu araştırma konusu, eski arkeolojik ve tarihî araştırmalarda önemli konular arasında yer aldığından dolayı tercih edilmiştir. Özellikle de araştırmacıların ele aldığı şeylerin çoğunun genellikle her çağın belirli yönlerinin incelenmesi ile sınırlı olması nedeniyle de tercih edilmiştir. Bu nedenle, Bronz Çağı'nda Mezopotamya'daki sanayi, ticaretin ve bu çağın ortaya koyduğu başarıların incelenmesini ele alması açısından bu konu önem arz etmektedir.

Araştırma beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Mezopotamya'nın adlandırılması, eskiden ona verilen isimler, onu çevreleyen ülkeler arasındaki konumu ve bu konumunun ticari ve ekonomik açıdan önemi ele alınmıştır. Bu bölüm ayrıca Mezopotamya topografyasına doğal ortamın tezahürleri ve onu etkileyen koşullar bakımından kapsamlı bir genel bakış yapılmıştır. Bölümde, Dicle ve Fırat nehirleri ve bunların Mezopotamya'da ticaret ve taşımacılığın kolaylaştırılmasındaki önemlerinin yanı sıra komşu ülkeler açısından Irak'ın ticari konumu da ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Bronz Çağı tarihi ve bu çağın medeniyete katkıları ile bu çağın geçirdiği evreler ve Mezopotamya'da bu dönemde elde edilen en önemli bazı kazanımlar ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Mezopotamya'da ticaret ve ulaşım hareketlerini kolaylaştırmada büyük öneminden dolayı yollar ve güzergâhların yanı sıra nehir ve kara ulaşım araçlarının incelenmesi ile bütün bu kara ve nehir araçlarının kullanımının önemi ve bu araçların eski Iraklıların yaşamındaki önemi ele alındı.

Dördüncü bölüme gelince; bu bölümde, özellikle Tunç Çağı Mezopotamya ticareti ve onun çevresinde bulunan ülkelerle olan ticari ilişkileri bu dönemde mevcut olan en önemli ticaret merkezlerini arkeolojik kalıntılara dayanarak ayrı ayrı açıklayarak ve ortaya koyarak ele almıştır.

Son olarak beşinci bölümde ise, Mezopotamya'da Bronz Çağı'ndaki sanayiye, toplumdaki önemini, meslekte uzmanlaşmanın ortaya çıkışını ve bu dönemde büyük ölçüde metalürjik endüstrilerin ortaya çıkışını araştırmaya ayrılmıştır. Arkeolojik kalıntılara dayanarak bu sanayilerin ayrı ayrı her birinin detaylı bir açıklaması yapıldı. Ayrıca bu bölüm, araştırmanın sonuçlarını ve bu araştırmayla ulaştığımız en önemli çıkarımları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tunç Çağı/Bronz Çağı, Ticaret, Sanayi, Eski Irak

(Mahmood, AnfalMohammed, *Bronze Age Industry and Trade in Old Iraq*, Master's Thesis, Isparta, 2017)

ABSTRACT

The scope of this study has been preferred as it is regarded one of the most significant issues in archaeological and historical researches and as it has been found that the researchers intend to restrict their researches with certain parts of each age. Thus, this study is of great significance as it investigates the industry, trade and the achievements that this age marked in Bronze Age in Mesopotamia.

The study is involves five sections. The first section discusses how the word "Mesopotamia" was derived, its old names and its location regarding the countries surrounding it as well as the commercial and economic significance that this location offered. This section also involves the detailed overview of how natural surroundings affected Mesopotamia topography as well as of the conditions affecting the natural surroundings. Tigris and Euphrates Rivers, their significance in enhancing the trade and transportation in Mesopotamia and commercial position of Iraq with regards to neighbouring countries are also cited in this section.

In the second section, The Bronze Age and its contributions to the civilization as well as the phases this age went through and the most crucial acquisitions that Mesopotamia marked in this age are covered.

The third section investigates the roads and destinations as well as the river navigation mediums and land transport vehicles as they exclusively facilitate the trade and transportation in Mesopotamia. The importance of effective use of these roads and their influence in Iraqis daily lives are cited in this section.

As for the fourth section, the trade in Bronze Age in Mesopotamia and commercial activities of neighbouring countries are separately described based on the archaeological findings.

The final section of the study discusses the industry in Bronze Age in Mesopotamia, its significance in the community, how expertise in a profession and metallurgical industries emerged. Each industry is described based on the archaeological remnants. This section also involves the outcomes of the study and the theories that we have obtained thanks to this study.

Key Words: Bronze Age, Trade, Industry, Ancient Iraq

ÖNSÖZ

Mezopotamya, kuzeyde Zagros Dağları'ndan güneyde Arap Körfezi'ne, doğuda İran vadisinden batıda Suriye'ye kadar uzanır. İki doğal kısma bölünmüştür: kuzeyde yolları zorlu engebeli dağlar hâkimdir, iç bölgede ve güneyde birçok bataklık, gölet ve çökelti ovası uzanır.

Ülkeyi iki büyük nehir kesmektedir, bunlar: kuzeyde Türkiye'den doğan, Basra Körfezi'ne dökülen ve sularının bolluğu ve sürekli taşmaları ile karakterize olan Dicle ve Fırat nehirleridir. Tarihin başlangıcından beri, bir çok farklı medeniyet ve devletler kurarak birbirleriyle kaynaşmış ve karışmış halk grupları bu ovayı yurt edinmiştir. Köyler ve şehirler inşa etmiş.

Akadlar ve Sümerler ile başlayıp ve İkinci Babil Devletini kuran Babilliler, Asurlular ve Keldanilerle devam eden Mezopotamya medeniyeti antik dünyanın medeniyetlerinden sayılır.

Mezopotamya toplumu üç sınıftan oluşmaktadır:

Hürler; bu sınıf, şehrin yerli sakinlerini, servetten ve güçten yararlanan üst düzey yetkililerini, toprak sahiplerini ve din adamlarını içerir. Melik bu sınıfın başında gelir, onu bakan, vali ve kâhinler, sonra da kâtipler ve memurlar takip eder.

Köleler ve hürler arasındaki orta sınıf olan yoksullar; iflas etmiş ve servetlerini yitirmiş özgür insanlardan ya da efendilerinden özgürlüklerini kazanabilecek kölelerden oluşur.

Köleler; bunlar savaş esirleridir ve sosyal piramidin en altında yer alırlar. Kölelerin evlenmesine, ustasından özgürlüğünü satın almasına ve dolayısıyla yoksullar sınıfına yükselmesine izin verilir.

Sümerlerde ordu, piyade ve okçulardan oluşuyordu. Askerler miğfer giyerler, mızraklar, kılıçlar, yaylar ve oklarla donatılırlar ve bazen eşek arabaları kullanırlardı. Silahlar Hammurabi döneminde gelişti ve bronzla dönüştü. Ancak, düzenli bir ordunun olması ve uzmanlaşmış bölüklere ayrılması ile birlikte, ordu sistemi Asurîler döneminde zirveye ulaştı.

Asur ordusu çok sayıda piyadelerden, hızlı hareketiyle dikkat çeken süvarilerden ve kuşatma araçları yapımıyla ilgilenen mühendis ekiplerinden oluşuyordu. Savaş arabaları modern ordulardaki tank birlikleri ve donanma konumundaydı ve gemilerinin çoğu nehir gemisiydi. Kral çoğu zaman, özellikle de savaş çok ciddiye alındığında orduyu yöneten kişiydi.

Mezopotamya'da tarım, verimli ovaların yaygın olmasına rağmen çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü yağışlar azdır, bataklıklar ve göletler geniş bir alanı kaplar. Her taşkından sonra toprağın tuzluluğu artar. Eski halklar bu zorlukların üstesinden gelmek için çalıştılar. Suyu uzak bölgelere taşıyan kanallar ve arıklar yaptılar. Bataklıkları kuruttular ve tuzluluğu azaltmak için ve toprağı yıkadılar. Halklar, tarım ürünlerini çeşitlendirdiler; arpa ve buğday ektiler, meyveli ağaçlar diktiler, sebze, meyve ürettirler. Ülkenin tabiatı ve iklimi uygun olduğu için hurma ağaçları yetiştirmeye önem verdiler. Ayrıca, sığır, koyun ve keçi hayvancılığı yaptılar.

Mezopotamya halkları, doğa tezahürlerine ve onda bulunan gizli güçlere taptılar. Tanrıların insanlar gibi eğilim, duygu ve arzulara sahip olduklarını, onların insanların yaşamasına ve geleceklerine karar verdiğini kabul ettiler. Tanrılar topluluğu bizzat insan toplum düzeninin üzerindedir ve aslı, baba, anne ve oğuldan oluşan Tanrı ailesidir. Tanrıların sayısı, devletlerin ve şehirlerin sayısına göre artmaktadır. Her şehrin, kendisini koruyan ve değerini yücelten bir tanrısı vardır. En önemli ve en meşhur tanrıları üçleme (teslis) içerisinde bir araya gelmişti. Birincisi tabiata aittir ve gökyüzü tanrısı “Anu”, yer tanrısı “Enlil”, su ve nehir tanrısı “Enki”dir. İkincisi astronomi ile ilgilidir ve Ay tanrısı “Nenar”, Güneş tanrısı “Şamş” ve Venüs Gezegeni tanrıçası “Anana”dır. Bu son tanrı aşk ve güzellik tanrıçasıdır ve Tanrı Temmuz’un sevgilisidir.

İkinci hayata gelince; öldükten sonraki hayat hakkında Mezopotamya halkının inancı belirgin değildir. Ahret inancı, ruhun gizemli akıbeti etrafında döner. Bu sebeple ruhun cesedi terk ettikten sonra canlılardan intikam almak üzere boşlukta kaybolduğuna ve onlara saldıracaklarına inanmaktadırlar. Onlara göre tapınmanın gayesi ömürlerinin uzaması, kötülüklerin ve hastalıkların kendilerinden uzaklaşması için ilk hayatlarında tanrıların rızasını kazanmaktır. Bu sebeple onlar öldükten sonraki hesaba, ebedi mutluluğa ve mutsuzluğa inanan Mısırlılardan farklılık gösterirler.

Mezopotamya sanatından birçok eser elimize ulaşmıştır. Bulunan en bariz mimarî sanat eserleri, kraliyet sarayları veya tanrıların tapınaklarından ibarettir. Babil'deki Nebukadnetsar'ın sarayının alanı on kilometrekareye ulaşmıştı. Asurlu Sargon'un sarayının odaları, 200'den fazla olup, geniş salonlar, banyolar, depolar ve bir kütüphane içermektedir.

Zagora ise, dört ya da yedi tabakadan inşa edilen ve bazen 35 metre yüksekliğe ulaşan bir tapınaktır. Zagora, Tanrı'nın dağın tepesindeki odasında kalması için geldiği evidir. Bu sebeple onun içine heykeller konulmamıştır. Aynı zamanda arazi, atölyeler, binalar, dükkânlar, depolar ve bir okulun eşlik ettiği iktisadî bir mekândı. Belki de en bariz mimari eser, dünyanın yedi harikasından biri olan asma bahçeleriyle beraber düşünülen Nebukadnetsar döneminde Zagora Babil'dir.

Sümerlilerin heykelleri ve yontuları ülkenin taş eksikliği nedeniyle küçük boyutlardadır. İmal edilirken başın üzerine yoğunlaşmıştır. Asurîlerin kontrolü altındaki dağlık bölgelerin bulunduğu kuzeyde ise, sanatın konuları çeşitlidir. Sanatçılar, düşmana saldıran veya vahşi canavarları kovalayan kralların gücünü ve ihtişamını vurgulamaya odaklanmıştır. Yaralı aslanın yontusu buna iyi bir örnektir.

Mezopotamya halkı, süs eşyaları, çanak çömlek, ahşap işi ve dekorasyonu gibi küçük sanatları biliyordu.

Sümerler, fikirlerini aktarmak için resimli yazıya kullanmışlardır. Kil tabletler üzerine resimler kazıyorlardı. Daha sonra bu yazıyı geliştirdiler, resmi simgeye dönüştürdüler ve onun bir kısmını kullandılar. Kil üzerindeki şekiller çivi şekillerinde geldi. Bu sebeple çivi yazısı diye adlandırıldı.

Yazı aleti, kil tableti üzerinde çivi biçimindeki şekillerin çizildiği sağlam bir metal, ahşap veya kamış parçasıydı. Çivi yazıları sağdan sola ya da yukarıdan aşağıya doğru yazılıyordu.

Mezopotamya'nın edebiyatı ise tanrıların ve kahramanların maceralarını anlatan şiir şeklinde manzum efsanelerden ibaretti. Bunların en eskisi de Sümer edebiyatında geçenlerdir. "Halef " destanı ve "Gılgamış" destanı bölgedeki halklar tarafından aktarılan en ünlü edebî eserlerden biri sayılır. Bunlar, Babil, Asur ve Rosh Shimra

kütüphanelerinde tabletler üzerine yazılmış olarak bulunmuşlardır. Yaşam ve ölüm hakkında felsefi soruları, insanların tanrılar karşısındaki konumunu ve ebedilik elde etme arayışını ortaya atıyor. Öğretim, eğitim ve felsefe literatürü de nesir ve şiir şeklinde doğdu. Bunlar, tavsiyeler ve değerlerle doluydu.

Yakın zamana kadar, Hammurabi kanunlarının en eski yazılı yasalar olduğuna inanılıyordu. Ancak, Irak'taki kazıların ilerlemesi, Sümer döneminden kalma kanun ve yasaların varlığını ortaya koydu. Ormno kanunları, Aşnona kanunları ve Hammurabi kanunları bunlardandır.

Mezopotamya halkı da astronominin temelini oluşturan astroloji ile ilgileniyordu. Babil gökbilimcileri, Güneş ve Ay tutulmalarının tarihini ve yıldızların yerlerini belirleyip yıldızları haritalayabildiler. Takvimde Ay yılına dayandılar. Yılı on iki aya ayırdılar. Günü yirmi dört zaman aralığına veya saate, saati de altmış dakikaya böldüler. Sümerler ayrıca toplama, çıkarma ve çarpma hesaplamalarında mahirdiler. Kesirleri kullandılar. Zor matematik problemleri çözdüler. Bazı cebirsel işlemleri yapıyorlardı. Küpün ve dik silindirin hacmini doğru bir şekilde hesapladılar. Dönemlerinde tıp gelişme gösterdi ve doktorlar ihtisas sahibi haline geldi. Başlangıçta ilaçlar tılsımlardan ve büyülerden ibaretken daha sonra reçeteler otlar, kül ve yağa dayalı olmaya başladı.

Sanayi ise, hammadde ve vasıflı zanaatkarların sağlanması nedeniyle kraliyet sarayı ve tapınak merkezliydi. Sakinler, madenleri işlediler ve silahlarını yapmak için bakır kullandı. Bronz hakkında bilgi sahibi oldular. En önemli ürünleri taşımacılıkta devrim yapan tekerlek, toprağı süren ve aynı zamanda da tohum saçan ahşap saban, çeşitli seramik ürünleri, dokuma, kıyafetler, şaraplar ve parfümlerdir.

Ülkenin maden ve ahşap ihtiyacı sebebiyle civar bölgelere açılması, imparatorlukların harekete geçip nüfuzlarının genişlemesi ve hâkimiyetlerini Küçük Asya, Suriye ve Mısır üzerinde genişletmeleri sayesinde Mezopotamya'da ticaret gelişme gösterdi. Dicle ve Fırat nehirleri yoluyla nehir gemileri ve Suriye'nin çöllerini kat eden kara kervanları ürünü pirinç ülkesine ve Mısır'a taşıyorlardı. Komşu ülkelerin geri kalanlarına da bu kervanlar tahıl ve yünlü kumaşlar taşıdılar ve madenler, ahşap ve diğer malzemeleri yükleyerek geri döndüler.

Antik tarihin en önemli dönemi olan Bronz Çağı'nda Mezopotamya'da Mezopotamya ticaretinin ve endüstrisinin önemli bir yönüne ışık tutmak için “Eski Irak'ta Bronz Çağı'nda Endüstri ve Ticaret” konusunu seçtik. İmkânlar ölçüsünde bu endüstriler ve bu endüstriye dâhil olan hammaddelerin ve maddelerin nasıl yapıldıkları, nasıl işlendikleri ve kullanıldıkları konularında ve bunların ticaretleri, ticaret yoluyla komşu ülkelerle olan ilişkiler ve bu çağda gerçekleşen endüstri konularını ayrıntılı bir şekilde resmetmeyi tercih ettik.

Mezopotamya uygarlığı ile ilgilenen arkeolojik çalışmaların çoğu Mezopotamya'daki genel ve basit endüstriler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bronz Çağı'ndaki sanayiler, bu endüstrilere dâhil olan hammaddeler vasıtasıyla civar bölgelerle yapılan ticari işler ve bunların pazarlanması üzerinde yoğunlaşan özgün bir çalışma yoktu.

Bu durum, konunun önemini artıran ve yazımızla ve araştırmamızla buna katkıda bulunmamıza yol açacak hususlardandır. Böylece bu çağın önemini, içinde sanatların ilerlemesini ve gelişmesini göstermek istedik ayrıca, hem komşu bölgelerin, hem de Mezopotamya'ya tabi olan şehirlerin ticaret alanlarını ilk kaleme alanlardan olmayı da istedik. Araştırmacının, araştırmanın hazırlanması sırasında karşılaştığı güçlüklerin bir kısmına işaret etmek gerekir. Araştırma konusuyla alakalı birçok kaynak, Arapça ve yabancı makalelerin yanı sıra konuyla ilgili bazı kaynakların elde edilmesinin zorluğu bunlardandır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın arzu edildiği şekilde hazırlanmasında başarılı olmayı temenni ediyorum. Umarım, bu çağa ilgi duyanlara faydalı olan tarihî ve arkeolojik çalışmalara eklenecektir. Son olarak bu çalışmaya danışmanlık yapma nezaketinde bulunan danışman hocam Doç. Dr. Mehmet KAŞKA'ya teşekkürümü ve minnettarlığımı bir borç bilirim. Onun gayretleri ve kıymetli yönlendirmeleri bu çalışmanın sunumunda ve tamamlanmasında büyük değere sahiptir. Ayrıca araştırma döneminde bana yol gösteren ve yönlendiren hocalarımdan Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ KORTHOLT, Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI, Doç. Dr. Fikret ÖZCAN, Doç. Dr. Murat FIRAT, Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KÖKER, Doç. Dr. Ralf BECKS ve Doç. Dr. Ayça POLAT BECKS hocalara da teşekkürlerimi sunarım. Allah hepsinden razı olsun.

ANFAL

MOHAMMED MAHMOOD - ISPARTA- 2017

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	x
HARİTA DİZİNİ.....	xiii
RESİM DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM MEZOPOTAMYA CAĞRAFYASI VE TARİHİ

1.1. İsimlendirme.....	6
1.1.1. İki Irmak Arasındaki Bölge (Mezopotamya).....	6
1.2. Konum ve Önem	7
1.3. Nehirler.....	8
1.3.2. Fırat Nehri.....	10
1.4. Mezopotamya Bölgesinin Topografik Özellikleri.....	11
1.4.1. Dağlık Bölge	12
1.4.2. Dalgalı (Yarı Dağlık) Bölge	13
1.4.3. Çökelti Ova Bölgesi.....	13
1.4.4. Çöl Yaylası Bölgesi	14
A - Cezire Yaylası	14
B - Batı Çöl Yaylası	15

İKİNCİ BÖLÜM TUNÇ ÇAĞI TARİHİ

2.1. Tunç Çağı (Bronz Çağı)	16
-----------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM BRONZ ÇAĞINDA TİCARET

3. BRONZ ÇAĞINDA TİCARET.....	19
3.1. Bronz Çağı Ticaretinde Önemli Rol Oynayan Bazı Ticaret Merkezleri	20
3.1.1. Anadolu.....	20
3.1.1.1. Alışveriş Merkezi Karum Kaniş	22
3.1.1.2. Karum Kaniş'in Ticari Gelirleri.....	23
3.1.1.3. Karum Kaniş'in Ticari İhracat Malları	23
3.1.1.4. Kaniş'e Ulaşım.....	23
3.1.2. Şam (Fenike Sahili)	24
3.1.3. Elam Ülkesi.....	25
3.1.4. Ugarit, Mari ve Weimar.....	26
3.1.5. Kıbrıs	27

3.1.6. Arap Körfezi Dilmun	28
3.1.7. Miloha	29
3.1.8. Magan	30
3.1.9. Kısaca, Eski Irak'taki Ticaret Sürecinin Gelişmesine Yol Açan Bazı Nedenler	30

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM NAKLIYE ARAÇLARI VE TİCARET YOLLARI

4.1. En Önemli Ticari Nakliye Araçları	32
4.2. Kara Taşımacılığının Önemi	32
4.3. Nehir Taşımacılığının Önemi	36
4.4. Tunç Çağı'nda Ulaşım Yolları ve Güzergâhları.....	37
4.5. Kara Yolları	38
4.6. Nehir Yolları.....	41

BEŞİNCİ BÖLÜM MEZOPOTAMYA'DA ENDÜSTRİ

5.1. Mezopotamya Ülkelerinde Endüstri (Tunç Çağı)	43
5.1.1. Taş Levhalar ve Kil.....	45
5.1.2. Mühür Sanatı.....	46
5.1.3. Yapı Malzemeleri Endüstrileri.....	48
5.1.3.1. Kerpiç ve Tuğla.....	48
5.1.3.2. Tuğla	49
5.1.3.3. Bitüm ve Asfalt	50
5.1.3.4. Taş ve Mermer	51
5.1.3.5. İnşaatta Alçı	52
5.1.4. Metal Sanayi	52
5.1.4.1. Bakır ve Bronz	53
5.1.4.2. Kurşun	55
5.1.4.3. Demir	57
5.1.4.4. Altın	58
5.1.4.5. Gümüş	59
5.1.5. Metalürji Sanayinin Âletleri ve Aygıtları	61
5.1.5.1. Cam Endüstrisi	62
5.1.5.2. Gemi Endüstrisi.....	63
5.1.5.3. Nakliye Arabaları Yapımı	65
5.1.5.4. Kamış, Papirüs ve Ahşap	66
5.1.6. İlaç Sanayi.....	67
5.1.7. Parfüm Sanayi.....	69
5.1.8. Süs Eşyaları Ve Kozmetik Endüstrisi	69
5.1.9. Sabun	70
5.1.10. Dokuma ve Örgü Sanatları	70
5.1.11. Deri Tabaklama Sanayi.....	73
5.1.12. Gıda Endüstrisi	73
5.1.12.1. Süt Ürünleri.....	74
5.1.12.2. Yemek Tuzu	74

5.1.12.3. Yağlar	75
5.1.13. Tahıl Öğütme Endüstrisi	75
5.1.14. Diğer Farklı Meslekler Ve Zanaatlar	75
SONUÇ	77
KAYNAKLAR	81
EKLER	95
ÖZGEÇMİŞ	151

HARİTA DİZİNİ

Harita 1. Mesopotamia	95
Harita 2. Mezopotamya'nın Coğrafi Konumu	95
Harita 3. Google	96
Harita 4. Mezopotamya Nehirler Arasındaki Ülke	97
Harita 5. Nehirler	98
Harita 6. Çökelti Ova Bölgesi	99
Harita 7. Bölgeler ve Nehirler	100
Harita 8. Eski Irak şehir	101
Harita 8. Mezopotamya ve yakın çevresi.	102
Harita 9. Anadolu' da Bazı İlk Tunç Çağı Merkezleri,	102
Harita 10. Eskiçağda Mezopotamya.	103
Harita 11. Yukarı Mezopotamya daki ören yerleri.	103

RESİM DİZİNİ

Resim 1. Ur hazinelerinin bazıları. Shibad krallığına geri dönün. İngiliz Müzesi, Londra, M.Ö. 2600	104
Resim 2. En eski yazılı belgele	104
Resim 3. Bordreuil, Pierre-Briquel, Françoise – Michel- Cecile., 2015, ss. 293-294.	105
Resim 4. Akkad Kralı Sargon'a. Ninive'de ele geçirilmiş tunç başlık.	105
Resim 5. Ziggurat.....	106
Resim 6. Bordreuil, Pierre-Briquel, Françoise – Michel- Cecile., 2015, s. 297.	106
Resim 7. Crawford, Harriet., 2010, s.181	107
Resim 8. Eski mühürler, Tunç Çağı'ndan.	108
Resim 9. M.Ö. 3000 Bakırdan yapılmış bir koyun başı, Sümer dönemine kadar uzanıyor.	109
Resim 10. Sümer uygarlığına (üçüncü Ur hanedanı) ait . Bakırdan. M.Ö. _ 2350 _ 2600.....	109
Resim 11. Louvre Müzesi - Paris - M.Ö. 2100. Çivi Kralı Claudia. Kral Claudia döneminde bronz çağ.	110
Resim 12. Hammurabi Dikilitaş.....	111
Resim 13. Bir araba şeklindeki minyatür model, British Museum - Irak Müzesi - M.Ö 3000.....	112
Resim 15. Kodoro, Sınır taşı, Ticari belge	113
Resim 16. Kaniş kentinde eski Asur lehçesiyl.	114
Resim 17. Ur kentinden süslemeler /British Museum/ M.Ö 2600.....	115
Resim 18. Bir kâse Sümer. Yapmanın yolu. Benzer. İran medeniyetleri. M.Ö. 3. binyıldan kalma tarih.	115
Resim 19. M.Ö. (2144 – 2124) Laksh'in Prens Claudia'sı.	116
Resim 20. Eşek Tasviri	117
Resim 21. Bronz araba örneğinin.	117
Resim 22. Ur Hanedanlığı ; Katır taşımacılığı	118
Resim 23. Öküz Mühürü.....	118
Resim 24. Kil üzerinde at çizimleri. M.Ö. 3. binyıldan itibaren.	119
Resim 25. Birkaç eşek tarafından çekilen dört tekerlekli araba.....	119
Resim 26. Arba iki tekerlekli	120
Resim 27. Sumari gümüş tekne, Musk Duk'un Uruk'daki mezarında bulundu.	120
Resim 28. Nuh'un Gemisi, Sümer döneminin kil tableti, Yuvarlak bir gemi inşa etme talimatlarını belgelemek, British Museum _ Londra - M.Ö. 3700....	121
Resim 29. Kamışlardan yapılmış bir tekne	121
Resim 30. Kamışlardan yapılmış bir tekne	122
Resim 31. Üçüncü Ur hanedanı dönemine, mühürler.	123
Resim 32. Mehdi, Hamid Nafel. , 2007, Resim. 46 , s, 254.....	124
Resim 33. Silindir mühürler.....	125
Resim 34. Silindir . Kilgames destanından bir sahne - üçüncü Ur hanedanı (M.Ö. 2122-2004).....	126
Resim 35. Ur Kentinde tuğla mezarlar.....	126
Resim 36. Tuğla modelleri.....	127
Resim 37. Lamassu, Asur.....	128

Resim 38. Lagaş kralı "Ontmina"ya ait, bakır ve gümüşten işlenmiş üzerinde çeşitli kartal ve aslan resmi nakşedilmiş, halen de Paris'te Loure Müzesinde bulunan dini ayın vazosu, (M.Ö 2400).....	128
Resim 39. Altın miğfer Louvre Müzesi	129
Resim 40. Altın Arp	129
Resim 41. Bronz Çağı Kral I. İzholdan'ait bronz heykel	130
Resim 42. Üçümcü Ur Hanedanının Kral Ornmoo bronz heykeli	131
Resim 43. Kraliyet mezarlığından.....	132
Resim 44. British Museum, M.Ö. 2600, Londra. Kraliçe Shephad'ın Ur'daki Kral Mezarlığı.	133
Resim 45. Sumary Heykeli M.Ö. 2500	134
Resim 46. Ur'ın kraliyet mezarlığı	134
Resim 47. British Museum, Londra, M.Ö. 2600.....	135
Resim 48. Mezapotamya'da kapların çoğu normal kilden ve kaliteli kilden yapılıyordu.	135
Resim 49. Bir alabaster tablası. Kraliyet Ur Mezarlığı'ndan. Irak Müzesi	136
Resim 50. Taştan yapılmış el değirmeni	136
Resim 51. Irak' ta Gemi inşası sürecinde kullanılan malzemelerin toplanması	137
Resim 52. Gemiler ile kereste nakliyesi.....	138
Resim 53. Hayvancılık, Kamışlardan.....	139
Resim 54. Kraliyet Oyunu. Kraliyet Ur Mezarlığı.....	139
Resim 55. İlaç ve terapide yılanı simge olarak kullanıyorlardı. M.Ö. 3100	140
Resim 56. Sümer doktoru tasvir eden silindirik mühür.	140
Resim 57. Süs eşyası ve Kozmetik Endüstrisi, M.Ö. 2600	141
Resim 58. Süs eşyası ve Kozmetik Endüstrisi, M.Ö. 2600	141
Resim 59. Süs eşyası ve Kozmetik Endüstrisi, M.Ö. 2600	142
Resim 60. Süs eşyası ve Kozmetik Endüstrisi, M.Ö. 2600	142
Resim 61. Prens Kodya.	143
Resim 62. Tekstil ve aletleri.....	144
Resim 63. Bira endüstrisi	145
Resim 64. Bira endüstrisi	146
Resim 65. Süt sağan hayvan çobanları.....	147
Resim 66. Tahıl Öğütme Endüstrisi İlk modeli	148
Resim 67. Besi hayvanları.....	149
Resim 68. Çömlek üreticileri.	150

GİRİŞ

Mezopotamya uygarlığı Eskiçağ tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Eskiçağ dünyasında siyasi ve kültürel ağırlık merkezlerinden birisidir. En eski, en otantik ve en zengin kültürel mirasa sahip insan medeniyetlerinden biridir. Bu medeniyet, etkileme ve etkilenme açısından medeniyetin birçok yönünde hem doğrudan hem de dolaylı olarak, komşu ve hatta uzak ülkelerle kültürel, siyasi ve ticari bağlara sahiptir. Bu medeniyet diğer uygarlıklara açıktı. Eski insan, taşı kullandığı ve ateşi keşfettiğinden beri, doğayı emrine amade kılmak ve bunun gerçekleşmesine yardım edecek çeşitli araçları keşfetmek için sürekli bir mücadele içindeydi. Paleolitik çağda tarımın ve hayvanların evcilleştirilmesinin keşfedilmesiyle, balta, kürek, orak, iğne, testere, iğ, çanak çömlek, el değirmeni, saban vs. cilalı taş aletlerinin yapımı ortaya çıktı. Bu araçlar, tüm çağların göze çarpan üstün teknik başarılarıdır. Tarımın birinci derece bir insan faaliyeti olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, bu faaliyetin doğası gereği üretilen araçlarda bir iyileşme göze çarpmıştır. Balta, kürek, orak, iğne, testere, iğ, çanak çömlek, el değirmeni, saban vs. cilalı taş aletlerinin imalatı gibi, bazı hayvanlar vasıtasıyla ağır yük çekme yöntemleri de ortaya çıktı.¹

Mezopotamya medeniyeti M.Ö. 4000 - 1200 arasında, bakır, bronz, gümüş, kurşun, demir, vb. madencilik faaliyetiyle ilgili metal tekerlekli taşıtlar, hızlı çömlek çarkları, metal pulluk, tuğla, kerpiç, yelkenli gemi, normal tartı, körük ve cam yapımı gibi sanatlarda öncü sayılır.²

Yaklaşık 3000 yıllık bir dönemi içine alan Mezopotamya Bronz Çağı, araştırmamızın konusunu içerir. Bunları aşağıdaki gibi biraz detaylandırmak yararlı olacaktır:

1) Sümer dönemi MÖ 3500 - 2370 (1130 yıl): Geç Dönemleri içine alır. Bunlar, Varka Çağı (Uruk), Gamada Nasr Dönemi ve Hanedanların Doğuş Dönemi yani, Warka, Belh ve Lagaş gibi Şehirler Çağıdır.

¹KJJ, Sabah Atefian., *Mezopotamya Tarihinde Sanayi*, Bağdat, 2002, s. 10.

²Klemm , F., *Histoire des Techniques*, Payot, Paris, 1966, s. 11.

2) Akad devleti: M.Ö. 2370 - 2160 (210 yıl). Bu dönem, birleştirilmiş şehir devleti dönemidir.

3) Kutuyin yönetimi ve III. Lakaş Hanedanı: M.Ö. 2230 - 2120 (110 yıl)³.

4) Yeni Sümer çağı: M.Ö. 2112 - 2004 (108 yıl). Üçüncü Ur Hanedanı'nı içerir.

5) Eski Babil dönemi: M.Ö. 2000 - 1595 (405 yıl). Larsa, Eisin, Aşnuna hanedanlarını ve İlk Babil Hanedanını içerir.

6) Babil Ortaçağ: M.Ö. 1500 - 626 (874 yıl). 4. hanedandan 10. hanedana kadar Babil hanedanlarını içerir.⁴

Irak'ın çeşitli yerlerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, eski Mezopotamya sakinlerinin, Sümer uygarlığından başlayarak, onu takip eden Babil ve Asur kültürleri olarak gelişen uygarlığın ilk inşaatçılarından olduğunu ispatlamıştır. M.Ö. 3500 yıllarında Sümer uygarlığı, o dönemde mevcut olan birçok şehir ve küçük devlette gelişmiş seviyelere ulaştı. Belli bir dönemde, bu şehir ya da "şehir devletinin" sayısı yirmiyi aştı. Bu dönemde resimli yazı, daha sonra da kil tabletler üzerinde çivi yazısı kullanılmaya başladı. Bronz Çağı'nda madenlerin kullanımı geniş ölçüde yaygınlaştı. İmalata dayalı zanaatlar ciddi bir şekilde ilerleme kaydetti. Böylece yüzyıllar boyunca insan hayatı üzerinde etkilerini bırakan kayda değer bir uygarlığın yükseliş işaretleri netleşti. Sümer ülkesi, Warka, Jumada Nasr, Aridu, Ur, Larsa, Lakaş, Uma, Şuropak, Besmaye, Nefer, Kiş, Eysen, Subar, Kosi, Babil, Bursiba, Aşnuna ve Akad gibi şehirlere veya "şehir devletlerine" bölünmüştü. Ancak bu şehirlerin alanı ve nüfusu hakkında az sayıda istatistik bulunmaktadır. Hanedanların doğduğu dönemde " Ur" şehrinin yüz ölçümü yaklaşık bir kilometre kareye, Warka şehrinin yüz ölçümü de yaklaşık altı kilometrekareye kadar ulaşmıştı. Nüfus açısından, "Lakaş" şehrinin nüfusu 19 bin kişi, "Uma" 16 bin kişi ve "Aşuna" 9 bin kişi, "Warka" 50 bin kişiydi.⁵

Şüphesiz, belli coğrafi bölgelerdeki nüfus yoğunluğunun olması, bunların siyasal oluşumlara sahip şehirlere dönüşmesi, buralardaki nüfusun artması ve yaşam

³Bakır, Taha., *Antik Medeniyetler Tarihine Giriş*, 1. Bölüm, Dâru's-Şuûni's-Sekâfeti'l-Âmme, Bağdat, 1983, s. 156.

⁴Bakır, Taha., 1983, s. 156.

⁵el-Debbag, Taki., "Antik Irak Şehrinin Doğuşu", *Beyne'n-Nehrayn Dergisi*, S. 77-78, 1992, s. 15-16.

ihtiyaçlarının çeşitliliği, doğal olarak, çeşitli iktisadî ve ticarî faaliyetlerin yanı sıra üretime dayalı zanaatların genişlemesine de yol açmaktadır. Mezopotamya'da medeniyetin ortaya çıkışı ve gelişimi için gerekli materyallerin tamamı yoktur. Bu sebeple Mezopotamya halkı Tunç Çağının başlangıcından (M.Ö. 3. bin yıl) beri ihtiyaç duydukları şeyleri daha çok komşu bölgelerle dış ticaret yoluyla elde etmeye çalıştı. Genel olarak Mezopotamya'nın konumu ticaret için elverişlidir.⁶

Bu bölge özellikle ticaret hareketi ve onun ana ulaşım hatları için büyük önem taşıyordu. Nakliye araçları, çevredeki diğer ülkelerle iletişim kurmayı mümkün kıldı ve bölge sakinlerinin, ülkenin ihtiyaç duyduğu şeyler ve çevresindeki ülkeleri diğerlerinden ayıran ticari kaynaklar hakkında bilgi sahibi olmasını sağladı. Bu, nakliyecilik ve ticaretle uğraşmak, hareketlerini düzenlemek ve kolaylaştırmak için önemli bir etkendi.⁷

Mezopotamya'nın, sanatını mükemmelliğinin ve kalitesinin gerektirdiği geniş yelpazeye yaymak için ihtiyaç duyduğu şey, hammaddelerdir, özellikle de maden cevherleridir. Bu nedenle, bir ölçüde teknik medeniyete ulaştıklarında bu malzemeleri ithal etmek için insanın gayret göstermesi gerekir. Tunç Çağı'nda, Mezopotamya sakinleri, başarıyla bu madenlerin arındırılmasını sağladılar. Alaşım, kaynak yapma, parlatma, şekillendirme ve dekorasyon işleri yaptılar. Ayrıca özlü çamurlardan yaptıkları çanak çömlekleri metalden olan değerli kaplarla değiştirdiler. Eski zamanlardan beri, olduğu bazıları çok uzak yerlerden ithal ettiler.⁸

Fildişi ve değerli taşları Hindistan'dan, bakırı Kıbrıs'tan ve diğer yerlerden ithal ettiler. Ayrıca eşek, kumaş ve imal edilen eşyaları ihraç ettiler. Ticaret varsa nakliye yolları da var demektir. M.Ö. 3. binyılın başlarından itibaren, tekneler artık hatırı sayılır ağırlıkta yük kapasitesine sahipti. Bunlar, kürekle veya yelkenle yol alıyorlardı. Bu nedenle, teknelerin taşıdığı büyük keresteler Küçük Asya veya Suriye'den, taşlar vb. diğer malzemeler de Arap Körfezi'nden getiriliyordu. Karayolu taşımacılığına da başvurmak gerekiyordu. Kara taşımacılığında eşek, katır ve deve gibi yük hayvanları

⁶Baro, Andre., *Sümer: Sanatı ve Kültürü*, Bilişim Bakanlığı, Bağdat, 1977, s. 91-92.

⁷Rıza Cevad, el-Haşimi., *Antik Arap Tarihinde Kervan Ticareti*, Bağdat, Ma'hedü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1984, s. 14.

⁸Aymard, Andre - Auboyer, Jeannine., *Histoire Generale des Civilisations*, Tome 1, Lorient et la crece Antique, Beyrouth- Paris, 2, 1986, ss. 157-158.

kullanıyorlardı. Mezopotamya, coğrafi konumunu kendisinden hayli uzakta olan ülkelerle ilişki kurmakta kullandı. Bu ilişki eski çağlara dayanmaktadır.⁹

Tunç Çağı'nda ve eski çağlardan beri Irak ekonomisi, tarım, ticaret ve el sanatları olmak üzere üç temel faaliyete dayanıyordu. Bu faaliyetler birbiriyle ilişkili ve birbirine bağlıydı. Sümer döneminin başlarında, geleneksel el sanatları geniş çerçevede yaygınlaştı. Belirli gruplar ve ailelerle sınırlı kalmadı.¹⁰

Çok geçmeden profesyonel bir el sanatları endüstrisi ortaya çıktı. Her bir grup kendi el sanatı sırlarını sakladı. Artık, zanaat öğrenimi ancak zanaatkâr ustaların elinde uzun bir eğitimle yapılabiliyordu. Zanaat, babadan oğla devrediliyordu. Zanaatkârlar, meslek sendikalarına benzer şekilde örgütleniyorlardı. Her bir zanaat en ünlü ve en etkili üretici tarafından yönetiliyordu. Zanaatın lideri, aynı zanaat üyeleri arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları çözüme kavuşturuyordu. Belki de bu kişi zanaatın mensuplarıyla ile iktidar arasında arabuluculuk yapıyordu. Hanedanların ortaya çıktığı dönemden kalan metinler tapınaklarda erkeklerin, çocukların ve kadınların belirli ücretler karşılığında çalıştıkları özel atölyeler olduğunu gösteriyor. Her atölyenin bir denetmeni vardı. Metinlerde belirtilen atölyeler arasında heykeltıraş, kuyumcu, marangoz, deri yapım, terzi ve diğerleri bulunmaktadır. Özel sektör eski Babil ve Sümer dönemlerinde faaliyete başladığında zanaat tapınaklardan bağımsızdı. Bu zanaatlar şehir genelinde dağılmıştı ve çoğu zaman her bir zanaatın özel pazarı vardı.¹¹

İnsan uygarlığı gelişiminin ilk işaretleri olan, organize tarım, endüstriyel el sanatları, mimari, yazı, sanat, edebiyat, bilim ve diğer kültürel olgular Mezopotamya halkının hayatına girmeye başlamıştır. Tarım, araçlara ve makinelere ihtiyaç duyuyordu. Sakinler de tapınaklar, zigguratlar, saraylar ve konutlar inşa ettiler. Bunları inşa etmek için yapı malzemelerinin yanı sıra onları döşeme ve süsleme aksesuarlarına ihtiyaç duyuyorlardı. Aynı şekilde, suları aşıp geçmesine imkân verecek daha gelişmiş araçlar, tekneler ve gemiler gerektiren ticari kara nakliyesi ve nehir taşımacılığı açısından da durum böyledir. Farklı bölgeler arasındaki kara ulaşım ve nakliye gereksinimleri de buna dâhildir. Tarımın da malzeme ve aletlere ihtiyacı vardı. Her şeyden önce, kıyafet, halk

⁹Aymard, Andre - Auboyer, Jeannine., 1986, s, 158.

¹⁰Baro, Andre., 1977, s. 93.

¹¹Baro, Andre., 1977, s. 92.

için yaşamın zorunlu gereksinimleri içinde en başta gelenlerinden biriydi. Ayrıca kentleşmenin ve refahın tezahürleri silindir mühürler, heykeller, anıtlar ve dikilitaşların yanı sıra, çanak çömlek, dokuma, deri ürünleri ve kozmetik ürünler gibi gereksinimlere ihtiyaç duyuluyordu.¹²

Buradan, endüstriyel el sanatları ve ticaret, Mezopotamya toplumunun ihtiyaçlarını karşılamak için yeni, daha gelişmiş ve yaygın olarak kullanılan mallar, aletler ve makineler gelişmeye başladı. Böylece, Sümer'de en erken sanayileşme süreci ortaya çıkmaya başladı. Sonra onu, Babil ve Asur çağlarında gerçekleşen sanayi hamlesi takip etti. Babil ve Asur ürünleri çeşitli komşu ülkelere ihraç edilmeye başladı. 3000 yıldan fazla süren bir süreçte pazarlarında iyi bir üne kavuşmuşlardı.¹³

Yukarıda genel çerçevesi çizilen bu çalışma, Tunç Çağı'ndaki en göze çarpan endüstrileri ve bu çağlarda en parlak insan uygarlıklarını temsil eden Mezopotamya medeniyetleri tarafından temsil edilen bu sanayilere giren emtia ve hammaddelerin ticaretine ışık tutma amacını gütmektedir.

¹²KJJ, Sabah ., 2002, s. 11.

¹³KJJ, Sabah., 2002, s. 11.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA CAĞRAFYASI VE TARİHİ

1.1. İsimlendirme

1.1.1. İki Irmak Arasındaki Bölge (Mezopotamya)

Yunanca' da "iki nehir arası" anlamına gelen Mezopotamya Bölgesi, Eski Doğunun üç büyük medeniyet merkezinden biri sayılan bir bölgedir. Mısırlılar da Dicle ve Fırat nehirleri arasında yer alan bu verimli topraklara aynı anlama gelen "Nahrin" ismini vermişlerdir¹⁴

“Irak” ismine gelince tam olarak anlamını bilmek zordur. Bir görüşe göre “Irak” kıyı, sahil yani, deniz kıyısı anlamındadır diğer bir inanişaya göre dağların etekleri, dağın yamacı anlamına gelmektedir. Aşağı ülke anlamına gelen “irak (hemze ile)” kelimesinden geldiği de söylenmiştir. “Irak”, eski Irak dilinin mirasına dayanıyor. Yerleşimci anlamında “Uruk” lafzından türediği görüşü de vardır. Buna göre bu kelime Sümerliler’e ait olan Warka şehrinin ismidir. Ancak “Uruk” veya “Irak Halkı” tabiri tüm bölge için kullanılmamıştır. “Irak” ismi ancak Sasani döneminin sonlarında yaygın kullanıma sahip olmuştur.¹⁵

Eski tarihte Irak topraklarının tamamını veya güney kısmından bir bölümü ifade etmek için çeşitli isimler kullanılmıştır: “Ki-En-Gi”, bu ovanın iç kısmı için Sümer ülkesini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Sonra “Ki-Uri” çökelti ovası anlamına gelen kelime kullanılmıştır. Akad Ülkesi, Irak’ın güney ve iç kısmını ifade etmek üzere Babil ülkesi için kullanılmıştır. Asur ülkesi ise Irak’ın kuzey tarafını tanımlamak için kullanılan bir isimdir.¹⁶

¹⁴Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2015, s. 5.

¹⁵Taha, B., *Antik Medeniyetler Tarihinin Önsözü*, 1. bsk., Dar-ü'l-Varak, Londra, 2009, s. 20-21; Sami, S.E., *Sümerliler Medeniyet Mirasları*, Irak Tarihi Camiası Yayını, Bağdat, 1975, s. 3.

¹⁶Amır, S., Musul, *AntikIrak Tarihte, Birinci Bölüm, Siyasi Tarihin Özeti*, Bağdat. 1992, s. 16.

1.2. Konum ve Önem

Irak, farklı bir coğrafi konuma sahiptir. Eski Yakın Doğu bölgesinde antik dünyanın kalbinde yer alır.¹⁷ Bu ayrıcalıklı konumu, çevredeki diğer ülkelerle güvenli bir iletişim kurmasını mümkün kılmıştır. Halk, çevresindeki ayrıcalıklı kılan ticari kaynaklarını ve ülkenin ihtiyaç duyduğu şeyleri iyi biliyordu. Bu, nakliyecilik ve ticaret işlerine önem vermek, bunların hareketini düzenlemek ve kolaylaştırmak için önemli bir etkendi.¹⁸

Irak toprakları,¹⁹ güneyde Basra Körfezi'nin başından ve kuzeyde yüksek sıra dağlara kadar geniş bir coğrafi alan kaplar ve yaklaşık 1200 km uzunluğuna bir çapa sahiptir. Kuzey ve Doğu'nun her iki yakasındaki dağları içine alan bu bölge, Anadolu ve İran ülkeleri ile doğal sınırlara sahiptir. Güney ve Batıdan ise, Arap Yarımadası ve Suriye'ye sınırdır.²⁰

Mezopotamya, tarihi boyunca önemli bir coğrafi konuma sahip olmuştur. Çünkü Asya kıtasının güney kısmında yer alır ve üç kıtayı yani, Asya, Afrika ve Avrupa'yı dolaylı bir şekilde birbirine bağlar. Burası, antik dünyanın orta alanında belirgin bir coğrafi konuma sahip bir yerdir. Akdeniz ve Basra Körfezi arasında yer alması onu, Mezopotamya halkı ile komşu ve uzak bölgeler arasındaki deniz ulaşım yollarını birbirine bağlayan kara köprüsü yapar.²¹ Hiç şüphe yok ki, bu konumu, ticaret, askeri intikaller ya da kültürel etkilerin geçişi ile, ülkelerle olan ticaret hareketini ve iletişimi kolaylaştırdı. Bölgenin önemi Irak'ın kuzey-güney istikametinde Dicle ve Fırat nehirlerinin nüfuzunu arttırmıştır.²² (Harita 1-2-3).

¹⁷Abdolvahid, F.-Süleyman, A., *Antik Halkların Gelenek ve Görenekleri*, Bağdat, 1979, s. 7.

¹⁸El-Haşimi, R., *Antik Arap Tarihinde Kervan Ticareti*, Arap Araştırma Merkezi, Bağdat, 1984, ss. 13-14.

¹⁹ Araştırmacılar Irak topraklarını adlandırmak için farklı adlar kullanmıştır. Antik tarihte de Irak topraklarının veya bir kesiminin ifade edilmesi için farklı adlar kullanılmıştır. Mesela, Geç Hanedanlık Dönemi'nde Irak'ın uzak güneyini gösteren Sümer ve orta kesimini gösteren Akad ve (Sümer ve Akad'ın her ikisini kapsayan bölgesi Babil Ülkesi adı kullanılmıştır. Asur Ülkesi adı ise, Irak'ın kuzey kesime verilen addır. Araştırmacılar günümüzde bütün bu bölgelere Antik Irak olarak adlandırılmaktadır.. Ayrıntısı bilgi için Bkz: Süleyman, A.,1992, s. 16-17.

²⁰Humud, H., “Antik Babil Döneminde Ticaret”, Musul Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Musul 1985, s. 4-5.

²¹Casim.M.E., *Beşeri Ekonomi ve Doğal Irak Coğrafyası Dersleri*, 2. bsk., Uluslararası ve Arap Araştırma Enstitüsü, Arap Birliği Camiası, Kahire, 1961 s. 9.

²²Taki.E., *Tarih Öncesinde*, Irak Bağdat, 1984, s. 36.

1.3. Nehirler

Ortadoğu bölgesinde bulunan nehirlerin birçoğu Türkiye'den doğmaktadır. Bu durum Türkiye'nin coğrafi yapısından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin topografyası, dağlık ve engebelidir. Türkiye bu özelliğini 3. zamanda Doğu Avrupa, Afrika ve Arabistan platformlarının birbirine yaklaşmaları sonucunda kazanmıştır. Bu dağlık alanlardan doğan Fırat ve Dicle suları Mezopotamya Bölgesi'nde büyük medeniyetlerin kurulmasına yol açmıştır.²³ (Harita 4-5).

Tarih öncesi çağlardan beri medeniyetin ortaya çıkışı ve gelişimi iki nehirle ilişkililiydi. Kollarıyla beraber bunların kenarlarında ilk tarım köyleri kuruldu.²⁴

Türkiye topraklarında doğan Dicle ve Fırat nehirleri ile temsil edilen bu iki büyük nehir²⁵, Eski Irak'ta istikrar ve kalkınmanın temelini ve uygarlık yapısının temel taşı oluşturmuşlardır. Su taşımacılığında, farklı bölgeler ve şehirlerarasındaki iletişimde büyük önem taşıyorlardı.²⁶

Kolları ile beraber Dicle ve Fırat nehirleri, bunlardan dallanan dereler ve kanallar, Mezopotamya'nın can damarlarını oluşturur. Çeşitli metinlerden, özellikle de ticari metinlerden elde edilebilen tarihi bilgiler, bu iki nehir ile Irak topraklarının güney kesimlerinde dağılmış su kanallarında yapılan nehir taşımacılığı vasıtalarının bariz rolünü ortaya çıkarmaktadır. (Harita 6). Eski Irak'taki köyler ve şehirlerin çoğu Dicle ve Fırat kıyılarında inşa edildi ve birçoğu antik zamanlardan itibaren büyük şehirler ve şehir devletleri haline geldi.²⁷ Böylece bu nehirler, farklı bölgelerdeki şehirlerarasındaki iletişim koşullarını da hazırladı.²⁸ Sakinleri arasındaki etkileşimin sonucu, bu yerleşimlerin bazıları gelişmiş ve ardından Ur, Babil ve Ninova gibi kent merkezlerine dönüşmüştür.²⁹

²³Özey, Ramazan., *Türkiye Coğrafyası Ve Jeopolitigi*, Baskı, Bakanlar Matbaacılık Ltd, İstanbul, 2002, s. 273.

²⁴ Taha.B., 2009, s. 69.

²⁵Memiş, Ekrem., 2015, s. 7.

²⁶Taha.B., 2009, s. 26.

²⁷Jacobsen, T., "A Survey of The Girsu (Tello) Region", *Sumer*, Vol. 25, 1969, s. 103-104.

²⁸El-Haşimi, R., "Mezopotamya'da Nehri Denizcilik", *Sümer*, Cilt: 37, Bölüm: 1 ve 2, Bağdat, 1981, s. 36.

²⁹El-Sudani, H., "1831-1914 Yılları Arasında Ticari Ulaşım", Musul Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Musul, 1997 s. 52.

Eski Irak uygarlığının ortaya çıkışı ve parlaması, Dicle, Fırat ve kollarından oluşan nehirlerle bağlantılıydı. Suyun günlük hayatta kullanımının yanı sıra, bölge sakinleri aynı zamanda yaşamlarının temelini oluşturan ve istikrarlarının sürekliliğini sağlayan sulama sisteminde bunlardan yararlandı. İki nehir de o dönemde su taşımacılığında büyük önem taşıyordu. Dicle ve Fırat nehirlerinin Basra Körfezi sularıyla olan bağlantısı, Eski Irak uygarlığı tarihinde onların önemini arttırmıştır. Özellikle batı sahil şeridi uzantısı ile birlikte, Delmon (Bahreyn) ve Magan (Umman) gibi Arap Körfez bölgelerine doğru ticaret nakliye gemileriyle seyrüsefer yapılması amacıyla bu iki nehirde nehir taşımacılığının devam etmesi için uygun bir yol olmuştur.³⁰

Dicle ve Fırat nehirleri Körfez'e ayrı olarak dökülmektedirler ve bu iki nehrin ne zaman birleştiği ve Şattülarab'ı ne zaman oluşturdıkları bilinmemektedir. Nehirler şimdi Kurna bölgesinde (Kerma Ali) kavuşur ve Şattülarab'ı oluştururlar. Şattülarab yaklaşık 204 kilometre kadar devam eder. Suvayb Nehri ona katılır, Karon nehri de Muhammara şehrinin yanında onunla birleşen Şattülarab'ın genişliği el-Aşar şehrinin yanında 400 metreden, Arap Körfezi başında döküldüğü yerde 1500 metreye kadar değişir.³¹

1.3.1. Dicle Nehri

Dicle nehri, Türkiye'nin güneydoğusundaki birkaç sıra dağdan doğmaktadır.³² Kaynaklarını Anadolu'nun doğusundan alan Dicle Nehri, hem Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi için hem de Mezopotamya bölgesi için vazgeçilmez su kaynaklarından biri sayılmaktadır.³³

Doğu kaynakları suyunu "Moşi" dağlarından ve Van Gölü'nün güney kıyısı boyunca uzanan dağlardan alırken batı kaynakları suyunu Gölcük gölünü kuşatan dağlardan alır. Nehir Türk topraklarında yaklaşık 300 km yol kat ettikten sonra, Fişhabur Kasabası'nın yanında Irak sınırından girer ve derin bir vadiye doğru yönelir.³⁴

³⁰El-Ravi, Ş., "Mezopotamya'da Fırat Üzerinden Ticaret", *Anbar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 2012, s. 266.

³¹El-Ravi, Ş., 2012, ss. 260-261.

³²Bakır, T., *Eski Dil Mirasımızdan*, Bağdat, 1980, s. 169-170. Ayrıca Bkz. Süleyman, A., *Irak Ana Nehirlerinin Adlarının Köklendirilmesi*, Yayınlanmamış Araştırma, Sulama Bakanlığı, 1994. s. 4.

³³ÜNSAL, Veli., "Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları (Orta ve Doğu Anadolu)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, 2012, s. 218.

³⁴Khasbak, Ş., *Kuzey Irak'ı Beşeri ve Doğal Bakımdan Araştırma*, Bağdat, 1973, s. 98.

Kaynağından döküldüğü yere kadar Dicle Nehri'nin uzunluğu yaklaşık 1718 km kadardır. Sümer çivi yazısında Dicle nehri "Idigna" ismiyle zikredilmiştir. Bu ismin Sümerce sözcüğü "Idiglatut" veya "Idiglatum" kelimesinden türetilmiş olduğu, ya da Akadça "Aranzakh" kelimesinden geldiği de düşünülmektedir. Ayrıca İbrice'de, Hadakıl, Hurrice'de Arınzakh veya Arınzih, Fahlevice'de "Tir-gah" ve son olarak Batıdan gelen "Tigris" ismiyle adlandırılmıştır. Öte yandan Dicle nehrinin aktığı yatağın birkaç defa değiştiği tahmin edilmektedir.³⁵

1.3.2. Fırat Nehri

Fırat ismi "Burununa" veya "Buranun" şeklinde Sümer çivi yazısında zikredilmiş, ayrıca Arapça'da "Purati-Puratım" şeklinde ve Akadca'da ise Burani veya Buratım şeklinde telaffuz edilmiştir.³⁶ Öte yandan Arap sözlüğünde Fırat kelimesinin anlamı tatlı sudur.³⁷

Fırat Nehri sadece Anadolu için değil, geçtiği tüm coğrafyalar için çok önemli bir su kaynağıdır. Fırat Nehrinin kollarından en önemlisi, Ksenophon'da Teleboas olarak geçen Karasu'dur.³⁸

Fırat, yüksek su seviyesinden dolayı Mezopotamya uygarlığında önemli bir rol oynamıştır.³⁹ Fırat nehri Dicle Irmağı'ndan daha fazla önem taşımaktaydı.⁴⁰ Kıyılarında, eski zamanlardan beri, Aridu, Warka, Lakaş ve Uma gibi en eski şehirler, ordu taşımacılığında ve ticarete önemli bir rol oynamıştır.⁴¹ Fırat Nehri, Türkiye'nin birkaç dağlık bölgesinden doğmaktadır.⁴²

Irmak, yukarı kaynaklarında Fırat'ın ana kaynağı olan Fırat Suyu ve Murat Suyu olmak üzere iki ana koldan oluşmaktadır. Fırat Nehri'nin Murat Suyu ve Fırat Suyu'nun

³⁵El-Semmak, Ş., vd., *Irak Bölgesel İnceleme*, 1. Bölüm., Musul, 1985, ss. 50-51.

³⁶Taha. B., 2009, ss. 58-70.

³⁷El-Ravi, M., *Antik Irak, İnceleyen*: Mahmud.E, 1. Bölüm, 1. Baskı, Beyrut, 1994, s. 207.

³⁸Ünsal, Veli., 2012, s. 219.

³⁹Şiban, E., "Mezopotamya'da Fırat Üzerinden Ticaret", *Anbar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Anbar, Haziran 2012, s. 206.

⁴⁰Pollock, Susan., *Ancient Mesopotamia*, Cambridge Üniversitesi Baskı, New York, 2008, s. 31.

⁴¹Şiban, E., 2012, s. 206.

⁴²Baban, C., "Irak'ın ve Ana Nehirlerinin Adlarının Kökenleri", *Afak Arabiyye Dergisi*, S. 7, Bağdat, 1980, s. 101-102. Ayrıca Bkz. El-Ta'i, İ., "Antik Irak Medeniyetinin Asaleti ve İnsani Bilimler Alanında Başka Medeniyetler Üzerindeki Etkisi", Musul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Musul 1996, s. 89.

buluştuğu noktadan Basra Körfezi'nde döküldüğü yere kadar uzunluğu yaklaşık 2.320 kilometredir. Bunun 1200 km'si Irak sınırları içinde, 455 km'si Türkiye'de ve 675 km'si de Suriye'dedir. Fırat havzasının alanı 444.000 km² civarındadır ve bunun yaklaşık % 46.3'ü Irak sınırları içindedir.⁴³

Güney bölgesindeki şehirler (M.Ö. 3. bin yılından bu yana) Fırat havzasında yoğunlaşmıştır. Bu şehirler arasında Mari, Babil, Spar, Kiş, İysin, Larsa, Lagaş, Uma, Şrubak, Warka, Ur, Erido ve tamamı kıyılarında bulunan onlarca diğer küçük kent, köy ve kasabayı sayabiliriz.⁴⁴

Fırat Nehri kıyılarında bulunan kentlerin yerleşim yoğunluğunun bir sonucu olarak bu nehrin taşıma, ticaret ve iletişimde kullanım kapasitesi artmıştır. Su taşımacılığı, özellikle nehrin akış yönü ile beraber, fazla yük alma kapasiteleri ve ucuz maliyetleri ile ön plana çıktığından, nehir taşımacılığı, farklı kültürel yönlerin canlanmasında önemli bir rol oynamıştır.⁴⁵

1.4. Mezopotamya Bölgesinin Topografik Özellikleri

Irak'ın yüzeyi kuzeyden güneye, doğudan batıya büyük ölçüde değişiklik gösterir. Arazileri ova, çöl ve dağlık bölgelerin yanı sıra bol miktarda su kaynaklarını barındırır. Irak'ın eski şehirleri arasında kuzey ve güney istikametinde nehir taşımacılığının kolaylaştırılmasına yardımcı olan büyük nehirler Dicle, Fırat ve bunların kolları bu kaynaklardandır.⁴⁶

Jeolojik ve arkeolojik araştırmalar, Irak'taki doğal çevrenin nispeten istikrara kavuştuğunu ve yaklaşık 11.000 yıldan beri çökelti ovasının başına gelenler haricinde radikal bir değişime uğramadığını gösteriyor. İnsanlar, bu tarihten itibaren antik dünyanın bu bölümünde şimdiki yaşam koşullarına benzer çevresel koşullarda yaşamıştır. Yüzey özelliklerinin şekli veya arazilerin engebeli kısımları bugüne kadar çok fazla değişiklik

⁴³El-Ani, H., *Irak Coğrafyası*, Bağdat, 1988, s. 92.

⁴⁴El-Haşimi ., 1981, s. 293.

⁴⁵Bakır ., 1980, s. 49-50.

⁴⁶el-Ravi, Ş ., 2012, s. 260-266.

olmadan olduğu gibi kalmıştır.⁴⁷ Mezopotamya bölgesi dört doğal bölüme ayrılabilir: dağlık bölge, dalgalı bölge, çökelti ovası ve çöl bölgeleridir.⁴⁸

1.4.1. Dağlık Bölge

Bu bölgenin alanı kuzey ve kuzeydoğu tarafları olarak belirlenmiştir. Irak toprakları alanının yaklaşık beşte birini teşkil etmektedir. Sıra dağlar kuzey ve kuzeydoğuda yüksektir. Bu sıra dağlar güneye ve batıya doğru gittikçe kaybolmaya başlar. Fethe ve Beiji bölgeleri yakınındaki çökelti ovası sınırlarında küçük yükselteler ve tepeler şeklindedirler.⁴⁹

Bu bölge, yksekliti ve engebeli oluşu ile doğu ile batı arasında veya kuzey güney istikametinde sıradağ hatlarının düzensizliği ile dikkat çeker. Bu, dağ koridorlarının farklı yönlerde sapmasına ayrıca, kış mevsiminde sıcaklıkların düşmesine ve yağmurların bol yağmasına yol açar. Aynı şekilde kar yağışları ve bunların bu koridorlarda birikmesi, eski çağlarda askeri intikaller ya da ticari kervanlar açısından ulaşımın ve iletişimi engelliyordur. Bununla birlikte, ekonomik önemi olan dağlık yaylaların bazı dalgalı ovaları iklimi etkiler. Özellikle buralar yaygın su pınarlarının yanı sıra yıllık yağış miktarı ortalama 1000 mm kadar olan bol miktarda kar ve yoğun yağışlardan oluşan su kaynaklarına sahiptirler. Sonuç olarak bunlar, tarımsal hayatının gelişmesine katkıda bulunur. Ayrıca, buralarda koyun ve keçi sürülerini gütmek için uygun iklim koşulları oluşmuştur. Buna ek olarak, bu bölgede bol miktarda bulunan su, orman ağaçlarının, özellikle meşe ağaçlarının ve çamların yetişmesine olanak sağlanmıştır. Dolayısıyla, bu bölge, araba, gemi, tekne, kayık ve sandal gibi kara ve nehir taşıma vasıtalarının yapımında rol oynayan bir kereste kaynağı sağlamıştır.⁵⁰

⁴⁷el-Ravi, ř ., 2012, s. 64.

⁴⁸el-Ta'i, M., "Irak'ın Yer şekilleri Tespiti", *Irak Coğrafya Derneği Dergisi*, S.8, Bağdat, 1969. s. 27.

⁴⁹Bakır, T., *Antik Medeniyetlere Giriş*, 1. Blm., 1. bsk., Bağdat, 1973, s. 26.

⁵⁰řerif, İ., *Irak'ın Coğrafı Konumunun İşlam Fethi'ne Kadar Genel Tarihi zerendeki Etkisi*, 1. Blm., Bağdat, 2009, s. 107-109.

1.4.2. Dalgalı (Yarı Dağlık) Bölge

Kuzey dağlık yamacın eteklerinden, kuzeydeki çökelti ovasının başlangıcına kadar,⁵¹ güneyde Hamrin sıradağlarının yanından, batıya doğru Makhul Dağı ve Sincar Dağı aralığına kadar uzanır.⁵²

Bu bölge engebeli arazilerinin, farklı yüksekliklere sahip olmasıyla göze çarpar. Birçok bölümünde dalgalı yapı hâkimdir. Burada dağların, ovaların, yaylaların ve vadilerin özellikleri ortaya çıkar. Taşımacılığı ve kervanların bunların arasından geçişini kolaylaştıran nispeten düşük bir dağ kümesine sahiptir. Bu bölgenin ovaları genel olarak yağmurlama tarımına uygun verimli ovalardır. Buralar Kerkük Ovası, Erbil Ovası ve Mahmur Ovası gibi verimli çayırların bol olduğu topraklara sahiptir.⁵³

Aynı şekilde bu bölge, su kaynaklarının bolluğuyla da dikkat çeker. Büyük Zap, Küçük Zap, Diyala ve Azim (bunların hepsi de bölgenin doğu kesimlerinde yar almakta ve hepsi de Dicle Irmağı'na dökülmektedirler) gibi önemli nehir yatakları bu bölgenin sınırları içindedir. Ayrıca kış ve ilkbahar mevsimlerinin yağışlı dönemlerinde su ile dolan pınarlar, kaynaklar ve kuyular da dâhil olmak üzere diğer su kaynakları bol miktarda bulunur.⁵⁴

1.4.3. Çökelti Ova Bölgesi

Bu çökelti ovası en önemli bölgelerden birisidir. Zira ova, M.Ö. 4. binyıldan beri şimdiye kadarki en eski ve köklü insan medeniyetlerine tanıklık etmiştir. Çökelti ovası, Dicle ve Fırat nehirlerinin kıyılarını kuşatan bölgeyi kapsar. Ova, Dicle nehri üzerindeki Balad'dan Samarra'ya kadar, kuzeyde Fırat nehri üzerindeki Ramadi Şehrinden Hit'e kadar, güneyden de Basra Körfezine kadar uzanır. Yüz ölçümü bugünkü Irak'ın yüz ölçümünün beşte biri kadar olup kuzeybatı ve güneydoğu istikametlerinde 93 km x 250 km uzunluk ve genişliğe sahiptir. Bu ovayı doğu taraftan İran, batı taraftan da çöl yaylası çevreler.⁵⁵

⁵¹Bakır, T ., 1973, s.26.

⁵²El-Halaf, C., *Irak Coğrafyası*, 3. bsk., Kahire, 1965, s. 67.

⁵³El-Halaf ., 1965, s. 64-65.

⁵⁴Humud ., 1985, s. 8.

⁵⁵El-Halaf, C., *Irak'ın Beşeri İktisadi ve Doğal Coğrafyası İle İlgili Dersler*, 1959, Kahire, s. 38-41.

Çökelti ovası basıklığıyla ve enginliğiyle göze çarpar ve yükseltisi güneydoğuya doğru aşamalı bir şekilde azalarak devam eder.⁵⁶ Bölgenin, antik Sümer şehirlerinin çoğunun kenarlarında inşa edildiği Dicle ve Fırat gibi iki kesintisiz nehre sahip olması onun önemini daha da artırmaktadır.⁵⁷ (Harita 6).

Bu iki nehir, kuzey-güney istikametinde ve özellikle de bunun tersi istikametinde taşımacılıkta önemli bir rol üstlenmiştir. Bu ova, tüm çağlarda gitgide artan ticari bir konuma sahip olmuştur. Zira buradaki arazilerin genişliği nehir taşımacılığı ve onlardan dallanan kanal taşımacılığı yollarıyla ticaret hareketini kolaylaştırmaktadır.⁵⁸

Göller ve bataklıklar da bu ovanın güney kesiminde yaygın olup İmara, Nasırıyye ve Basra şehirlerinin etraflarında yoğunlaşmaktadırlar.⁵⁹

1.4.4. Çöl Yaylası Bölgesi

Burası, Irak'ın en geniş doğal bölgelerinden birisidir. Yüz ölçümü Irak'ın yüz ölçümünün yarısından fazladır. Bu bölge, dalgalı bölgenin güneybatı tarafında yer alır ve çökelti ovasının batı ve kuzeybatı taraflarına kadar uzanır. Irak ve Suriye'nin içlerine kadar uzanan Arap Yarımadası çölünün doğal bir uzantısıdır. Mezopotamya'daki çöl yaylası bölgesi iki kısma ayrılabilir. Bunlar, Cezire Yaylası ve Batı Çöl Yaylasıdır.⁶⁰

A - Cezire Yaylası

Bu plato, Hamrin Dağlarının batısından kuzeyde Makhul-Sincar dağları ile batıda Fırat vadisine kadar uzanır. Güneyde ise çökelti ovasıyla sınırdır. Bu platonun toprakları genel olarak güneye doğru eğimlidir. Kuzeyden akan ovaların suları vadi kesimlerinden Dicle ve Fırat nehirlerine doğru yol alırlar. Bölgede dağınık gözler ve kuyular bulunan bu vadiler ticaret yollarının etkinliği için büyük önem taşımaktadır. Bölgedeki yaygın pınarlar ve kuyularla birlikte bu vadiler ticaret yollarının canlanmasında büyük önem

⁵⁶Şerif, İ., 2009, s. 15.

⁵⁷Bu iki nehrin yatakları Babil Şehri'nde birbirine yaklaşırlar, ancak birleşmezler daha sonra Basra Şehrinin 60 km kuzeyinde Kurna yakınlarında birleşerek Şattülarap'ı oluştururlar. Bkz. Ru, Gorge., *Antik Irak*, İnceleyen, Fadıl Abdulvahid Ali, 2. bsk, Bağdat, 1986 s. 24.

⁵⁸El-Haşımi, R., “Mezopotamya Medeniyetlerinde Fırat Nehrinin Rolü”, *Mezopotamya Dergisi*, S. 44, Yıl: 11, 1983, s. 293.

⁵⁹Histid, K., *Irak Coğrafyasının Doğal Esasları*, Çv.: Casim Muhammed El-Halaf, 1948, Bağdat, s. 52.

⁶⁰El-Ansari, Y., *Doğal Çevrelerin Coğrafyası*, Kahire, 1973, s. 107.

taşımaktadır. Zira eski ticari kervanların seyir yolları ve güzergâhları buralardan geçmektedir.⁶¹

Bu bölge bazı senelerde, özellikle kış ve ilkbahar mevsimlerinde yeterli yağış düştüğünde tarım ürünlerinin gelişimi için olumlu iklim şartların oluşması şeklinde bir karakteristik özelliğe sahiptir. Ayrıca hayvancılık içinde elverişli şartlar mevcuttur.⁶²

B - Batı Çöl Yaylası

Batı çöl yaylası Fırat Nehri kıyıları boyunca batı yönünde Suriye'ye ve güneyde Arap Yarım Adası çölüne kadar uzanır. Bu yaylanın sınırları dâhilinde yağışlı mevsimden sonra kuzeyden gelen seller sebebiyle sularla dolan birkaç vadi bulunur.⁶³ Genel olarak, bu bölgeye düşen ortalama yağış miktarı sadece bazı çöl bitkilerinin yetişmesi için yeterlidir.⁶⁴

Bu bölgede bazı pınarlar ve kuyular yaygındır.⁶⁵ Bunlar eski ticaret kervanlarının ve askeri intikallerin geçiş güzergâhları için belirlenen hatları oluşturdular. Bu bölge, eski Irak tarihinde büyük önem taşıyordu. Bölge insanların göçlerini çağlar boyunca Mezopotamya'ya doğru taşıması bu önemin bir parçasıdır.⁶⁶ Bol su, verimli topraklar ve o zamanlar sahip olunan görkemli bir hayat bu insanları oraya çekmişti.⁶⁷

⁶¹Şerif ., 2009, s. 124-127.

⁶²Humud., 1985, s. 9.

⁶³El-Ta'i ., 1969., s. 26.

⁶⁴Humud ., 1985, s. 9.

⁶⁵Elsemmak, M.,- el-Saati, B., *Doğal Kaynaklar Coğrafyası*, Musul, 1988, s. 152.

⁶⁶Cezire (Cezriye) Halkı: Antik Dönemlerde Arap Yarımadasından Mezopotamya Bölgesine göç eden kavimlerdir. Önceden el-Samiyye Kavimleri adıyla tanınmışlardır. Bkz. Bakır, T., 1973, s. 66-67; el-Ahmed, S., *el-Cezriyye Dillerinin Tarihine Giriş*, Bağdat, 1981, s. 2-3.

⁶⁷Humud ., 1985, s. 10.

İKİNCİ BÖLÜM

TUNÇ ÇAĞI TARİHİ

2.1. Tunç Çağı (Bronz Çağı)

Antik dönemlerin arkeolojik olarak taksim edilmesine göre Tunç veya Bronz çağı, Taş devrinden sonra ikinci çağdır. Bu taksimat 1816 yılında Kopenhag'da Danimarka Müzesinin Sekreteri, Christian Thomson tarafından yapılmıştır. Müzede mevcut olan arkeolojik buluntuları malzemelerine göre, taş aletler, ardından bronz aletler sonra da demir aletler şeklinde sınıflandırmıştır. Böylece o, arkeolojik kazılar ile desteklenen, üç çağın zamansal dizilimini bölümlere ayırmanın temelini atmıştır.

Bronz, bakır ve kalay madenlerinin karışımıdır. Ayrıca, bazen kurşun ve çinko genellikle % 10'u aşmayacak oranda katılır. Daha güçlü direnç gösterme ve imalatı daha fazla esnek olma özelliklerine sahiptir. Aynı şekilde korozyona ve oksitlenmeye daha az maruz kalır. Bronzun keşfedilmesi metal imalatı ve uygarlığın gelişmesi sürecinde gerçek bir devrimdi. M.Ö. 3. bin yılın ilk yarısında bronzun kullanımı, hafif ve nadir bulunan aletlerle ve süs eşyalarıyla sınırlıydı. M.Ö. 3. binyılın yarısından itibaren ise, üretim yöntemi olarak yüksek ısıya sahip fırınlarda gelişmiş ve hassas teknikler kullanılmıştır. Dolayısıyla bol miktarlarda üretim yapılmış ve silah, alet, mutfak eşyaları, heykel ve diğer ürünlerin yapımında yaygın şekilde kullanılmıştır.⁶⁸

Bronz Çağı, avcılık ve gıda toplama aşamasından yerleşim ve tarım aşamasına geçilmesi suretiyle insan medeniyetinin gösterdiği gelişmeyle eş zamanlıdır. Bakır ve bronzun kullanılması, tekniklerin geliştirilmesine ve daha gelişmiş aletlerin yapılmasına ve daha nitelikli işlere yol açtı. Bu aletlerin imalatı bazen, uzak yerlerden gelen ait olan bakır ve kalay gibi cevherlerin işlenmesini gerektirdi. Bu da insanlar arasında ticaret ve bilgi alış verişine yardımcı oldu. Bu durum bazen savaşlara ve saldırılara yol açmıştır.⁶⁹

Bu sanat aynı zamanda hammadde eritmek ve kalıp dökmek için yakıt ve fırın tedarikini de gerektirdi. Tunç Çağı Mezopotamya'da üç aşamadan geçti, bunlar:⁷⁰

⁶⁸Dahil., H.C., *Çağlar Boyunca Teknik Gelişimi*, 2006, Bağdat, s.21.

⁶⁹Dahil., H.C., 2006, s. 22.

⁷⁰Dahil., 2006, s. 23.

- M.Ö. 3000-2000 yılları arası Erken veya Eski Tunç Çağı (Early Bronze)
- M.Ö. 2000-1500 yılları arası Orta Tunç Çağı (Middle Bronze)
- M.Ö. 1500-1000 yılları arası Geç Bronz Çağı (Late Bronze). Bunların her birisi de kendi aralarında alt kısımlara ayrılırlar.⁷¹

İlk Tunç Çağı, Mezopotamya'da Sümer uygarlığı zamanında ve Akad uygarlığının yükselişe geçtiği dönemde başlamıştır. M.Ö. 3000-2000 yılları arasında Eski Tunç Çağı'nın ilk bölümü, birçok bölgede güçlü kent kalıntılarının, tapınakların, abidelerin, sanatların, aletlerin ve mutfak eşyalarının bulunduğu Mezopotamya'da ilk şehir devletlerinin ortaya çıkmasıyla bilinir. Mezopotamya'da Kiş, Ur, Uruk ve Lagaş, Suriye'deki diğer tepelerde Tel Huvayra ve Tel Barak şehirleri bu şehirlerdendir. (Resim 1). Bu dönemde Sümerler tarafından ilk çivi yazısı kullanılmaya başlandı. Bu, ses hecesine dayalı bir yazı olup, daha sonraki dönemlerde alfabetik bir yazıya dönüşmüştür. (Harita 7). Eski Tunç Çağı'nın (M.Ö. 1500-1000) son bölümünde, eski Doğu uygarlıklarında kapsamlı bir gelişme olmuştur. (Resim 2-3). Bu dönem "Sami" Unsuru'nun yükselişi ve Shrokin (Sargon) ve torunu Naram Sen'in liderliğinde Kuzeybatı'da Akdeniz'den, (Resim 4). güneyde Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş sınırları, askerî gücü ve inşaat, mühendislik, sanat ve din alanlarındaki önemli başarıları ile Akkad İmparatorluğunun doğuşu olarak bilinmektedir (Resim 5). Bu dönem, o sırada hâkim olan ve "Sami'ce" olarak adlandırılan diller tarafından yazılmış olan çivi yazısının geliştiği dönemdir. (Resim 6). Farklı siyasi, ekonomik ve dini içerikteki yazılı belgelerin sayısı çok fazladır. Ayrıca mimarlık gelişmiş ve tapınaklarla birlikte büyük saraylar inşa edilmiştir. Maden sanayi, çanak çömlek, (Resim 7). Sulama projeleri için altyapının kurulması ve bakımı, silindirik mühürler, olayları, tanrıları ve hükümdarı tasvir eden anıtlar ve heykeller gelişme göstermiştir.⁷² (Resim 1-8-9-10-11).

Ayrıca uzmanlaşmış esnaf ve işçiler için çeşitli ticarî malların temin edilmesi faaliyetleri de gelişme gösterdi.⁷³ Orta Tunç Çağının başlangıcı olan M.Ö. 2. binyılın başında Amoritler olaylar üzerinde güçlü bir etki göstermeye başladı. Mezopotamya'da

⁷¹ Ur, Jason., "Households and the Emergence of Cities in Ancient Mesopotamia." *Cambridge Archaeological Journal*. 24 (02) (June) 2014, s. 250.

⁷²Dahil. H.C ., 2006, s. 23,24.

⁷³Ur, Jason., 2014, s. 258.

İsin, Larsa ve Aşnuna krallıkları ortaya çıktı. İlk Babil ailesi galip geldi ve başkenti Babil oldu. Başta meşhur yasası olmak üzere büyük başarılarıyla adını duyuran Hammurabi imparatorluğu yükselişe geçti (Resim 12). Bu imparatorluğun etkisi eski Doğu'nun birçok kesimine uzanmıştır.⁷⁴

Silah üretiminde bakır ve bronz kullanıldı. Bronz Çağı'nın en önemli icatlarından biri de dört tekerlekli araçtır.⁷⁵ Keza, atın çektiği iki tekerlekli askeri araç, en büyük askeri buluşlardan bir (Resim 13-14) Bu iki tekerlekli arabalar Tunç Çağı'nda M.Ö. 1700'den bu yana savaşlara etkin biçimde kullanılmıştır. Bronz Çağı inşaat ve yapı tekniklerinin gelişimine tanıklık etmiştir. Mezopotamya'da binalarda pişirilmiş tuğla kullanıldı. Mezopotamya'daki arkeolojik araştırmalar, mimari çalışmalara, sulama sistemlerine, yollara ve gelişmiş kent planlamalarına delil teşkil etmektedir.⁷⁶

Ayrıca, madencilik, maden sanatı, el sanatları ve ticaret faaliyetlerini içine alan Anadolu'daki ticaret merkezleri ağıyla benzersiz bir ticari ilişki kurmuştur.⁷⁷

Bronz Çağı'nda, Iraklılar bugüne kadar insan uygarlığı üzerinde büyük etkisi olan önemli teknik başarılarla imza attılar. Bu dönem M.Ö. 1000 civarında sona erdi.⁷⁸

⁷⁴Dahil. H.C ., 2006, s. 23.

⁷⁵Küsmez, Pakize., "Başlangıcından M.Ö. 2.Binin Sonuna Kadar Anadolu Tasvir Sanatında av Sahneleri", Selçuk Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2009, s. 8.

⁷⁶Dahil. H.C ., 2006, s. 23.

⁷⁷Harmanşah, Ömür., "New Cities and the Assyrian Politics of Landscape," *The American Schools of Oriental Research*, No. 365 (February 2012), s. 54.

⁷⁸Dahil.H.C ., 2006 , s. 23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BRONZ ÇAĞINDA TİCARET

Mezopotamya'da tarımın gelişmesi, ticareti için pazarlara ihtiyaç duyan tarımsal üretim fazlalığının ortaya çıkmasına ve Mezopotamya bölgesinde olmayan malzemelerle değiş tokuş yapılmasına yol açtı.⁷⁹ Bu durum, iki ürünün arasındaki farka rağmen onları birbirleri arasında takas yapmaya neden oldu. Bu da, işte uzmanlaşma sonucunu doğurdu. Alet ve makinelerin imalatı ile ilgilenen gruplarla takas yapmak için, hububat ziraatında ve büyük miktarlarda hububat üretmede uzmanlaşmış grupların ortaya çıkmasının yanı sıra bir başka grubun çanak çömleğe, giysilere vs. diğer zanaat disiplinlerine ilgi duyduğunu ve ticari faaliyetlerin oluşmaya başladığını görüyoruz. Genel olarak Bronz Çağ'ında ticaret, üçüncü Ur Hanedanı'nın sonuna kadar, bireylerin çıkarlarını ve devletin tekeli için yapılmıyordu. Tüccar, ithal ya da yerel mallarını saray ya da tapınaktan yani, kralın dolaylı bir şekilde hâkim olduğu devletin büyük yönetim sektöründen alırdı. Bunun anlamı, üst düzey personelden birinin sarayda en büyük tüccar rolünü oynaması, otorite adına iş yapması ve ticari acentelerin zincirinde yer alan bir grubun bu konuda ona yardım etmesi demektir.⁸⁰ (Resim 15)

Üçüncü Ur döneminde devlet, tapınağın ihtiyaçlarını ve belki de devletin, ibadet ve ayin yerlerini arındırma ve arıtmanın yanı sıra törenlerde dinî ayinler ve ibadetler düzenlenmesi amacıyla ithal etmeyi üstlendiği ve tapınak için en önemli malzemelerden olan yağ, parfüm, baharat ve tütsü ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür.⁸¹

Aynı bağlamda, Uruk döneminde M.Ö. dördüncü binyıl sonunda ve üçüncü binyıl başlarında ithal malların, özellikle metal ithalatının hacmi artış göstermiştir. Metaller hem kullanım amaçlı hem de dekoratif amaçlı olarak daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle de kurşundan yapılmış basit metal bardak, tabak, broş ve benzeri diğer küçük malzemeler kullanılmaya başlamıştır.⁸²

⁷⁹Leemans, W.F. *The old Babyloian Merchant* .Leiden, 1950 . s.15 .

⁸⁰ Abdullatif Seca. Mueyyed, “Klavuzluğun Sümer Lafızlarının Köklenmesindeki Rolü”, *Analitik Araştırma, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Bağdat, Sayı: 83, 2008, s. 568.

⁸¹Fon Zoden, F., *Antik Ortadoğu Medeniyetlerine Giriş*, Çv. Faruk İsmail, Şam, 2003, s. 118.

⁸²Crawford, Harriet., *Sümer ve Sümerler, Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü*, Çv. Nihal Uzan, 2. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010, s. 187.

Eski Irak, antik çağlardan beri yerleşim yerlerinde ortaya çıkmış ve yayılmış kültürel etkileri ve başarıları içerdiği için eski Yakın Doğu'nun en önemli bölgelerinden birini teşkil etmiştir. Bu durum, Irak dışındaki komşu bölgelerle bağlarının ve bağlantılarının güçlendirilmesinde ve pekiştirilmesinde önemli bir çıkış noktasını teşkil etmiştir. Ticari faaliyet, Irak bölgesi ile komşular arasındaki karşılıklı ilişkileri ve kültürel etkileşimleri sağlamlaştıran en önemli dayanaklardan biridir. Genel olarak ticari faaliyetler, yaşamlarının ihtiyaç duyduğu artan temel gereksinimleri karşılamak için erken dönemden itibaren bölge ahalisinin yaşantısıyla ve zamanla gösterdiği gelişmeyle ilintili olmuştur. Bu durum, topraklarının ihtiyaç duyduğu hammadde tedarikini gerekli kıldı. Onlara erişim, bu tür malzemelerin kendi ülkesinin dışından veya kaynaklarına yakın alanlardan sağlanan bölgelerle doğrudan temas kurmayı gerektirir. (Harita 8). Irak'ın bölgelerinde keşfedilen ve nadir bulunan maddelerden de anlaşılabacağı gibi – Opsidiyah (Siyah volkanik taş) bu maddelerden birisidir- Anadolu, Arap Körfezi, Şam ve İran Ülkeleri, Irak'ın kurduğu en önemli bağlantı bölgelerini oluşturdu. Dolayısıyla bu durum, bu bölgeler ile yukarıda belirtilen bölgeler arasındaki kültürel bağlantıların ve bağların varlığını yansıtıyor.⁸³

Eski Irak şehir alanlarındaki arkeolojik kazılar, Irak topraklarında kesinlikle bulunmayan madenler, taşlar ve deniz kabukları gibi bir takım imalat malzemelerinin varlığını kanıtlıyor. Bu durum, Irak yerleşim birimleri ve şehirleriyle bu hammaddelerin bulunduğu alanlar arasındaki ticari bağların varlığını destekliyor.⁸⁴

3.1. Bronz Çağı Ticaretinde Önemli Rol Oynayan Bazı Ticaret Merkezleri

3.1.1. Anadolu

Bronz çağı ticaretinde önemli rol oynayan bazı ticaret merkezlerinin başında Anadolu gelmektedir. Nadir bulunan malzemeleri elde etmek için ticarî takas ve mübadele işlemlerine başvuruluyordu. Bu malzemelerin başında da, eski Irak şehir ve bölge sakinleri tarafından ithal edilen en önemli ve en eski ticari malzeme sayılan Opsidiyah gelmektedir. Bu maddeden üretilen birçok makinenin ve aletin kalıntıları bu

⁸³Opsidiyah: yanardağdan çıkan koyu renkli cama benzer çok sert bir taştır. Bkz: Moorey, P.R.S., "The Archaeological Evidence for Metallurgy and Related. Technologies in 16 Mesopotamia, 5500–2100 B.C" In: *Iraq*, vol. XLIV, Part 1, 1982 ,ss. 63–64.

⁸⁴Moorey, P.R.S. 1982 , p. 64.

yerleşim yerlerinin ve şehirlerin çoğunda bulundu. Bu, bize aralarında ticari bağlantıların olduğuna dair ve belki de o dönemde ihraç eden ve ithal eden bölgeler arasındaki sosyalleşmeye dair net bir kanıt olduğunu gösteriyor. Bu bize, aynı zamanda bu taşın üretimine dâhil olan malzemelerin boyutunu da gösteriyor.⁸⁵ Anadolu'nun orta ve kuzey bölgeleri, özellikle de Doğu Anadolu'daki Van Gölü Bölgesi ve Konya Ovası'nın güneydoğusunda yer alan Çatalhöyük, bu maddenin en önemli kaynaklarıdır.⁸⁶

Ayrıca, madenlerin keşfi, ekonomik faaliyetleri -ki bunlardan birisi de ticarî takaslar- yansıması bakımından bölgede önemli bir dönüm noktası oldu. Madenler genel olarak Irak ve Anadolu arasındaki ticari faaliyetlerin önemli bir unsuru haline geldi. Bu bölge, yerleşim yerlerinin ve şehirlerin faaliyetlerine ve bu madenlerin ithalatına yönelik büyük katılıma tanık oldu. Bu madenlerden birisi de, özellikle birçok makine ve aletin yapılmasında önemli bir malzeme olan bakırdır.⁸⁷

Bu madenin bölgeye en yakın olan yatakları, özellikle de asıl kaynaklardan sayılan Diyarbakır bölgesinin yakınlarındaki Ergani / Maden'deki maden yatakları Anadolu'da yer almaktadır.⁸⁸

Anadolu'da Bronz Çağına ait bölgelerde yapılan kazılarda altın ve gümüş ile bakırın yanı sıra bronz gibi değerli madenlerin yataklarını ortaya koyan bir zenginlik ortaya çıkmıştır. (Harita 9) Bu madenden yapılmış eserlerin çoğu mezarlıklarda bulunmuştur ve bu mezarlar çeşitli süs eşyalarını, silahları, insan ve hayvan biblolarını (küçük heykeller), insandan soyutlanmış şekilleri, tablet veya hayvan şeklinde dinî ayin sembollerini içermektedirler. Bunların büyük olasılıkla dinî ve ritüel bir anlamı vardı.⁸⁹ Anadolu'nun kuzeybatısında Troia ve Devrek, İç Anadolu'da ve Anadolu'nun güneyinde Alacahöyük, Horoztepe, Alishar, Kültepe ve Hasanoğlu, bu çağda Anadolu'daki yerleşimlerdendir.⁹⁰

⁸⁵Hijara, I., *The Halaf Period in Northern Mesopotamia*, London, 1997 , s. 15.

⁸⁶Yoffee, N., *Explaining Trade in Ancient Western Asia*, Malibu, , 1981. s. 23.

⁸⁷Crawford, H., "The Mechanics of Obsidian Trade: A Suggestion", In *Antiquity*, vol. CII, No. 205, 1978 . s. 129.

⁸⁸Muhly, J.D., "The Copper Ox-Hide Ingots and the Bronze Age Metals Trade", In: *Iraq*, vol. 39, No. 1, 1977 , s. 73.

⁸⁹Canby, J., V., "Jewelry and Personal Arts in Anatolia", *Civilizations of The- Ancient Near East*, vol.3 and 4, U.S.A.2000 , p.1674-6; Lloyd, 1956, p.93- 5 .

⁹⁰Macqueen , J.G , *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor*-London , 1996, s. 17.

Kapadokya Bölgesinde yer alan Kayseri'nin kuzeyine düşen ve Kaniş olarak bilinen Kültepe'deki kazılar sırasında⁹¹ Akad dilinde ve çivi yazısıyla yazılmış binlerce kil tablet keşfedilmiştir. Gerçekte bunlar, M.Ö. 2. bin yılının başında bu bölge ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin boyutunu açıklıyor. Bu tabletlerin okunması ile ortaya çıktı ki, özellikle Kapadokya bölgesi ve genel olarak da Anadolu ülkesi ile ticaretin amacı, madenlerin elde edilmesidir. Kalay, bakır ile karıştırıldıktan sonra Mezopotamya'da yaygın olarak kullanılan bronz alaşımını üretmek için kullanılan en önemli madenlerden biriydi.⁹²

3.1.1.1. Alışveriş Merkezi Karum Kaniş

Karum özetle bir ticaret merkezidir. Sümer metinlerinde ticaret merkezleri Carr adıyla, Akadça'da da Karum olarak bilinir. (Harita 10) Eski Irak halkı, ticaret merkezlerinin her birini Karum olarak adlandırdı. Karum, Mahkeme ve Şura Konseyi görevini yerine getirmesinin yanı sıra şimdiki adıyla “ticaret odası” diye tabir edilebilecek bir tüccarlar kompleksinden ibarettir. Her yıl yeniden seçilen bir başkan tarafından yönetiliyordu. Gümrük vergilerini ve iç ticaret kervanlarından vergileri topluyordu. Orada, borçlanma, kredi ve diğer banka işleri için bankaların varlığına ek olarak, kervanları denetlemek ve kaçakçı tacirlerle mücadele etmek için özel memurlar bulunuyordu. Alınan vergilerin türüne gelince onlar toplanan yol vergileri, öşür vergisi ve belki Karumun devletin hesabına tahsilatını yaptığı % 5'lik vergilerden ibaretti.⁹³

Bronz Çağı'nda M.Ö. İkinci Bin Yılın başında, Asurlu tüccar grupları, Anadolu ülkesine geçerek Asur ve Anadolu ülkeleri arasında, görevleri ticari işleri yönetmek olan merkezleri veya yerleşim yerlerini kurdular.⁹⁴

Bunlardan birisi de Karum Kaniş'tir. Karum Kaniş'teki ticaret merkezi, Beyt-i Karim diye bilinen bir idareyle bağlantılıydı. Burası, ithalatın ve ihracatın merkeziydi. Orada bir banka ve vergileri toplayan, anlaşmazlıkları ve çekişmeleri çözüme bağlayan bir ticaret odası vardı. Asur'un başkenti Asur'da böyle bir evin varlığı düşünülmüştür ki

⁹¹Gaad, G.J. “The Reign of Sargon”, *The Cambridge Ancient History*, Vol, 1, 1968,.s. 65.

⁹²Lloyd, S., *Early Anatolia*,(la) Forbes, R,J,*Metallurgy in Antiquity*, 1950. s.53.

⁹³Kehla, Nizar Mustafa, “*Karum Kaniş Anadolu Kalbinde Antik Yerleşim Yeri*”, Daru'l Marife el-Camiiyye, İskenderiye- Araştırmalar ve Çalışmalar, S. 628, Ocak 2016, s. 171.

⁹⁴Teissier , B. , *Ancient Near Eastern Cylinder Seals from The Marcopoli Collection* ,Berkeley, 1984, s.66.

bu ev, Anadolu'da ticaret merkezlerini yöneten bir beyt-i elimi yani şehir evini içine alıyordu.⁹⁵

Asurlu tüccarlar, Kaniş kentinde eski Asur lehçesiyle yazılmış çok sayıda metin bıraktı.⁹⁶ 22 bin 500'ü Kaniş'de olmak üzere 22 bin 750 metin bulundu. Bu metinlerden 22.460'bini şehre yerleşen tacirlere ait evlerde bulundu.⁹⁷ (Resim 16) Bu tabletler bu tarihi dönemde hem Asur hem de Anadolu'daki siyasi, ekonomik ve kültürel koşulların bilinmesine yardımcı olmuştur.⁹⁸

3.1.1.2. Karum Kaniş'in Ticari Gelirleri

Ticaret kervanları Asur'dan Karum Kaniş'e, dokuma ürünleri ve yün naklediyordu. Çivi yazılı belgelerden anlaşıldığına göre, ham yün, halı ve hayvan derileri için Asur'dan çok talep gelmekteydi. Asurlu tüccarlar Küçük Asya'da ikamet ediyorlardı. Bu eşyaları, özellikle de ham yünleri alıp - satmaya, istekliyidiler. Kalay, Karum Kaniş'in en önemli ithal mallarından biri sayılıyordu. Belki de kalay aslında uzak doğudaki bölgelerden (İran ovası, Afganistan) Asur'a geliyordu. Bu da bronz yapmak için, Anadolu'da bulunan bakırla karıştırma amacına yönelikti. Kaniş ayrıca kurşun, bazı tarımsal ürünler ve diğer çeşitli endüstri ürünlerini ithal etti.⁹⁹

3.1.1.3. Karum Kaniş'in Ticari İhracat Malları

Asur, Kaniş'e ihraç ettiği şeyler karşılığında gümüş, altın, bakır, kıymetli taşlar, ahşap, baharat, parfüm ve sermaye alıyordu. Bakır, Asur'un Kaniş'den aldığı en önemli ithalat mallarından biri sayılır.¹⁰⁰

3.1.1.4. Kaniş'e Ulaşım

Genelde Mezopotamya bölgesi üç ayrı coğrafi bölgeye ayrılmaktadır, fakat bu bölgelerin kendi kendine yeten birimler oluşturması mümkün değildir. Çünkü bu konuya

⁹⁵Kehla, Nizar Mustafa ., 2016. s. 171.

⁹⁶Roaf, M., *Cultural Atlas of Mesopotamia and The Ancient Near East*, Oxford ,2003. s. 113

⁹⁷ Cecile Michel. "The Private Archives from Kanis Belonging to Anatolians". *Altorientalische Forschungen*, De Gruyter, 2011, s, 95

⁹⁸Kehla, Nizar Mustafa ., 2016.s. 177.

⁹⁹Kehla, Nizar Mustafa ., 2016 .s. 178.

¹⁰⁰Kehla, Nizar Mustafa ., 2016.s. 179.

farklı alanlardan bakıldığında örneğin iktisadi ve fiziksel açıdan, bunlar daha çok bir bütünün parçalarıdır. Dolayısıyla Mezopotamya bölgelerini Akdeniz ve Anadolu bölgelerine bağlayan birçok batı, kuzey-batı ve kuzey-doğu rotalar vardı.¹⁰¹

Ticaret kervanlarının aldığı yolların uzunluğu yaklaşık 800 km'ye ulaşmaktadır ve dinlenme günleri de dahil olmak üzere bu yolu kat etmek yaklaşık iki ay sürmektedir. Bu yollar, Sincar Bölgesi ve Suriye Ceziresi'nden geçiyor, bir kısmı Habur kıyılarıyla paralel gidiyor, sonra Belh üzerindeki Zelba veya Harran yönünde batıya meylediyordu.¹⁰²

Sonra, Fırat nehri üzerindeki Karkamış'a, Ur-Şum'a ve daha sonra da kuzeybatıya doğru seyrediyor ve Karum Kaniş'e varıyordu. Kervanlar malları nakletmek için eşekleri kullandı. Bu uzun yol genellikle, baskına uğrama gibi bazı zorlukları ve tacizleri içeriyordu.¹⁰³

Asurlular, bakıra ihtiyaç duyuyorlardı onun bedelini Asur'un başkenti Asur'dan Orta Anadolu'ya eşek kervanları tarafından 1100 km'den fazla uzunluğa sahip bir yoldan gönderilen dokuma ürünleri olarak ya da kalay olarak ödüyorlardı. Bu eşeklerden her birisi yaklaşık olarak 100 kg yük taşıyordu. Yolculuk iki ay kadar sürüyordu. Yolda, yol kesicilerden, hırsızlardan, kurtlardan, hava muhalefetinden veya eşeğin ölmesinden kaynaklanan bir takım sıkıntılar oluyordu.¹⁰⁴ Anadolu'da bakır üretiminin en ünlü bölgelerinden biri de Ergani/Maden bölgesidir.¹⁰⁵

3.1.2. Şam (Fenike Sahili)

Irak'ın Şam bölgeleriyle olan ilişkileri özel bir önem kazanmış ve genel olarak ta Irak bölgeleri açısından belirgin bir boyut kazanmıştır. Bu durum, bölgeler arasındaki topografik yakınlığın ve zamansal kısalığın bir sonucudur. Genel olarak Irak ve Şam

¹⁰¹Crawford, H ., 2010, s. 14.

¹⁰²Kehla, Nizar Mustafa ., 2016. s. 180.

¹⁰³Kehla, Nizar Mustafa ., 2016 .s. 180.

¹⁰⁴Saggs , H. , *Babylonians* , 1995 , s . 101.

¹⁰⁵Dağın ismi Türkçe'de Maden Dağları, Akadça'da Amadanidir, Türkiye'nin ortasındadır. Bkz: Parpola , S., *"The Helsinki Atlas of The Near East in The Neo."* Assyrian Period, Finland, 2001, s. 20.

“Bereketli Hilâl” diye adlandırılan bölgelerdir. Arap Yarımadası'ndan ayrılması mümkün olmayan ve onun doğal bir uzantısı olan bir bölgedir.¹⁰⁶

Bereketli hilalin içini kaplayan engin çöl, Arap Yarımadası'nın ayrılmaz veya bölünmez bir uzantısı olarak onun bir parçası sayılır. Irak ve Şam'ın; en büyük kısmını Musul'un teşkil ettiği el-Cezire (Mezopotamya'nın bir kısmı) toprakları üzerinden bağlantısı iki bölge arasındaki kültürel etkileri ve bağları buluşturan en önemli iletişim yolu sayılır.¹⁰⁷

Toplulukları bu topraklar üzerinde hem kültürel hem de entelektüel olarak, uzun zamanlar boyunca devam eden kültürel bir bütünlük oluşturacak şekilde açık izler bıraktılar. Kazıların sonuçları, Şam'ın bölgeleri ile iletişim, ulaşım ve karşılıklı ticaret faaliyetlerinin diğer bölgelerden daha belirgin olduğunu gösteriyor. Bu faaliyetler, iki bölgenin sakinleri arasında sosyal ve kültürel unsurları içeriyordu. Araştırmalar iki taraf arasında benzer ve ortak kültürel yönlerin olduğunu göstermiştir.¹⁰⁸

Şam ile Mezopotamya arasında bağlayan iki güzergâh vardı. Birincisi, Sabar'dan Fırat Nehrine paralel olarak başlar, Mari (Şimdiki Tel el-Hariri), Albokemal ve Deir El-Zour'dan geçerek Palmira'ya ulaşır. Sonra da el-Hevam bölgesine varır ve yol oradan Fenike limanları, Şam ve Filistin'e doğru birkaç çatala ayrılır. İkincisi, Ninova'dan başlar, Kuzata (Şimdiki Tel Halef) ve Harrano (Şimdiki Harran) kentlerinden geçerek Fırat el-Cezire bölgesi steplerini doğudan batıya doğru keser, sonra Fırat'ı, Karkamış'ın (Şimdiki Cerablus) ve Emar'ın (şimdiki Meskene) yanından keser ve Şam'ın kuzeyine doğru Halep'i geçer ve Ornut Nehri (Asi Nehri) Vadisi ile sonlanır, oradan da Akdeniz sahillerine ve Şam'ın ortalarına doğru uzanan çeşitli kollara ayrılır.¹⁰⁹

3.1.3. Elam Ülkesi

Irak'la İran arasında kültürel ilişkiler ve bağlar vardır. Ekonomik faktör, bu ilişkilerin ve bağların sağlamlaşmasında ve kökleşmesinde büyük ve önemli bir rol

¹⁰⁶Munchajev, R.M.–Merpert, N.Y.–Bader, N.O. "Archaeological Studies in the Sinjar Valley, 1986", In: *Sumer*, vol. 43, 1984, ss. 34–35.

¹⁰⁷Munchajev, R.M.–Merpert, N.Y.–Bader, 1984, p. 35.

¹⁰⁸El-Duleymi, M.Suphi.A., "Irak ve Şam Tarih Öncesinden M.Ö. 1595 Babil Döneminin Sona Ermesine Kader Irak Ve Şam Medeniyet ve Siyasi Açından İlişkileri", (Doktora Tezi), Milli ve Sosyalist Araştırma Yüksek Endüstri, Müstansırıyye Üniversitesi, 1990. s. 35.

¹⁰⁹Abdumelik, Abdulmecid, *Şam Sahilleri ve Uluslararası Çatışmalar*, 2. bsk., Beyrut, 2002.s.56

oynamıştır. Bu da bölgede bulunmayan bazı hammaddeleri, özellikle de lacivert taşı, kırmızı ve beyaz akik taşı, sabun taşı (Stetite) (Resim17-18) turkuaz, kuvars vs. değerli taşları bu bölgeden takas yoluyla getirmek suretiyle gerçekleştiriyordu. Bu değerli taşlar, donların büyük önemini yansıtan mühürler ve diğer şeylerin yanı sıra kolye, muska, tılsım ve boncuk gibi bazı aletlerin imalatında süs malzemeleri olarak kullanılmıştır. Bölge sakinleri zaman aralığının uzunluğuna rağmen aralarındaki güçlü bağı ifade etmek için bunları bu bölgelerden getirmeye özen göstermişlerdir. Bu taşlardan yapılmış alet ve araçların bölgedeki bir takım yerleşim birimlerinde ve şehirlerde bulunması, onları getirdikleri bölgelerle aralarındaki iletişim gerçeğini yansıtmakta ve temsil etmektedir.¹¹⁰

Aynı şekilde Prens Codia, metinlerinde değerli taşları, özellikle de tapınakları süslemek için lacivert taşıyla beraber kullanılan turkuaz taşını vermekten kaçındığı için Anşan şehri ile yaptığı savaştan bahsetmiştir.¹¹¹

3.1.4. Ugarit, Mari ve Weimar

Mari valisi Zamari-Lam (M.Ö. 1778-1761) döneminde Ugarit, Elam ülkesinden Mari'e gelen kalay ticaretinin bir durağı olduğu için özel bir öneme sahipti. Bakır, Kıbrıs'tan Ugarit yolu üzerinden ithal ediliyor sonra eşek kervanları kara yolu ile Babil'e giderken Mari'ye uğruyorlardı.¹¹² Babil, Mari üzerinden ahşap ithal ediyor, Mari'ye de Karkamış'tan (şimdiki Cerablus) ithal edilen şarabı götürüyordu.¹¹³ (Harita 11)

Mari, Mezopotamya ile yapılan ticarete Elam Ülkesi ve Basra Körfezi'ne ulaşmak için, Ugarit de Akdeniz ve Ege Denizi dünyası için önemli birer durak olmaları sebebiyle, karşılıklı ticaret merkezlerini temsil ediyorlardı.¹¹⁴

Mari'nin Ugarit ile Mezopotamya arasında oynadığı olağanüstü ticari rolünün yanı sıra Aymar, Fırat havzasında M.Ö. 3. bin yıllardan bu yana hayati bir rol oynayan Fırat'ın en önemli şehirlerinden biriydi. Ebla'nın metinlerinde de bahsedildiği gibi, Şam'dan gelen mallar boşaltıldığı, sonra da hayvanlarla Mezopotamya'ya doğru taşındığı Fırat'ta bir liman olarak M.Ö. ikinci binyılda da aynı öneme sahip olmaya devam etti. Ayrıca,

¹¹⁰El-Haşimi, R.C., *Ticaret, Irak Medeniyeti, İkinci Bölüm*, Bağdat, 1985. s. 209.

¹¹¹Reşit , Fevzi, *Eski Irak Kanunları*, Enformasyon Bakanlığı, Bağdat, 1973, s. 83.

¹¹²Kirkbride, D., "Umm Dabaghiya, 1971: A Preliminary Report", In: *Iraq* vol. 34, 1972. s. 8.

¹¹³Halif, B., *Arkeolojik Keşifleri Gereğinde Mari Kraliyeti*, Dimeşk, 2005. s. 219.

¹¹⁴Halif, B., 2005, s. 222.

Mezopotamya'nın güneyinden Babil yolu, sonra da Mari yolu ile gelen kara yol, Asur'dan ve Şobot Enlil'den gelen iki yolla Terka¹¹⁵ yakınlarında kesişir.¹¹⁶ Ardından Eymar ve Halep'e, oradan da Alalah üzerinden Ugarit'e kadar devam eder.¹¹⁷

Bu yüzden Aymar, Mezopotamya ve Ugarit şehirleri arasındaki ticaret akışını kolaylaştıran şehirlerden biridir. Çivi yazılı metinler, Mari'den tahıl taşıyan Aymar'lı tüccarların varlığını göstermektedir. Zira Aymar tahıl ticareti için önemli bir merkezdi.¹¹⁸ Ugarit; eski Irak, Filistin ve Mısır arasında bir buluşma noktası oluşturduğu için ticaret merkezi olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, Küçük Asya'yla ticarete önemli bir rol oynamasının yanı sıra bakır açısından zengin Kıbrıs'a da yakındır. Bu da onu, M.Ö. 2. binyılda Suriye'de en önemli uygarlık merkezi yapmaktadır.¹¹⁹

3.1.5. Kıbrıs

Kıbrıs'ın maden ocakları belli aralıklarla Mezopotamya'ya Mari yolu üzerinden bakır ihraç ediyordu.¹²⁰ Mari metinleri, Babil Dönemi boyunca Mezopotamya'daki Kıbrıs bakırının ilk kayıtlarını veriyor. Onun Babil'de varlığı kanıtlandı (metalden yapılan nesnelerin Kıbrıs'ı işaret ettiğini varsayarsak). Görünüşe göre Sümerler, bu bakır yatağından haberdar değildi. Çünkü metinlerinin içeriği sadece Arap Körfezi bakırından bahsetmektedir. Bu zamana kadar bakır madeni ile ilgili olarak bulunan en eski metin Babil'dedir. Bu metin açık sarıya benzeyen turuncu renkte ve ateşte pişirilmemiş olan bir kil levhadan ibarettir. Boyutları; 6 cm x 3,8 cm'dir ve yaklaşık M.Ö. 1745 yıllarına (Elona dönemi (1749 - 1712) aittir.¹²¹

¹¹⁵Bu kentin kalıntıları şimdiki Telafer şehri'nin 17 km güneyindedir. Bkz: Dali, Stivan.; *Mari ve Krana Antik Babil Kentidirler*, Bağdat, 2008. s. 44.

¹¹⁶Günümüzde kalıntıları "Tel-Lilan" ismiyle bilinir, Suriye Kenti Kamışlı'nın 25 km güneyindedir. Bkz: RLA, *Realexikon der Assyriologie und Vorderasian Ischan Archaeologie*, Berlin.CDA: Black, J.,And others, *A concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden, 2000, s. 594.

¹¹⁷Günümüzde kalıntıları "Tel-Abta" adıyla tanınmış, Ugarit ile Halep arasındaki yol güzergahında El-Asi Nehri'nin yakınındadır. Sir Leonard Woolley tarafından bu alanda arkeolojik araştırmalar yapılmıştır. Bkz: Bostget, Nicolas, *Irak Medeniyeti ve Mirası*, Bağdat, 1991 , s. 126.

¹¹⁸İsmail,F., *M.Ö. 2000 yıllarında Ticaret Merkezi Karum*, Suriye, Dimeşk, 1999. s. 109.

¹¹⁹Halif, B., 2005, s. 223.

¹²⁰Moorey , P . R . S . , AMMI , 1982. s. 246.

¹²¹Oppenheim, L "The Domestic Animals of Ancient Mesopotamia", *JNES*, Vol.4, 1945. s. 44 .

3.1.6. Arap Körfezi Dilmun

Kuzeyde Dicle ile Fırat nehirleri deltası ve güneyde Hürmüz boğazına kadar uzanan Basra Körfezi'nde deniz yolunun ortasındaki Bahreyn Adası'nda yer alır. "Ölümler Adası" olarak bilinen yerdir.¹²²

Sarı Adanın kumları, (yaklaşık yüz bin mezar) içeren sayısız arkeolojik tepeleri kaplamaktadır. Dilmun; Sümer, Babil ve Asur mitolojilerinde çarpıcı bir rol oynamış ve bu ülkeler arasında kutsal bir dini konum elde etmiştir. Ayrıca, Mezopotamya'nın güneyinde yer alan antik zamanların önemli ekonomik olgularından biri konumuna sahipti. Onun için, tarihin doğuşundan beri gelişmesine yardımcı olan en önemli maddi unsurlar sağlamıştır.¹²³

Sümer Akkad döneminde "Ne-Tek" adı ile biliniyordu ve daha sonra Babil Asur çağında "Dilmun" adıyla tanınır olmuştur.¹²⁴ Dilmun, Basra Körfezi'nde önemli bir rol oynadı. Mezopotamya'daki metinler, eski zamanlarda Dilmun'un ve onun üzerinden geçen yoğun ticaret trafiğinin çeşitli göstergelerini yansıtır. M.Ö. 1000 yıllarına ait olan Kral "Naram Sin" in metinleri ve özellikle de Kral "Sargon Akkadi"nin metinleri, talep edilen birçok ekonomik kaynaktan, bakır, altın ve ahşap ithalatını ve güney Irak limanlarına özellikle de Ur'daki limanlara bu öğeleri taşıyan birkaç geminin gelmesini anlatmıştır.¹²⁵ Dış ticaret hacmi M.Ö. 2. binyıl boyunca, özellikle de Geç Tunç Çağı'nda artmıştır.¹²⁶

Bronz Çağı üçüncü Ur Hanedanlığı dönemine (M.Ö. 2112 - 2004) ait ekonomik belgeler, Sümerlerin Dilmun'dan veya Dilmun üzerinden ithal ettiği maddelerin altın, bakır, bakır kaplar, lacivert taşı ve sac kaplı masalar (balık gözleri), -belki de bunlarla değerli taşlardan yapılmış inciler ve boncuklar kastedilmiştir- taraklar ve göğüs yelekleri gibi fildişinden yapılmış eşyalar, yarı kıymetli taşlardan yapılmış boncuklar, hurma ve

¹²²Glob,P.V.& Bibby, G., " *Forgotten Civilization of the Persian Gulf* ", Scientific American 203, 1960. ss.105-112

¹²³Rice, M.ed., *Dilmun Discovered (Sir Henry Rawlinson & the Recall of Dilmun)*, Bahrain, 1984 , s. 54.

¹²⁴Macdam, H., *Dilmun revisited* , Copenhagen, 1990. s. 52.

¹²⁵Alauddin .Ş., *Antik Arap Yarımadası ve Körfezi'nin Tarihi*, Kuveyt, 1997. s. 15-16.

¹²⁶Monroe , Christopher M., "Vessel Volumetrics and the Myth of the Cyclopean Bronze Age Ship" , *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 50, No. Published by: Brill1 .2007,s. 7.

soğan olduğunu gösteriyor. M.Ö. 24. yüzyıla dayanan ekonomik metinlerde Dilmun soğanları diye geçer.¹²⁷

Irak halkının ticarete verdiği önem modern taş devrine kadar uzanıyor. Bu durum, bu bölgelerdeki bulgularla da doğrulanmaktadır. Bu, eski Irak halkı açısından ticaretin öneminin ve zaman boyunca elde ettiği ticarî tecrübe kazanımlarının altını çiziyor. M.Ö. 3. binyılda, Irak halkının yaşamında ticaret büyük önem taşımaktadır. Ticarete gösterilen ilgi bireylerle sınırlı değil, aynı zamanda devleti ve ticaret yollarının güvenliğini korumayı ve farklı kaynaklardan hammadde sağlamayı da içermektedir.¹²⁸

Öte yandan, Ur kenti ile Dilmun, Magan ve Meluhha gibi uzak ülkeler arasında deniz ulaşımı yapılmaktaydı. Örneğin M.Ö. ikinci ve üçüncü binyıllarda Mısır'dan ve Uzakdoğu ülkelerinden gelen mallar ticaret merkezi konumunda bulunan Dilmun kanalları ile Mezopotamya bölgelerine ulaşılabilirdi.¹²⁹

3.1.7. Miloha

Bu şehir, Umman'ın güneydoğu tarafında yer alır. Eski Irak kralları Mezopotamya ile ticari bağlantılar üzerinden, bu kentten mermer taşı ithal etti. Bu bağlamda, Prens Kodya'nın, karniyol ve lapis lazuli gibi değerli taşları ithal ettiğinden bahsedilmektedir.¹³⁰

Miloha, malların gemilerle değiş tokuş yapılması için ticaret merkeziydi. Onun, üçüncü binyılda Hindu bölgesini ya da onunla doğrudan bir bağlantıyı da içine alması muhtemeldir. Lapis lazulinin Pakistan'dan Sümer'e Miloha yoluyla nakledildiğini gösteren işaretler vardır.¹³¹

Tunç Çağı'nın Akad ve üçüncü Ur dönemlerinde olduğu gibi Miloha, Mezopotamya ile en fazla bağlantısı olan doğu ülkelerinden biriydi. Akkad Kralı Sargon, Dilmun, Magan ve Miloha'dan gelen gemilerin başkent Akad'ın rıhtımlarında kaldıklarını

¹²⁷Dalley, S. *Myths from Mesopotamia*. Oxford, 1989. s. 18.

¹²⁸El-H, R. C., *Ticaret, Irak Uygarlığı*, İkinci Bölüm, Bağdat, 1985. s. 195.

¹²⁹Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19.

¹³⁰Reşit Fevzi., 1973. s. 74.

¹³¹Potts, J., to, *"MESOPOTAMIA AND THE EAST An Archaeological and Historical study of Foreign Relations ca. 3400 - 2000"*, (MEAH) oxford, 1994, ss. 212 - 213.

söylemiştir. Bununla birlikte, lapis lazulinin Miloha'dan alındığını okuduğumuzda, bu taşın kaynağının Afganistan'ın dağları olduğunu anlıyoruz. Bundan, malların ve ürünlerin, Basra Körfezi şehirlerinde toplandığı ve daha sonra Irak şehirlerine ihraç edildiği sonucunu çıkarıyoruz. Bu nedenle, bu kentler, bronz çağından başlayarak yeni Babil dönemine kadar üçüncü binyıldan beri, Mezopotamya'ya malların transferinde arabulucu rolü oynamıştır.¹³²

3.1.8. Magan

Eski Magan şehrinin yeni ismi şimdi Amman'dır. Bu kentin, eski Irak'ın şehirleriyle ticari bağlantısı vardı. Laksh'in Prensi Codia'nın (M.Ö. 2144 - 2124) siyah rengi ve aşırı sağlamlığıyla göze çarpan diyorit taşını Magan'dan getirdiği söylenmiştir. Prens Kodia'nın 30'dan fazla heykeli Codia'nın yazılarında anlattığı bu taşta verdiği önemi doğruluyor: “Bu heykel değerli madenden yapılmış değil lapis lazuli, bakır, çinko ve bronzdan da yapılmış değil, kimse buna paha biçemez. Bu diyorit taşıdır.” (Resim 19). Bu taş ayrıca ağırlık ve mühür üretiminde kullanılmıştır.¹³³

Kodiya, heykelleri için Magan'dan volkanik taş, tapınağını inşa etmek için de Magan ve Maluha'dan ahşap aldığını zikretmektedir. Üçüncü Ur hanedanının kurucusu Ur-Numo (M.Ö. 2004 - 2112), yasasının giriş bölümünde, sınırda bir Magan gemisinin dönüşünden bahsediyor. Bu durum, Magan ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin önemine işaret etmektedir. Magan ve Maluha'dan ithal edilen malzemeler bakır, fildişi, akik vs. idi.¹³⁴

3.1.9. Kısaca, Eski Irak'taki Ticaret Sürecinin Gelişmesine Yol Açan Bazı Nedenler

1- Balıkçılık ve tarım toplulukları için vazgeçilmez malzemelerden sayılan, maden, taş ve kereste eksikliği. Bu malzemeler birçok imalat materyalinin üretimine girmektedir ve inşaat için zorunlu ve iyi materyallerdir. Dış ticaret bu malzemeleri yerel

¹³²Potts , D . T . , *Distant Shores : Ancient Near Eastern Trade With South Asia and Northeast Africa* , in Sasson , et at , (DANT) VOL . 4 , New York 1995 , s. 125.

¹³³Reşit Fevzi ., 1973. s. 76-77.

¹³⁴Ali, Fadıl Abdulvahid, *Sümer Destan ve Efsane*, Dar el-Şuun el-Sekafiyye, Bağdat, 2. bsk., 2000, s. 93-94.

pazarlardan tedarik etmeye çalışmıştır. Iraklılar bakır, altın, gümüş, kaliteli sert taşlar ve çeşitli ahşaplar ithal etti.¹³⁵

2- Iraklı tüccarlar, tarım ürünlerinin yanı sıra ürettikleri birçok hayvansal ürünü ihraç ettiler. Bunların en dikkat çekici olanları dokuma, giyim, deri ve bitkisel yağlardır. Onları kıymet bakımından ithal malzemelerin değerleriyle denk olan ticaret malları haline getirdiler.

3- İthalat ve ihracat işlemleri, ticaretten arzulanan kazancı elde etmek ve ticari seyahat masraflarını karşılamak için çok büyük miktarlarda gerçekleştiriliyordu.

4- Yüksek kapasitesiyle göze çarpan su nakliye vasıtalarının varlığı ve düşük nakliye maliyetleri.¹³⁶ Ticaret, Mezopotamya'da doğrudan ya da dolaylı olarak yaşam standartlarını yükseltmeye ve bu ülkenin uygarlığının daha etkili yayılmasına katkıda bulunmuştur.¹³⁷

¹³⁵El-H, R. C., 1985, s. 195.

¹³⁶El-H, R. C., 1985, s. 195.

¹³⁷Leo.O., ., *Mezopotamya*, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Yayınları, Dar-ül Raşit, 1981 , s. 111.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NAKLIYE ARAÇLARI VE TİCARET YOLLARI

4.1. En Önemli Ticari Nakliye Araçları

Eski Iraklılar, ulaşım araçlarını çağlar boyunca geliştirdiler. Ulaşım araçları onların yaşamının üzerinde büyük etkisi oldu. Tekerleği icat etmeleri ve arabalar yapmaları, ulaşıma oldukları bu gelişmelerden bazılarıdır. Ayrıca onlar, M.Ö. 4. binyılın başından beri nehir taşımacılığı amacıyla gemilerin ve teknelerin ilk kullanıcıları arasındadırlar. Bunlar, medeniyetin çeşitli yönlerinin ortaya çıkmasında, gelişmesinde ve yükselmesinde hayati bir rol oynamışlar, nakliye trafiğinde ve ticaret bağlantısında ana faktör olmuşlardır.¹³⁸

Ticarette taşımacılığın önemi hakkında net bir fikir vermek için, kara ve nehir taşımacılığının önemini aşağıdaki şekilde belirtmek gerekir:

4.2. Kara Taşımacılığının Önemi

Kara taşımacılığı, insanın bildiği en eski ulaşım şekillerinden biri sayılır. Nakliye, doğa tarafından döşenen yollarla gerçekleştirilirken, kişinin kendisini kullanarak yük taşımacılığı yapması ilkel karayolu taşımacılığının başlangıcı olarak kabul edilir.¹³⁹

Eski zamanlardan beri, eski Iraklılar ulaşım için başta eşek, katır, öküz ve deve olmak üzere çeşitli hayvanları kullandı. Tarihsel ve arkeolojik araştırmalar, Bronz Çağ'ın M.Ö. ikinci binyılın başında Mezopotamya'nın Şam ve Anadolu ülkeleri ile yapmış olduğu dış ticaretin, özellikle de Asur ve Kaniş ülkeleri (Kültepe) ve Anadolu ülkesindeki diğer merkezler arasındaki maden ve dokuma ürünleri taşımacılığının, eşek kervanları vasıtasıyla gerçekleştirildiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca erken dönemlerden beri Sümer yurt içi şehirleri arasındaki ulaşım da bu hayvan kullanılmıştır. Yine bunlar, komşu ülkelerdeki uzak şehirler arasındaki ticaret için de kullanılıyordu. Eşek kervanları, ticaret mallarının Babil'den Şam'a, oradan da Anadolu'ya taşınması için kullanılıyordu. Eski

¹³⁸Sultan, Yusuf Muhammed vd., *İlk Ticaret ve Ulaştırma Coğrafyası*, Basra, 1988, s. 15-20.

¹³⁹Sultan, Yusuf Muhammed vd., 1988, s. 19.

Iraklılar kara taşımacılığı için katır, öküz ve develeri kullandılar. Iraklılar, M.Ö. 4 binli yıllarda develeri tanıyorlardı.¹⁴⁰

Eşek tasvirleri, Ur kentinde bulunan Gamada Nasr ve Varka çağından kalma silindir mühürler üzerinde çokça bulundu. Bu durum, bu hayvanın, araziyi sürme işleminde kullanılmasının yanı sıra, arabaları çekmek için bir nakliye aracı olarak kullanıldığını da ortaya koymaktadır.¹⁴¹Bronz Çağı'nın ikinci hanedanlarının (M.Ö. 2800 - 2600) doğduğu çağdan itibaren sanat sahnelerinde eşek şekilleri ortaya çıktı ve bunların küçük kuklaları yapıldı. Ayrıca üzerinde bu çağın bir eşek heykelini temsil eden bir dizgin halkası kayışı (tasma kayışı) bulundu. Bazı araştırmacılar, bu hayvanın zebrayı temsil ettiği görüşündedirler.¹⁴²

Zebra, Hassona döneminden (M.Ö. 5600-3500) Umm el-Debbagiyye köyündeki fresklerde (duvar resimleri) de görülüyor. Zebra, halkın eskiden avlanmak için tercih ettiği ve ulaşım aracı olarak kullandığı hayvanlardan biriydi.¹⁴³

Eşek tasviri gösteren önemli sanat örneklerinden biri Ur'daki kraliyet mezarlığının içinde bulunan ur bir sancak dikilitaşdır. Üzerinde bir sürü eşek arabaları çekerken görülmektedir. Belki de levha üzerine yapılan bu sahne, ganimetlerin eşek arabaları tarafından nakledilirken bir zafer kutlamasını tasvir etmektedir.¹⁴⁴ (Resim 20) Aynı şekilde Tel Agreb'da bulunan bronz bir aracı temsil eden ve M.Ö. 3. binyılın ilk yarısına kadar uzanan bir heykel gözümüze çarpıyor. Bu araba, bir gurup eşek tarafından çekilmektedir.¹⁴⁵ (Resim 21)

Bu ucuz ve kullanışlı yöntem, elimize geçen yasa metinleri, sözleşmeler ve mektuplarla teyit edildiği gibi, karada ve uzun mesafelerde, özellikle dağlık ve engebeli bölgelerde, bu bölgelerin doğası ve nehir suyuollarının azlığı nedeniyle ticari taşımacılık yapmada kolaylık sağlamıştır. Metinler, ticaret kervanlarının her birinin tacirler, mallar, dizgin, eyer ve yemlerinden oluşan malzemeleriyle beraber birçok hayvandan oluştuğunu

¹⁴⁰el-Haşimi, Rıza Cevad., *Ticaret, Irak Uygarlığı*, I, Bağdat, 1985. s. 223-224.

¹⁴¹Legrain, L. , *Ur Excavations Archaic Seal Impressions*, vol. 3, New York, 1963, ss. 10-11.

¹⁴²Salonen, A. , *Die Landfahrzeuge Des Alten Mesopotamien*, Helsinki, 1951, s.120.

¹⁴³Kirkbride, D., "Umm Dabaghiyah a fourth preliminary report", *Iraq*, vol. 37, 1974, s. 3-10.

¹⁴⁴Moorey, P. R., "Pictorial Evidence for the History of Horse Riding in Iraq Before the Kassite period", *Iraq*, vol. 32, 1970, p. 37.

¹⁴⁵Frankfort, Henri ., *The Art And Architecture of the Ancient orient*, London, 1970, s. 54.

açık bir şekilde ifade etmektedir. Birçok metinde, her konvoyun, 50 - 100 tane eşekten oluştuğuna işaret edilmektedir.¹⁴⁶

Akad dönemi metinlerinde "katır" için kullanılan isimlerden ve Tunç Çağı'nda üçüncü Ur Hanedanlığı metinlerinden katırın, Tunç Çağı'nda eski Irak'ın değişik bölgelerinde nakliye vasıtası olarak kullanılan önemli hayvanlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Güçlü ve enerji dolu bir hayvan olmaları sebebiyle arabaları, özellikle de ağır yük arabalarını çekme konusunda eşeğe ve ata tercih ediliyordu. Ayrıca bu hayvanlar, taşıma sürecinde özellikle engebeli arazilere ve zorlu yollara sahip olan dağlık bölgelerde eşekten daha hızlıdır.¹⁴⁷ (Resim 22)

Öküz ayrıca, Sümerler tarafından Akad dilinde "miru" veya "biru"ya karşılık gelen "nı'nda" veya "gu-nında" şeklinde evcilleştirilmiş vasfıyla da bilinirdi (öküzün evcilleştirilmiş haline bu isimler verilirdi).¹⁴⁸ İlk hanedanların ortaya çıktığı çağda (M.Ö. 2900 - 2800), bir öküz sırtına binen iki adamın görüntüsünü tasvir eden silindirik bir mühür bulunmuştur ki bu da onun nakliye için kullanıldığını göstermektedir.¹⁴⁹ (Resim 23)

Böylece, bu hayvanların kullanımı çağlar boyunca, özellikle Tunç Çağı'nda iç yollarda kullanımının, dış kara yollarında kullanımını da kapsamından sonra gelişme gösterdi. Onların kullanılması, Mezopotamya'nın dış bağlarının arttırılmasında belirgin bir rol oynadı. Ayrıca, Mezopotamya ile Arap Yarımadası ve diğer komşu ülkeler arasındaki ticari mübadelelerin artmasına da büyük ölçüde katkı sağladı. Aslında bu hayvanların kullanılması, mesafelere dayanıklılık güçleri ile ilişkilidir. Bu kapasitelerden birisi de diğer kara taşıma hayvanlarına kıyasla, en büyük yükleri en uzak mesafelere taşıma kapasitesine sahip olan devenin kapasitesidir.¹⁵⁰

Atlara gelince, onların M.Ö. 3. binyıldan önceki dönemde kullanıldığını dair bir kanıt bulunmamaktadır.¹⁵¹ (Resim 24) At'ın Eski Irak'taki kullanımı M.Ö. 2. binyılın

¹⁴⁶Dalley, Stephanie ., *Mari and Karana Two Old Babylonian Cities*, London, 1984, s. 157.

¹⁴⁷Salonen ., Armas . *Hippologica Accadica*, Helsinki, 1955. ss. 75-76.

¹⁴⁸Oppenheim, L "The Domestic Animals of Ancient Mesopotamia ", *JNES*, Vol.4, 1945. ss. 168-169.

¹⁴⁹Strommenger, Eva : *the Art of Mesopotamia*, London, 1964, s. 383, plate. 16.

¹⁵⁰el-Haşimi, Rıza Cevad, "Eski Yazılar ve Arkeolojik Kalıntılar Işığında Deve Tarihi", *Edebiyat Fakültesi Dergisi, Bağdat Üniversitesi*, Sayı: 23, 1978. ss. 193-195.

¹⁵¹Reşit ,Fevzi, "Antik Irak'ta Kara ve Deniz Taşımacılık Araçları", *Kalkınma ve Petrol Dergisi*, S. 7-8, Bağdat, 1981, s. 115.

sonunda başladı. Al-Kashi döneminde de kullanımı yaygındı. Daha sonra Asurlular tarafından nakliye ve askeri amaçlar için kullanılmıştır. Özellikle atlar süvari ve binek sınıfını oluşturmak için kullanıldı. Ticari amaçla kullanımı ise sınırlıydı.¹⁵²

Eski Iraklılar Tunç Çağı'nda tekerleği icat ettikten sonra kara taşımacılığının gelişmesine de katkı da bulunmuşlardır. Çünkü onlar tekerleği kullanma yöntemini ve nakliye için arabaları onlara bağlamayı biliyorlardı. Ayrıca, en eski araçlar dört tekerlekten oluşmaktadır.¹⁵³ Dört tekerlekli aracın ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra, iki tekerlekli arabalar naklicilikte ortaya çıktı.¹⁵⁴ (Resim 25)

Eski arabalar birçok amaç için kullanıldı ve pek çok çeşit sanatsal sahnede görüldü. Savaş arabalarının yanı sıra, mal ve insan taşımak için kullanılan arabalar ve kutlamalarda kullanılan arabalar bunlardandır.¹⁵⁵

Çeşitli arkeolojik alanlardaki kazılar bize özlü çamurdan yapılmış dört tekerlekli araçları temsil eden küçük kil örneklerini ortaya koydu. Muhtemelen bunlar çocuklar için bir oyuncağı veya adak olarak sunulan örnekleri temsil ediyordu.¹⁵⁶ (Resim 26)

Tebba Kora'daki (Ninova'nın yakınlarındaki) kilden yapılmış dört tekerlekli bir arabanın bir modeli de bulundu. Araştırmacılar onun Akad dönemine ait olduğunu düşünmektedir.¹⁵⁷

Arabaların sanat eserleri üzerinde betimlenmesine gelince, Hafaji bölgesine (Diyala ilinde) ait olan ve yapılmış bir çömlek testi üzerinde bulunan arabaya ait en eski sahne Tunç Çağının ikinci hanedanlarının (M.Ö. 2800) ortaya çıktığı döneme aittir. Bu sahne dört hayvanın çektiği iki tekerlekli bir arabayı tasvir ediyor.¹⁵⁸

Tal Agrab'ın (Aynı şekilde burası da Diyala ilinde) bölgesinde ayrıca yan yana dizilen dört hayvanın çektiği iki tekerlekli bronz bir araba örneği bulunmuştur. Ortadaki

¹⁵² El-Haşimi, *Ticaret* ., 1985, s. 224.

¹⁵³ Mazlum, Tarık Abdulvahhab, *Asur'un Ağır Silahları- Asur Ordusunda Arabalar ve Abluka Aletleri, Ordu ve Silah Ansiklopedisi*, II, Bağdat, 1988, s. 61-64.

¹⁵⁴ Reşit, *Taşımacılık Araçları*., 1988, s. 110.

¹⁵⁵ Continu, Georg, *Asur ve Babil Ülkelerinde Günlük Hayat*, Çv. Selim Taha el-Tikriti ve Burhan Abid el-Tikriti, Bağdat, 1979, s. 225.

¹⁵⁶ Salonen . Armas -: *Die Landfahrzeuge Des Alten Mesopotamia*, Helsinki, 1951 , s. 194 . Tafel . Iv.

¹⁵⁷ Margueron , J.C. .*Los Mesopotamios* , Madrid, 1996 , s. 208.

¹⁵⁸ Yadin , Y. : *The Art of Warfare in Biblical Lands in The Light of Archaeological Discovery*, London , 1963, ss. 38-39.

hayvanlar sağlam bir şekilde ve bir boyundurukla birbirine bağlanmışlardır. Ayrıca, dört hayvan her birinin burnuna takılmış bir halka ile birbirlerine bağlanmıştır. Sürücü, sol elinde gördüğümüz dizgini tutuyor. Bu bronz araba örneğinin, ovaları geçmek için kullanılabilen hızlı taşıma araba türlerine göre yapılmış olması mümkündür. Bu modelin üzerinde görünen sürücü, bir haberci veya nakliyecisi olabilir.¹⁵⁹ (Resim 21)

Ayrıca krallara özgü arabalar da vardı. Bronz Çağı'nda Iraklıların yaşamında özel bir öneme sahip olan arabalardan bir başkası da, posta ve haber taşımak için kullanılan arabalardır. Bu tip arabalar, hızlı hareket eden savaş arabaları tarzında olup, iki tekerlekliydi. Onları çekmek için katır eşek ve at gibi çeşitli hayvan türleri kullanılmıştır.¹⁶⁰

4.3. Nehir Taşımacılığının Önemi

Irak'ın orta ve güney kesimindeki doğal ortam, içindeki birçok kültürel özelliğin ve olgunun oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Verimli arazi, yumuşak topraklar ve Fırat ve Dicle nehirlerinin ana gövdeleri, ayrılan kolları ve kanalları ile beraber mevcudiyeti, orada yaşayan nüfus genelinin bu nehir mecralarını kullanmalarında ve bunlarla irtibat halinde olmalarında etkili olmuştur. Eski Irak'taki nehir taşımacılığı ticari nakliye hareketinin ana damarıydı. Bölge sakinleri, bu su yüzeyleri üzerinde yüzdürmek için yapımı kolay ve maliyeti düşük vasıtalar kullandı. Küçük gemiler, tekneler, salları ve botlar bunlardandır. Ur'daki kraliyet mezarlığında kürekleriyle beraber bir teknenin küçük bir örneği bulundu.¹⁶¹ (Resim 27)

Bu model, iki kadem uzunluğunda gümüşten yapılmıştır, beş koltukludur ve ortasında yolcuyu güneşten ya da yağmurdan koruyan şemsiyeye benzer şekilde kavisli bir dayanak vardır. Belki de bu, üzerine yelken direğini takmak için kullanılan bir kaideyi temsil etmektedir. Rüzgâr estiğinde, teknenin yol almasında kürek yerine yelken kullanılır. Bu model, Hanedanların ortaya çıktığı döneme yani, M.Ö. yaklaşık 3. bin

¹⁵⁹Frankfort , H. , *More Sculptures from The Diyala Region* , OIP , VOL . LX , Chicago , 1943 , s.13.

¹⁶⁰Casim , Zuheyr Diaa Eddin Said, *Asur Ülkesinde İletişim Sistemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans) Tezi, Edebiyat Fakültesi, Musul Üniversitesi, 2000, s. 98. Ayrıca Bkz: Reşit, *Taşımacılık Araçları* ., 1988, s. 111-113.

¹⁶¹el-Meşhuf: Irak'ın güneyinde bataklık bölgesinde avlanmak ve hafif yük taşımacılığı için kullanılan küçük bir sandaldır. Nehirlerde de yakın mesafeler için kullanılır. Bkz: el-Haşimi, Rıza Cevad, "Mezopotamya Bölgesinde Denizcilik", *Sümer*, XXXVII, 1 ve 2. Bölüm, Bağdat, 1981, s. 416.

yılıının ortalarına aittir. Aynı yerde bakırdan yapılmış bir başka tekne örneği daha bulundu. Ne yazık ki, bu bakır tekne korozyona uğramış ve detayları belirsiz bir durumdadır.¹⁶²

Bu vasıtaların, genel taşımacılık ve özellikle askeri taşımacılığın yanı sıra, nehir taşımacılığı hareketinin canlandırılmasında ve tarımsal ve hayvansal ürünlerin taşınmasında büyük bir önemi vardı.¹⁶³

Eski Iraklılar, medeniyet tarihlerinin erken dönemlerinden itibaren nehir taşımacılığı vasıtalarını geliştirdiler. Küçük yelkenli tekne, M.Ö. 4. bin yılın başında Iraklılar tarafından bilinen nehir taşıma aracının ilk sureti sonrasındı. Daha sonra Bronz çağında büyük boy tekneler ve çeşitli boyutlarda gemiler yapılmıştır.¹⁶⁴

Bronz Çağı'nda teknelerin ve gemilerin üretiminde, işlev, şekil ve kapasite açısından farklı farklı türler tasarlanacak şekilde bir çeşit uzmanlaşma oldu. Çivi yazılı metinleri, 40'tan fazla gemi çeşidine işaret etmektedir. Askeri amaçla kullanılan gemiler, kurtarma gemileri vs. dâhil olmak üzere yolcu ve diğer malları ve ürünleri taşımaya tahsis edilmiş gemiler vardı. Bu gemilerin her bir türü, belirli kriterlere uygun olarak üretildi.¹⁶⁵

4.4. Tunç Çağı'nda Ulaşım Yolları ve Güzergâhları

Mezopotamya, bilinen en eski çağlardan beri komşu ülkelerle ve bölgelerle bir yol ağıyla bağlıdır. M.Ö. 2. bin yıllarında bu yollar, yeni krallıklarını inşa etmek için stratejik önem taşımaya başlamıştır.¹⁶⁶

Bu nedenle, bu yolların güvenliğini sağlamaları, kontrolünü ele geçirmeleri ve ordu ve ticari konvoyların bu yollar üzerinden geçişlerini güvenceye almaları onlar için bir öncelik taşıyordu. Düzenli yol ağları uzantılarıyla beraber, çeşitli dönemlerde birçok göreceli etkene boyun eğmiştir, bunlardan bazıları şunlardır:

¹⁶²Margueron , J . C., 1996, ss. 157-158.

¹⁶³el-Haşimi, Rıza Cevad.,1981, s. 36-37.

¹⁶⁴el-Haşimi, *Ticaret* ., 1985, s. 219.

¹⁶⁵Reşit, *Taşımacılık Araçları* ., 1988, s. 104.

¹⁶⁶Sacks ,Harry, *Asur Gücü*, Çv. Amır Süleyman, Bağdat, 1999, s. 251.

1- Güvenlik faktörü: Güvenlik faktörü, yol boylarında, ulaşım ve nakliye trafiğini etkileyen en önemli faktörlerden biridir ve halen devam etmektedir.¹⁶⁷

2- Çevresel ve doğal faktörler: Çevresel ve doğal faktörler, arazi ve iklim bakımlarından taşımacılık için uygun su yollarının bulunması, yolların seyirleri ve yönlerinde önemli bir rol oynamıştır. Gerekli hammaddelerin mevcudiyeti ve bu yollar ve güzergâhlar üzerinden nakledilen ticari mal çeşitleri ile ilgili hususlar, taşımacılık için uygun su yolları bulmanın bazı gerekçelerindendir. Doğal bitki örtüsünün yanı sıra taşkınlar ve kar yağışı, çoğu zaman yolların kesilmesine, şehirlerarası ve bölgeler arası taşımacılığın sekteye uğramasında neden olan diğer önemli doğal engellerdendi.¹⁶⁸

3- Hammaddelerin bulunduğu kaynaklar ve diğer imal edilen malların türlerine,

4- Yollarla ilgili, özellikle de uzun mesafeli yollarla ilgili bilgi deneyimi faktörü. Ticaret kervanları bazen uzak ve yakın yolların ve güzergâhların izlerini nasıl süreceklerini bilen yerel rehberleri ve kılavuzları kullanmaya başvuruyorlardı.¹⁶⁹

Nehirlerin yatakları ve kolları, özellikle su akıntılarının yönüne göre kuzeyden güneye doğru veya kürekli tekneler kullanarak ters yönde su akıntısına karşı yapılan gemicilik ve nakliye işlerini kolaylaştıran doğal su yollarını temsil ediyordu. Genelde suyu yavaş veya zayıf akan nehir yatakları nehir gemiciliği sürecini kolaylaştırmaktadır.¹⁷⁰ Bronz Çağı'nda kara ya da nehir yolları olmak üzere bu yolların gittiği cihetlerin ayrıntılı bir şekilde teker teker verilmesi gerekir.

4.5. Kara Yolları

Tunç Çağı'nda Mezopotamya'nın engebeli, dağlık ve çöl bölgelerindeki karayolları ve güzergâhlar, ticaret kervanlar tarafından ve askeri intikaller için yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum, çöküntü ova bölgesindeki su yatakları ağına kıyasla genel olarak oralarda su yataklarının ve kanallarının azlığından kaynaklanmaktadır.¹⁷¹

¹⁶⁷Sacks Harry., 1999, s. 251.

¹⁶⁸Oates, David., *Studies in The Ancient History of Northern Iraq*, London, 1968, s. 5.

¹⁶⁹Oates, David , 1968, s. 5.

¹⁷⁰Leemans, W.F., *Foreign Trade in The Old Babylonian Period*, Leiden,1960, s. 114.

¹⁷¹Edzard ,D.O.,“The Ideas of Babylonian Geography. Babylonian Geography Most Probably is a Misomer”, *Sumer*, VOL .41, 1985, ss. 113-114.

Ticaret kervanları tarafından kullanılan kara yolu güzergâhları genellikle Larsa¹⁷² - Essen¹⁷³ - İşnona¹⁷⁴ yolu gibi kısa yollardı. Bu yol daha sonra Asur ülkesine yönelmektedir.¹⁷⁵ Mezopotamya'yı komşu bölgelerle bağlayan uzun kara yolları vardı. En meşhurları Ravanduz geçidi ve İran taraflarındaki Kirmanşah-Hamdan şehri ile doğrudan bağlantılı olan Hanakin geçididir. Bu sonuncu yol, arkeologlar tarafından "Asya Kapısı" olarak adlandırıldı.¹⁷⁶

Zagros Sıra Dağlarının uzandığı engebeli dağlık bölgenin doğal yapısı nedeniyle kuzey ve doğu bölgelerinde yol güzergâhları genellikle zorluydu.¹⁷⁷

Mezopotamya'nın, doğu ve kuzeydoğu iklimleriyle ve bunlardan birisi olan İran'la bağlantısı gerçekten zordu. Zagros Dağlarının uzandığı engebeli dağlık arazi yapısı nedeniyle oraya yalnızca üç ana geçitten geçilebilir, bunlar şunlardır:

- a) Ravanduz'un yakınında Rayat geçidi.
- b) Süleymaniye'nin güney-doğusundaki Halepçe geçidi.
- c) Yukarı Diyala Nehrinde Hanakin geçididir.¹⁷⁸

Rayat ve Halepçe geçitleri, Azerbaycan'a ve Urmiye Gölü kıyılarına gider. Hanakin Geçidi ise Kirmanşah, Hamdan ve ötesine götürür. Bu koridorlara yanı sıra, Badra kasabası yakınlarındaki antik Deyr kentinden başlayıp Elamitlerin başkenti olan Sousse şehrine kadar Zagros Dağları'na paralel seyreden bir yol vardı. Bu yolun geçilmesi kolaydır, çünkü Karha vadisinin ve Karun'un güney kesimleri Irak'ın güney ovalarının uzantısını oluşturmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷² Larsa'nın şimdiki adı el-Senkera'dır. Uruk kenti güney-doğusunun 20 km uzağındadır, Larsa Hanedanlarının M.Ö. 2025-1763 yılları arasında merkeziydi. Daha geniş bilgi için Bkz: Reşit, Fevzi, *Antik Irak Kanunları*, Bağdat, Baskı: 3, 1987, s. 227.

¹⁷³ Aysin'in şimdiki adı İşan el-Bahriyat'dır. Nufer kenti yakınındadır, Aysin Hanedanının (M.Ö. 1969-1732) başkenti idi. Bkz: Reşit, Fevzi, *a. g. e.*, 1987, s. 225.

¹⁷⁴ İşnona'nın şimdiki adı Tel Esmer'dir, Bakuba Şehrinin güney-doğusundan yaklaşık 25 km uzağındadır. Bkz: Reşit, Fevzi, 1987, s. 225.

¹⁷⁵ Leemans., 1960, s. 166.

¹⁷⁶ el-Haşimi, Rıza, Cevad, *Ticaret, Irak Uygarlığı*, II, Bağdat, 1985, s. 211.

¹⁷⁷ Ali, Fadıl Abdulvahid, *Sümer Tabletlerinden Tevrat'a*, 1. bsk., Bağdat, 1989, s. 175.

¹⁷⁸ Suse, Ahmed, *Tarihi Kaynaklar, Arkeolojik Keşifler ve Tarım Sulama Projeleri Işığında Mezopotamya Uygarlığının Tarihi*, I, Bağdat, 1983, s. 113.

¹⁷⁹ Suse, Ahmed, 1983, s. 113.

Batıya giden yollara gelince, onlar işlek ve çok oldukları görülüyor. Bu dinamik harekete yardımcı olan şeylerden biri, genel olarak kuzey Badiye'deki (doğu-batı yönünde) birkaç vadi uzantısıdır. Bu vadiler, kara yollarının kullanımı için -iki ticaret yolu vardır- gerekli şartlara sahiptir. Bu iki yol, Eski Irak şehirlerinden Şam'a ve Akdeniz kıyılarına doğru ilerliyorlardı. Oradan da Anadolu'ya doğru bir yol çatallanıyordu.¹⁸⁰

Bu yollar çöl alanlarındaydı ve geçmekte oldukları şehirlerin merkezlerinden uzakta değillerdi. İlk yol, Akad - Babil'den başlayıp Fırat nehrine paralel olarak "Rabeykım" (şu an Ramadi bölgesinde) gibi antik şehirlere doğru seyreder. Ordan Totul (Hit) ve Ane bölgelerinden geçer sonra Mari'ye ulaşır. Bu yol oradan çölün ortasında devam eder ve "Palmira" ya bağlanır ve oradan da "Humus" a gider ve buradan, Akdeniz üzerindeki Fenike sahil kentlerine doğru çatallanır.¹⁸¹

İkinci yol, Ninova kentinden başlıyordu ve doğudan batıya doğru birçok yerleşim birimi ve Şobat Enlil, Telkarbaza, Kozana, Tel Halef gibi önemli şehirlerden geçerek, Fırat-Cezire bölgesine doğru gidiyordu. Sonra Halep kentine yaklaşıyor ve Asi nehrinde bitiyordu. Bu yol, Asi Nehrinden, Suriye'nin orta kesimine giden birkaç yola çatallanırdı ve buradan Akdeniz'in kıyılarına giden diğer yollar da vardı.¹⁸²

Ayrıca kuzeye doğru giden iki kara yolu daha vardı ve ulaşım ve taşımacılık için sürekli olarak kullanılıyorlardı. Çünkü buradan Anadolu'da "Kaniş "in merkezine doğru kervanlar da geçiyordu. İlk yol aşağıdaki kısımlara bölünebilir:

- a) Asur'dan Habur'a.
- b) Habur'dan Admum'a.
- c) Admum'dan Fırat'a.
- d) Fırat'tan Kaniş'e.

Yani, bu yol Fırat vadisinin kuzeyindeki Cezire platosunu geçiyordu, ikinci yol da, Ninova'dan başlıyor, Harran'da ilk yolla kesişiyor ve Anadolu'da Kaniş'e doğru

¹⁸⁰Bakır, Taha, *Antik Uygarlıklar Tarihine Giriş*, I, 1.bsk., Bağdat, 1973, s. 31.

¹⁸¹Ru, George, *Antik Irak*, Çev. Hüseyin Alvan, Bağdat, 2. bsk., 1986, s. 24.

¹⁸²Ru, 1986, s. 35-36.

gidiyordu.¹⁸³ Bronz Çağı ticaret kervanları, bu yolları geçerken Cezire bölgesinde bulunan pınarların ve kuyuların sularından yararlanıyorlardı. Kuzey bölgelerindeki dağlık bölgelere giden kara yolları engebeliydi. Bu yollar engebeli olmasına rağmen, özellikle kış mevsiminde bazen ticari kervanların ulaşımında kullanılıyordu.¹⁸⁴

Güneyde bulunan başka bir yol vardı. Zagros Dağlarının eteklerine paralel olarak başlayıp, Badra bölgesinden itibaren başkent el-Aylamiya'ya, "Şuş yakınlarında Souse" ye doğru ulaşıyordu. Bu yol, "Karha ve Karon" nehirlerinin kestiği ovalık arazilerden geçiyordu. Özellikle bu ova, Mezopotamya'nın güney bölgesindeki tortul ovanın doğal bir uzantısıdır.¹⁸⁵

Tunç Çağında, Arap Yarımadası'nın ticari merkezlerine doğru, güneye doğru çöl boyunca giden kara yolları vardı. Özellikle Arap Körfezi'nin kıyısına bakan güney ve doğu bölgelerinde bu yollar ve güzergâhlar işlekti ve eşekler nakliye araçları olarak kullanılıyordu.¹⁸⁶

Mezopotamya'daki yolların ve güzergâhların başlangıcının veya sonunun belirlenmesi belirli bir şehirle sınırlı olmayıp, güney ve doğu istikametinde diğer ticaret merkezlerine doğru uzandığı anlaşıyor. Örneğin Sümerlerden çağından beri bir alışveriş merkezi olmaktan yararlanan Ur şehrinin, Basra Körfezi, Suriye ovalarının doğu kesimleri ve Elam'la yol bağlantısı vardı.¹⁸⁷

Bedevi kabileler bazen ticari ulaşımın güvenliğinin sağlanmasına ve geçmekte olan kervanlara hizmet sunmak için yollarda ve güzergâhlarda ticari hanlar kurulmasına belirli çıkarlar karşılığında katkıda bulunmuşlardır.¹⁸⁸

4.6. Nehir Yolları

Nehirlerin ve onlardan ayrılan kolların, Mezopotamya tarihinin erken dönemlerinden beri su taşımacılığı için uygun olduğu bilinmektedir. Tunç Çağı'nda Eski

¹⁸³Humud, Hüseyi Zahir, "Antik Babil Döneminde Ticaret", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edebiyat Fakültesi, Musul Üniversitesi, 1985, s. 15-16.

¹⁸⁴Humud ., 1985, s. 66-67.

¹⁸⁵Ali, Fadıl ., 1989, s. 175-176.

¹⁸⁶Cornwall ,P.B ., "Two Letters From Dilmun" ,*Jcs* , VOL .6 , N.4 , 1952 , ss.142-145.

¹⁸⁷Leemans , W.F .,1960 , ss. 165-166.

¹⁸⁸el-Cadir, Valid, " Sibar Halkının Fırat Batısındaki Gruplarla İlişkileri ", *Arap Tarihçileri Dergisi*, S. 44, 16.yıl, 1991, s. 238 .

Iraklılar onlardan yararlanmaya ve ticari ürünlerin taşınmasında yaygın olarak kullanmaya gayret gösterdiler. Ayrıca onlardan, askeri intikallerde de yararlandılar. Bu nehir yolları, yüzey sularının çokluğu nedeniyle çökelti ovalarında yaygın olarak kullanılmıştır. Zira bu bölgenin geniş alanları sular altındaydı ve ayrıca arazinin tabiatı insanların ve hayvanların kara yoluyla seyrini engelleyen alüvyonlu bir yapıya sahipti.¹⁸⁹

Bu ovada birbirini takip eden dönemlerde nehir yollarının çok kullanılması, Dicle ve Fırat nehirleri ve kollarının kenarlarında ticaret merkezleri ve durakları olmak üzere bir çok önemli şehrin inşa edilmesine yol açtı. Bu şehirler nehir yolları vasıtasıyla birbirine bağlanmıştı. Nehir kıyılarından uzakta olan şehirler, çeşitli nakliye işlemlerini kolaylaştırmak için nehirlerden dallanan bir dizi kanal aracılığıyla ticari merkezlerin geri kalanına bağlıydı.¹⁹⁰ Çivi yazılı metinlerde de işaret edildiği gibi Mezopotamya, Arap Körfezi'nde güney istikametinde yer alan ülkelerle (alt deniz veya gündoğumu denizi) eski ve köklü bağlantılara sahipti.¹⁹¹

Dilmun (Bahreyn) ülkesi de, Eski Iraklıların bağlantı kurdukları en önemli ticaret merkezleri arasındaydı. İki ülke arasında Arap Körfezi üzerinden kültürel ve ticari ilişki kurulmuştur. Ayrıca onun vasıtasıyla Sind Vadisi gibi diğer ülkelerle de temasa geçilmiştir. Görünüşe göre, Dilmun'dan gelen ticaret mallarını almak için ya da gemilerle denizden, Basra Körfezine ve denizaşırı ülkelere ürünler ihraç etmek için Arap Körfeziyle, özellikle de Ur şehri ile bağlantılı olan ticari yol üzerinde bulunan bazı eski Irak şehirlerinin varlığı, onu bölgenin ana limanı haline getirmiş.¹⁹² Bu nedenle, Ur kentinin yollarını ve güzergâhlarını kontrol etme konusu, eski Irak hanedanlarının ve kralları için önemli olmuştur.¹⁹³

¹⁸⁹el-Haşimi, Rıza, *Denizcilik*., 1981, s. 37.

¹⁹⁰Jacobsen, Thorkeld, "Ur Kentinde Sulama Ağı, Çv. Ata el-Şeyhli", *Kalkınma ve Petrol Dergisi*, S. 7-8, 6.yıl, 1981, s. 70-78.

¹⁹¹Ali, Fadıl., 1989,s. 175-176.

¹⁹²Adzad, Otto, *İlk Hanedanlar Dönemi, Erken Uygarlıklar ve Yakın Doğu*, Çv. Amır Süleyman, Musul, 1986, s. 80. Ayrıca Bkz: Sacks, Harry, *Babil'in Büyüklüğü*, Çv. Amır Süleyman, Musul, 1979, s. 313.

¹⁹³Larsin, M.T., "Antik Asur ve Uluslararası Ticaret", *Sümer*, XXXV, S. 1 - 2., Bağdat, 1979, s. 345.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA ENDÜSTRİ

5.1. Mezopotamya Ülkelerinde Endüstri (Tunç Çağı)

Tarihin ve sanayinin başlangıcından beri, her alanda sınırsız gelişmelere tanık olunmaktadır. Çünkü sanayi, her beşerî ilerlemenin temel motorudur. Her zamanda ve mekânda da en önemli güç unsurlarından birisidir. Sanayi, antik çağlarda dönemin insanının ihtiyaçlarına, ihtiyaçların çeşitliliğine ve doğadan yararlanarak ve kaynaklarını kullanarak yaşamını iyileştirmeye dönük ihtiyaçların artmasına bağlı olarak gelişme göstermiştir. Sanayinin tarihinin, Antik Dönem insanların taşları bir takım ihtiyaçlarını karşılamak için bir araç olarak kullanmasıyla başladığı söylenebilir. Tunç Çağı, avlanma ve yiyecek toplama aşamasından yerleşim ve tarım aşamasına geçişle birlikte insan medeniyetinin gösterdiği gelişmeyle eş zamanlıdır. Bakır ve bronz kullanımı, tekniklerin gelişmesine ve daha gelişmiş aletlerin yapılmasına ve daha nitelikli çalışmalara yol açtı. Bu aletlerin imalatı, bazen bakır ve kalay gibi madenlerin hammaddelerini uzak yerlerden getirilip işlenmelerini gerektirir ki bu, insanlar arasında ticarete ve bilgi alışverişine destek olan bir durumdur. Bu, bazen de savaşımlara ve saldırılara yol açmaktadır. Yine bu sanayi hammaddelerin eritilmesi ve kalıplara dökülmesi için yakıt ve fırın temin edilmesini de gerektirmiştir. Şüphesiz ki, refah ve kentleşme olgularının çanak çömlek, tekstil, deri ürünleri ve süs ve kozmetik gibi gereksinimlere ihtiyacı vardır. Aynı şekilde silindirik taş mühürler, heykeller, anıtlar, dikilitaşlar vb. şeylere de ihtiyacı vardır. Bundan hareketle endüstriyel el sanatları, Mezopotamya toplumunun yeni, daha gelişmiş ve yaygın olarak kullanılan mal, alet ve makine ihtiyaçlarını karşılamak için gelişmeye ve artmaya başladı. Sanayileşme sürecinin erken dönemi ilk olarak Sümer ülkesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ardından Babil ve Asur döneminde gerçekleşen sanayi kalkınması bunu takip etmiş ve Asurlulara ve Babillilere ait ürünler çeşitli komşu ilkelere ihraç edilmiştir. Bu ürünler pazarlarda iyi bir üne sahipti. Burada belirtilmelidir ki, Mezopotamya'daki tarihi dönemde endüstri ve endüstri el sanatları hakkında belgelenen ve mevcut olan veriler ve bilgiler nispeten kıttır. Antik çağlarda Irak'ın ekonomisi, üç temel faaliyete dayanıyordu, onlar: Tarım, ticaret ve el sanatları endüstrisidir. Bu

etkinlikler bir yandan birbiriyle iç içe girmiş, diğer yandan birbirini destekleyen faaliyetlerdi.¹⁹⁴

Erken Sümer döneminde, geleneksel el sanatları geniş çapta yaygındı ve belirli ailelerle veya gruplarla sınırlı değildi. Sonra, bu çok geçmeden profesyonel bir el sanatları endüstrisi haline geldi. Her grup kendi mesleki sırrını korudu. Daha sonra da zanaat öğrenme işi, sadece yetenekli usta zanaatkârların elinde uzun bir eğitimle yapılmaya başladı.¹⁹⁵

Ortaya çıkan birçok farklı sanatta uzmanlaşma başladığında toplumda madenciler, marangozlar, heykeltıraşlar, çanak çömlek ustaları, yazıcılar, sanatçılar, inşaatçılar ve mühendisler gibi profesyonel ve uzman zanaatkâr grupları ortaya çıkmıştır. Uzmanlaşmış meslek sahiplerinin miktarını ve sanatlarını öğrenmenin ve ihtisas sahiplerinden sanatın sırlarını ve inceliklerini almanın özel bir zanaatkâr sınıfına üye olmak ve çıraklık yapmak dışında başka yolu yoktu.¹⁹⁶

Bu yüzden meslek babadan oğula geçiyordu. Zanaatkârlar meslek sendikaları da benzer şekilde örgütleniyorlardı. Her bir meslek en ünlü ve en etkili zanaatkâr tarafından yönetiliyordu. Zanaatın başkanı, aynı zanaat üyeleri arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkları çözüme kavuşturuyordu. Belki de meslek üyeleri ile iktidar arasında arabuluculuk rolünü üstleniyordu. Hanedanların ortaya çıktığı dönemin metinleri, tapınaklarda, içinde belirli ücretler karşılığında adam, çocuk ve kadınların çalıştığı ihtisas atölyelerinin olduğunu ve her atölyenin bir denetçisi ve gözetmeninin olduğunu gösteriyor. Heykeltıraş, marangoz, kuyumcu, marangoz, deri imalatçısı, terzi ve diğerleri metinlerin belirttiği atölyelerdendir. Özel sektör eski Babil ve Sümer dönemlerinde faaliyete geçtiğinde, zanaat tapınaklardan bağımsız hale geldi. Böylece, bu zanaatlar şehrin dört bir yanına dağılmaya başladı ve sıklıkla her mesleğe özgü pazarlar kuruldu.¹⁹⁷

¹⁹⁴Ahmed, Sami Said, *Sümerliler*, Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyye, Bağdat 1990, s. 104.

¹⁹⁵Ahmed, Sami Said, 1990, s. 104.

¹⁹⁶Raya, Muhsin Yunus, "Eski Irak'ta Bilim ve Kültür", *Mezopotamya Edebiyatı, Ninavah Archaeology Inspection Directorate*, S. 55, 2009, s. 19.

¹⁹⁷Ahmed, Sami Said ., 1990, s. 104.

5.1.1. Taş Levhalar ve Kil

Yazı ortaya çıkınca, yazmak için ilk tercih edilen yüzey taş oldu. Bu, ilk başta olduğu gibi daha önce de, mağaraların duvarlarına veya yüzeylerine harfler veya semboller çizme veya kazıma şeklinde oldu. Daha sonra da sütunlar üzerine ya da taş duvarlar üzerine yazı yazılmaya başladı. Bu yüzeyler taşınabilir olmadığından, taş levhalar bilgi taşımak veya kanunlar koymak için (Hammurabi Kanunu gibi) (Resim 12) ya da talimat ve iradeleri sağlamak için kullanıldı. Taş tabletler taşınırken ağır olması ve üzerine oyma/kabartma yapılırken yorucu olması nedeniyle insanlar onun yerine M.Ö. yaklaşık 3300 yıllarında Mezopotamya'da (Irak'ın güneydoğusunda "el-Aruk" Bölgesinde) kabuktan veya deriden elde edilen başka bir madde kullanmaya başladı. Yüzyıllar geçmesiyle birlikte, tabletler, pişmiş topraktan yapılmaya başlandı. Bu tabletler daha az resimli çizimler ve daha soyut resimler içermeye başladı. Hatta modern bir konuşma dilinin simgesi olarak ucu üçgen prizma şeklinde sivri ve yumuşak kil üzerinde belirgin kama işaretleri bırakan bambu çubuğu veya kamış kullanılmışlardı. Bu sebeple bu yazıya çivi yazısı ismi verilmiştir. Çivi yazısı sütun yüzeyleri gibi diğer yüzeylerde de kullanılmasına rağmen kil, bizim için harika satırlar sakladığı ve küçük bir alana birçok bilgi eklemeyi mümkün kıldığı için iyi bir malzemedir. Kil tabletler son derece küçüktür ve bir elin avuç içi kadardır. Kil, nemlendiğinde yumuşayan hidro-silikat alüminyumdan oluşur. Su ile ıslatılıp, yumuşadığında tekrar şekillendirilebilir. Kilin şekli ısıyla değişir ve son derece katı olur. Tabletler dayanıklı olacak şekilde yapılıyordu. Bu, devamlılık ve kalıcılık gücünü arttırmak içindir. Ateşe karşı dayanıklıdır ve ondan etkilenmez.¹⁹⁸

Tuğlaların gibi tablet de güneş altında kurutuluyordu. Bazen tabletin ideal görünüşünü korumak ve sağlam bir hale getirmek için ateşte kızdırılırdı. Siyasi, sosyal ve ekonomik Arap hayatımızda önemli olan her şey kaydedildi. Bu tabletler, bu uygarlıkların zenginliklerini ve diğer medeniyetlerle olan nitelikli ve ayırt edici etkileşimleri gösteren geniş arşiv ve kütüphanelerde korunmuştur. Kütlesi ağır olduğundan ve büyük bir yer kapladığı için, kil yazma için en iyi malzeme değildir ve tüm metni üzerine anında kaydetmeyi gerektirir. Ancak ki, kil plakaların pişirilmeden yeraltında binlerce yıl sağlam

¹⁹⁸Abdullatif, Muhammed Selman., "Kâğıt (Ortaya Çıkışı, Görevi, Endüstriyel Gelişimi) ", *Şam Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, C.22, S. 2, 2006, s. 157.

bir şekilde kalabileceğini inkâr edemiyoruz. Bu şekilde elimize büyük miktarlarda kil tabletler ulaşmıştır.¹⁹⁹ (Resim 28)

5.1.2. Mühür Sanatı

Antik Irak tarihindeki olgu ve olayların birçoğunu belgelemek için en iyi yol, mühürler, heykeller ve çanak çömleklerin gravürleriydi. Düz tarzlı mühürler yazının ortaya çıkmasından önce eski zamanlarda kullanılırdı. Yaklaşık M.Ö. 3500 yılında son Warka döneminde silindirik mühürler ortaya çıktı.²⁰⁰ (Resim 29-30)

Mühürlerin oyulmasında kullanılan yöntem çoğunlukla keşfinden kullanıldığı tarihin sonuna kadar önemli ölçüde farklılık göstermez. Kullanılan aletler başlangıçta bakırdan, daha sonra bronzdan, daha sonra da Asur döneminde demirden yapılmıştır. Gerçek bakır aletler birkaç tane küçük ağızlı keskinden oluşur. Tel Asmar'daki evlerin birinde, bir kaşık gibi görünen ancak keskin kenarlı bir matkap parçası bulunmuştur. Mühürlerin imalatında kullanılan malzemeler çeşitlidir ve birçok renktedir. Siyah, yeşil, beyaz, kurşun ve kahverengi bir steatit taşı var. Ayrıca lapis taşı, mermer, su mermeri, kristalli taş, hematit, kireç taşı, fildişi, pembe mermer, granit ve hatta tebeşir hamuru ve çamur kullanılır. Mühür üretiminde altın nadir kullanılır. Warka dönemindeki silindirik mühürler doğal yöntemi kullandı. Şahısların şekli rotasyona daha yakinken, mühürlerin üzerine oyulmuş hayvanların şekli doğaya daha yakındı. Gamda Nasr döneminde ise, onun için mühendislik metodu benimsendi, çünkü nesnelerin ve hayvanların şekillerinin oyulması dairelere ve çizgilere dayanıyor. Sonra Hanedanların ortaya çıktığı dönemin sonunda dekoratif stile dönüldü. Hologram oyma tarzının başlangıcı da ortaya çıktı.²⁰¹

Kültepe'deki Karum Kanis'te tahtta oturan bir tanrı ya da bir insan olan bir çok sayıda mühür ve eski Asur tarzı baskılar da bulundu. Bu şahıs bir eliyle bir kadeh kaldırıyor ve önüne bir masa konulmuş ve şefaet eden bir kişi onu karşılıyor, onu bir ibadetçi takip ediyor ya da onu geride kalıyor. Aynı tasvir bu, antik Babil tarzı mühürlerde de ortaya çıkmaktadır.²⁰²

¹⁹⁹ Abdullatif, Muhammed Selman ., 2006, s. 157-158.

²⁰⁰ Taha, Bakır, *Eski Medeniyetler Tarihine Giriş*, 1986, Birinci Bölüm, 1986, s. 240.

²⁰¹ Adil, Naci, *Hanedanlık Çağı'na Kadar Silindirik Mühür*, Irak Uygarlığı, Dördüncü Bölüm, İkinci Kısım, 1985, s.222-227.

²⁰² Abdullatif, Muhammed Selman ., 2006, s. 161.

Üçüncü Ur hanedanı dönemine ait silindirik bir mühür üzerinde kol dayaması olmayan bir sandalyede oturan bir tanrıça betimlenmiştir. Çarşaf bir elbise giymiştir. Sağ omzu çıplaktır, sağ elini kaldırmakta, önünde duran insanları selamlamaktadır. Ortada durmakta ve sol elini selamlamak için uzatmaktadır. Sağ elini ise oturan tanrıça 'ya ibadet etmek için kaldırmaktadır.²⁰³

İbadet edenin arkasında, üç yazıt sütunu görülmektedir. Şefkatli tanrıça sol omzuna bir şal örtmüştür. Bu şal, sağ kolunu altından sarar ve kolu örterek göğüs ve sol omzuna uzanır. (Resim 31) Eski Babil döneminden, kenarları biraz içbükey olan hematitten yapılmış silindirik bir mühür bulundu. Mühürde, yayvan sakallı bir kişiyi temsil eden bir sahne görülmektedir, içi alta gelecek şekilde yuvarlak bir şapka, sol eliyle bir asa tutmaktadır, sağ elini yanına koymuş, dua edip yalvarmaktadır ve arkasında duran bir tanrıça ile karşılaşmıştır (Amuro). Ayaklarının birisini diğerinin üzerine koyar ve her iki eliyle de ucu bükülmüş bir asa tutar (çoban asası).²⁰⁴

Tanrıça'yla karşı karşıya duran kişi, sol omzunun üzerine, omzunu örten Çarşaf ve sırtından aşağıya doğru sarkmış bir şalı koyar. (Resim 32) Akad döneminde, dekoratif stilin silindirik mühürleri üzerindeki gravür sanatı yeni bir tarza dönüşmüştür ki bu da realist tarzıdır. Bu mühürler hayvanların, kahramanların ve karışık yaratıkların savaş sahnelerini de içermektedir. Ayrıca "Aya", "Şamş" ve diğer tanrıları temsil eden sahneler vardı. Modern Sümer döneminde (üçüncü Ur hanedanı), silindirik mühürleri ibadet sahneleri ve tanrılarıyla göze çarpar.²⁰⁵

Oymacılık yöntemine özel önem verildi ve Akkad dönemi mühürlerinde kullanılanlardan daha hassas ve keskin aletler vasıtasıyla yapılan ince ayrıntıları içerir. (Resim 33) Eski Babil dönemine gelince, mühürlerin kullanımı yaygındı. Keşfedilen eserler içinde bize ulaşan çok sayıda mührün kanıtladığı gibi erken dönemlerin mühürlerine kıyasla yaygın şekilde kullanılıyordu. Burada esas olarak iki mühür çeşidi vardı; birincisi ibadet sahnelerini temsil ediyor, ikincisi savaşın sahnelerini temsil ediyordu; her biri geçmiş dönemlerde izlenen teknik ve sanatsal geleneklerle ve yöntemlerle devam etti. Mühürlerin çoğunda "Şamş", "Aya", "Ishtar", "Amuru" ve

²⁰³James G. Macqueen., *Babylon*, Robert Hale. London, 1964, p. 204.

²⁰⁴J. M. Munn – Rankin., "Ancient Near Eastern Seals in The Fitzwilliam Museum", *Iraq*, Vol. 21, 1959, p. 25.

²⁰⁵Adil, Naci . , 1985, s. 229.

"Adad" gibi tanrıların sahneleri yer alıyordu. Dövüş sahnelerinin en ünlüsü de Gılgamış destanıydı.²⁰⁶ (Resim 34)

5.1.3. Yapı Malzemeleri Endüstrileri

5.1.3.1. Kerpiç ve Tuğla

Çeşitli boyut ve türlerde (ve standart olmayan) olan kerpiciin yapıda kullanımı geniş çapta biliniyordu. Bunlardan birisi de parmak baskılı türdür. Şu dikkat çekicidir ki; inşaat aşamasında kerpici dizme yöntemleri, Hanedanların ortaya çıktığı dönemde (M.Ö. 3000) ve Akkad döneminin ilk başlarında kullanılan balık kemiklerinin sıralanış şekli diye bilinen sıralama şekliyle kendini göstermiştir. Alman arkeologlar bu türe, düzgün konveks şeklinde tuğlalar denir ve bunlar genellikle standart olmayan ebat ve ölçülerdedir. Kerpiç parçalarını tutturmak için bir bağlama malzemesi olarak harç kullanıldı. Bu da, çözme ve bağlama metodu olarak bilinen bina yapımının başlarında kullanıldı. Alçı ilk olarak Hassouna Döneminde bağlama malzemesi olarak kullanılmıştır. Alçının yapı malzemesi olarak kullanılması, dikdörtgen blokların şekline en yakın blok biçimi şeklinde kullanılan Warka dönemine kadar uzanıyor. Kerpiç ölçümleri 23 x 26 x 8 cm ve 49 x 22 x 8 cm idi.²⁰⁷

Kerpiç üretimi kolay olmasıyla göze çarpar, çünkü inşaat yapılacak alanın yakınındaki topraktan çamur hazırlanır. Su ile karıştırdıktan ve iyice özümledikten sonra, belirli ebatlarda dikdörtgen bloklar haline getirmek için kutu şeklindeki kalıplara yerleştirilir.²⁰⁸

Eski Mezopotamya halkı, Mayıs ayından başlamak üzere yağışlı mevsimin kesilmesinden sonra Ekim ayına kadar kerpici çabucak kurutmak için sıcak, kuru ve güneşli havadan faydalanarak kerpiç yapıyorlardı. Kerpiç daha ucuz olduğundan ve inşa edilmesi istenen binaların yakınında üretilbildiği, bu nedenle inşaat alanına nakliye için ek maliyetler yüklenmediği için tuğladan daha çok kullanılmıştı. Kerpiç, önemli bir özelliğe sahip olan bir yapı malzemesi olarak ısıyı iyi izole eder. Bu sebeple kerpiçten

²⁰⁶ Adil, Naci ., 1985, s. 229.

²⁰⁷ el-Cadır, Velid, *Hanedanlık Çağına kadar Yapılar*, Irak uygarlığı, Üçüncü Bölüm, 1985, s. 83-90.

²⁰⁸ Fevzi, Reşid, "Eski Irak'ta Tuğla Sanayi", *Petrol ve Kalkınma Dergisi*, S. 7-8, Altıncı Yıl, Nisan-Mayı 1981, s. 44 .

yapılmış binalar yazın soğuk, kışın sıcaktır. Çivi yazılı metinler incelendiğinde, kerpiç kurutmak için ayrılan sürenin bir ila iki gün arasında değiştiği ortaya çıkmıştır.²⁰⁹

Doğal olarak bu, kerpicin konulduğu zamanki sıcaklığa bağlıdır. Çamurun mayalanması için ayrılan süre ise bir gündür. Çeşitli dönemlerde bu zanaatın önemi, krallarının, prenslerin ve bazı aile üyelerinin tapınak ve büyük bina inşa etmek için kerpiç kesim işlerine katkısı ile ortaya çıkmaktadır. Kerpiç işi için çamur sepetinin taşınmasına kral ve oğullarının katıldığını gösteren, farklı yerlerde keşfedilen bazı arkeolojik oyma eserler bunu kanıtlanmaktadır.²¹⁰

5.1.3.2. Tuğla

Tuğla ise, M.Ö. 2000 yılı öncesinden beri, bazı saray ve binaların inşasında, özellikle temellerin ve toprağa temas eden kısımlarının neme maruz kalmaları ve yeraltı sularının etkileri nedeniyle bunun altında kalan kısımların, yapımında kullanılıyordu. (Resim 35-36) Tuğla yapımı, tuğlaları pişirme amacıyla kullanılan malzemeler (çoğunlukla hayvansal atıklar, palmiye atığı, vb.) kötü bir kokuya ve çevre kirliliğine yol açtığı için, kent surlarının dışında ona özgü bölgelerde gerçekleştirildi.²¹¹

Kerpiç ve tuğla üretiminde kullanılan kalıplar iki çeşittir; birincisi, yüksekliği tuğlanın kalınlığı kadar olan içi boş bir dikdörtgen kalıptan ibarettir. İkincisinde ise, kalıp oyuklu değil, kapaklı olmayan bir kutu şeklindedir, yapılmak istenen kerpiç veya tuğla büyüklüğündedir. Kerpiç ve tuğla boyları ile ilgili olarak, tuğla veya kerpicin genişliği genellikle kalınlığının iki katına eşittir, boyu da eninin iki katına eşittir. Bazen genişlikle kalınlık eşittir. Ama boy, enin iki katına eşittir. Bu, inşaatın yönteminden kaynaklanmaktadır. Çünkü eski ve modern binanın duvarları kerpiç veya tuğlalar sıralanarak yapılır. İlk sırada boylamasına konulur, onu takip eden sırada da enlemesine konulur sonraki sıralar da bu şekilde devam eder. Buna ilaveten, uzunlukla genişlik arasındaki bu oran, taşınırken sıralama işini veya istif edilmesini kolaylaştırır. Depolanırken daha az yer kaplar.²¹²

²⁰⁹Fevzi, Reşid, 1981, s. 44-45.

²¹⁰Fevzi, Reşid, 1981, ss. 45-46.

²¹¹Fevzi, Reşit. 1981, s. 47.

²¹²Fevzi, Reşit. 1981, s. 47.

Tuğlayı fayanslama işleri, M.Ö. 2. binyılın ortasından sonra Tunç Çağı'nda başladı. Kral Tiglat Pileser'in (M.Ö. 1115-1077) Ninova'daki sarayın duvarlarını fayanslı tuğlayla inşa ettiği zikredilir.²¹³

5.1.3.3. Bitüm ve Asfalt

Bitüm, Mezopotamya'da inşaatta 4.000 yıldan daha fazla bir zamandır kullanılmıştır. Mezopotamya'nın Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki kuzey bölgesi, bitümün keşfedildiği dünyanın en eski bölgelerinden biridir. Sümerler'in eski Mezopotamya sakinleri, zeminlerde su yalıtım malzemesi olarak bitüm kullandılar. Ayrıca onu, evlerin ve tapınakların avlularındaki su havuzlarını kaplamak için de kullandılar.²¹⁴

Babil, Aridu, Ur ve güney Irak'taki diğer arkeolojik alanlardaki kalan ve bulunan binaların kalıntılarında, toprağın altındaki temellerin yapımında tuğlaları birbirine tutturmaya yönelik bir bağlama malzemesi olarak ve barajların, suyu nakletme kanallarının ve büyük binaların içindeki kanalizasyonların kaplanmasında kullanılan bitümerin bulunduğu belirtilmektedir.²¹⁵

Hit şehri, eski Irak tarihinde en önemli bitüm kaynaklarından biridir ve halen de öyledir. Benzersiz kükürt ve hidrokarbon kokulu petrol gazları ve dumanla karışarak yanan sıvı bitümün çıktığı "Bitüm kaynakları" orda yaygındır. Bu gazlar asfalt kabarcıklarından kaynaklanan düşük seslerin tıslaması eşliğinde fişkırmaktadır. Bu kaynaklar günümüzde halen Hit bölgesinde mevcuttur. Bu bitüm pınarlarından bazıları hâla verimlidir. Tarihsel literatür, asfalt malzemesine yapılan ilk referansın M.Ö. 8000 yılı olduğunu hatırlatmaktadır. Asfalt, Mezopotamya sakinleri tarafından inşaat, gemi boyama, ev eşyaları, mücevherat yapımı ve hatta tıbbi amaçlı olarak deri hastalıklarının tedavisinde olmak üzere birçok alanda kullanıldı. Sargon el-Akkadi'nin (M.Ö. 2350),

²¹³İsmail, Halid Salim, "Drenaj Biliminde Otizm Belirtileri", *Bilimsel Akademi Dergisi*, Bağdat, 2001, s. 157.

²¹⁴Muayyed,Said, *Hanedanlık Çağından Yeni Babil Çağının Sonuna Kadar Mimari*, Irak Uygarlığı, Üçüncü Bölüm, 1985,s. 42-44.

²¹⁵Hayat, İbrahim Muhammed, *II. Nebuchadnezzar*, Genel Miras Müessesesi, Bağdat, 1983, s. 100.

asfalt kaynaklarına gereken ilgiyi ilk gösteren kişi olduğu zikrediliyor. Bu da bitüm malzemesi temin etmek için tanrılara kurbanlar sunarak olmuş.²¹⁶

5.1.3.4. Taş ve Mermer

Mezopotamya'nın kuzeyinde antik uygarlıklar -en önemlilerinden biri- Asur uygarlığı idi- yerel taşa ve mermere dayanıyordu. Bu nedenle onlara ait eserlerin, kerpiç ve tuğla gibi kil malzemelerine dayanan güney bölgesinde daha iyi kaldığını görüyoruz. Asurlular, antik Asur döneminde teknik yapı sanatını Babillilerden aldılar. Bununla birlikte, Asur sanatının ve inşasının özellikleri M.Ö. 1500 Orta Dönem Asurlularından ayrılmaya ve bağımsız hale gelmeye başlamıştır. Asurlular, birçok bina ve heykelleri için gerekli malzemeleri, ülkelerinde bulunan kalitesiyle meşhur iki süs taşı gibi taşlarda buldu. Bu taşlardan birisi kırmızıya, diğeri de sarıya çalıyor. Her ikisi de kalker taşı cinsindendir. Bu taşları binalarında, saraylarında, kalelerinde ve şehirlerinin surlarında kullanıyorlardı. Asurlular, genellikle kabartma heykeli kraliyet saraylarının duvarlarını güzelleştirmek için kullandılar. Ayrıca heykellerinde sırlı tuğlalar kullandılar. Asurlularda teknik inşaat sanatının gelişmişliğinin kesin delillerinden biri de günümüze kadar ulaşmış olan heybetli heykellerdir. Özellikle her biri kırk tondan fazla olan kanatlı boğa heykelcikleri, (Resim 37). Sümerler, Tel Ubeyd, Kish ve Mari'de de olduğu gibi kalker kayaçlarını, Hanedanların ortaya çıktığı dönemde tapınakların duvar yüzeylerinde pervazları aşılacak (tutturmak) için kullanılan dekorasyon parçaları, insan ve hayvan şekilleri yapmak için kullandılar.²¹⁷

Yine, Asurlular tarafından Orta Asur döneminden itibaren, duvarların tamamlayıcı parçalarında kullanıldı. Bunlar, kraliyet saraylarının tüm duvar alanlarını yavaş yavaş kaplayacak duruma geldi. Kerpiçten yapılan orijinal duvarlar, onları hızlı bir şekilde hasar görmekten korumak için kullanıldı. Paneller de, kraliyet sarayındaki hayat tarzlarını ve savaş, av ve diğer dini ve törensel görevleriyle ilgili Asurlu kralların kahramanlarını temsil eden kabartmalar için bir zemin olarak kullanıldı. Bu taşlar, Ninova'daki Narkal Kapısı'nın karşı tarafında olduğu gibi, -sonradan Yunan ve Romalılar tarafından da iktibas edilen- alanların ve caddelerin döşenmesinde kullanıldı. Asurlular,

²¹⁶KJJ., 2002, s. 36-37.

²¹⁷Muayyed,Said, *Mimarî*, 1985, s. 101.

kral mezarlarına ait taş kapıların, muazzam tabutların ve dini amaçlara yönelik su havuzlarının vs. yapımında taşı kullanmayı biliyorlardı.²¹⁸

5.1.3.5. İnşaatta Alçı

Binanın dekorasyonu, bu mimaride öncü olan eski Iraklılar arasında önemli bir yer tutuyordu. Günümüze, mimarî dekorasyonlarla süslenmiş ve bir kısmı M.Ö. 4. binyıla dayanan Eski Irak'a ait yapılar ulaşmıştır. Bronz Çağı mimari dekorasyonu çeşitlidir. Genellikle salonların, odaların ve iç duvarların dekorasyonunu içine alan ve alçı ile yapılan dekorasyonlar, sarayların ve dairelerin bahçelerine bakan dış veya iç bina cephelerine mahsus olan ve tuğlayla yapılan dekorasyonların yanı sıra, mermer, taş ve diğer inşaat malzemelerinde yapılan dekorasyonlar bunlardan bazılarıdır. Iraklılar alçı süslemesini eski çağlarda biliyorlardı. Mezopotamya, alçının elde edildiği taş bakımından zengindir. Bu alçı, taş yakıldıktan ve kırılıp öğütüldükten sonra elde edilir. Alçı ilk önce binanın temel malzemesi olarak kullanılmış, sonra inşaatçılar odaların ve salonların duvarlarını onunla sıvamışlar ve böylece pürüzsüz, beyaz ve parlak duvarlara sahip olmuşlardı. İnşaatçıların ve imalatçıların bu beyaz duvarları bir süre sonra süslemeye yönelmeleri gayet açıktır. Bu sebeple suluboya resimleri çizmeye başladılar. Daha sonra, çizgi motiflere geçiş yaptılar, ardından da bunu kısmen insan figürüyle göze çarpan oyma gravür süslemeleri takip etti.²¹⁹

Alçının yaygın olarak kullanıldığını gösteren birkaç örnek olmasına rağmen, alçı taşının bol olduğu Irak'ın orta ve kuzey kesimleri, zaman içinde kurulan tesisler -ki az sayıdaki bazı kalıntıları bunu hâlâ doğrulamaktadır- üzerinde etkisini göstermiştir. M.Ö. 2. bin yılın ortasında Akerkov'daki kraliyet sarayının girişleri bunun iyi bir örneğidir.²²⁰

5.1.4. Metal Sanayi

Sümerler, M.Ö. 4. binyıldan beri bakır üreten ilk topluluktur. M.Ö. 3. binyılın başında son derece gelişmiş bir metal endüstrisine ulaşılar. Bakırın arıtılması ve diğer metallerle eritilmesi, keza gümüş ve altın dükümü buna dâhildir. Bronz ve elektron (gümüş ve altın külçeleri) gibi yeni ve daha güçlü alaşımlar elde etmek için bazı metalleri

²¹⁸Muayyed,Said, *Mimarî*, 1985, s. 101.

²¹⁹Abdulaziz, Hamid, *Alçıda Dekorasyon*, Irak Uygarlığı, Dokuzuncu Bölüm, 1985, s. 369-371.

²²⁰Muayyed,Said, *Mimarî*, 1985, s. 100.

karıştırmaya başladılar. Sümer döneminden keşfedilen en ünlü gümüş ve altın eserlerinden biri, Laksh'ın hükümdarı Kral Ontmina"ya ait olan bir dinî ayin kabı ya da vazosudur. Bu kap, gümüşten ve bakırdan yapılmış olup, üzerinde org kartal ve yırtıcı hayvan şekilleri oyulmuştur. Paris'teki Louvre Müzesi'nde bulunmaktadır (Resim 38). Louvre müzesinde bulunan ve Ur'da keşfedilen altından yapılmış ayin başlığı da böyledir (Resim 39). Ur'da (M.Ö. 2650) kraliyet mezarında bulunan altın arp, en iyi sanat eserlerinden birisi sayılır. O, hassas bir şekilde kakma yapılmış, çeşitli hayvan manzaraları taşıyan ve saf altından yapılmış sakallı boğadan teşekkül ediyor (Resim 40). Ninova'da ortaya çıkan ve şu anda Bağdat'taki Irak Müzesi'nde bulunan Akkad'lı Kral Sargon'un bronzdan yapılan heykelinin başı da bunlardan biridir. (Resim 4).²²¹

5.1.4.1. Bakır ve Bronz

Bakırın, Mezopotamya'da yaygın olarak ilk kullanılmaya başlanması, askeri araçlar şeklinde olmuştur. Bunlardan birisi de mızrak başlarıdır. Başlangıçta doğal şekliyle yani ısıtma işlemi yapılmadan kullanıldığı anlaşıyor. Bakır eritme işlemi ise, Gamada Nasr döneminden bu yana, yani M.Ö. 4. binyılın sonlarından itibaren bilinmektedir. Bakır eritme işlemi, uygarlık gelişimi sürecinde önemli bir aşama sayılır. Bu da, çeşitli, açık ve kapalı kalıplar vasıtasıyla pek çok şekil ve boyutta imalat imkânı vermiştir. (Bu sebeple metalin endüstriyel gelişiminde belirgin bir sıçrama gerçekleşmiştir.)²²² (Resim 9-10-11)

M.Ö. 4. bin yılın sonuna gelindiğinde, eski Mezopotamya halkı 1100° C'ye varan, yani bakırın erime noktasının üstünde bir sıcaklık üreten fırınlar yapmayı öğrenmişti. M.Ö. 3000 Yıllarında kullanılan seramik fırınlar, oksitlenmeye elverişli bir atmosfer içerir. Bu fırınlar, muhtemelen kızdırma işlemine eşlik eden önemli miktarlarda zararlı veya zehirli gazların serbest kalması nedeniyle bacadan sızan gazların kontrolünü sağlamak için geliştirildi. Bitkisel kömür, ayrıca bakırın rafine edilmesi ve indirgenmesi işleminde ve eritme esnasındaki oksitlenmenin önlenmesi sürecinde kullanılmıştır. Modern uygulamalar da böyledir. Bakırın iki ana alaşımı vardır onlar: Bronz ve pirinç. Bronz, kalayla (Tin) bakırın alaşımıdır. Kalay karışımı % 5 ila 20 arasında değişirken, pirinç de bakır çinko (Zinc) alaşımı olup çinko oranı % 5 ila % 20 arasında değişir. Buna

²²¹KJJ., 2002, s. 40.

²²²el-Cadır, Velid, *Madencilik Endüstrii*, Irak Uygarlığı, İkinci Bölüm, 1985, Bağdat, s. 240-241.

sarı bakır adı da verilir. Mukavemeti, sertliği, oksitlenmeye ve paslanmaya karşı direnci ile dikkat çeker. Arkeolojik kazılarda Irak'ın güneyindeki Ur'da bulunan kraliyet mezarlığında bronz aletler bulundu. Ayrıca, Kuzey Irak'ın çeşitli yerlerinde M.Ö. 3500 - 3200 yılları arasındaki dönemlere ait balta, savaş baltası, keski ve keser gibi bronz eserler bulundu. Hiç şüphe yok ki, Sümerler bronz teçhizatlarını bir amaca yönelik olarak yapmışlardı. M.Ö. 3. binyıla ait Ateş Tanrısına yönelik yapılan dinî bir duada bu ateş tanrısı, bakırla çinkoyu karıştırdığı için övülür.²²³

Ayrıca eritilmiş balmumu ile döküm işlemi veya döküm işlemi kaplaması M.Ö. en az 2800 yılından beri uygulanmaktadır. Bu işlemde dökülmesi istenen parçanın, balmumundan bir prototipi yapılır, bir kalıp oluşturmak için çamurla kaplanır. Sonra, tamamen dökülmek istenen şekle göre bir kalıp boşluğu oluşturmak için balmumu eritilerek yok edilir. Bu işlemler Sümerler, Akkadlar, Babilliler ve Asurlular için de tanındı. Bu işlemler, balmumu da dâhil her numune için tahsis edilen metallerin ağırlıklarını zikredip, her bir işlem için gerekli olan öncelikli hammaddenin miktarlarını da belirtecek şekilde, hassas ve gelişmiş yöntemlere ve düzenlemelere göre yapılıyordu.²²⁴

Tell el-Dabbai (Bağdat yakınlarında) kazılarında, bir bakır dükkânında metal döküm için hazırlanmış kil kalıplarla beraber bir bakır dökmeye ve bakır ergitmeye özgü tam bir takım bulundu. Bu, M.Ö. 2. binyılın başlangıcına aittir. Asurlular, M.Ö. ikinci binyılının ortalarından demir kullanmaya başladıkları ilk binyılın başlangıcına kadar bol miktarda bronz kullandılar; bu alışımdan silah ve aletler yapıyorlardı. Bronz Çağı örneklerinden birisi de, Kral I. İzchordan'a ait (M.Ö. 1179-1134) bronz heykeldir.²²⁵

Baş ve elleri kayıp heykel; ince ve zayıf yapılı, üzerinde dar bir elbise ve omuzlardan aşağı uzanan iki şeride bağlı bir kemer görülmektedir, omzuna kenarları saçaklı küçük şık bir şal koymuştur. Heykelin yüksekliği 30 cm'ye ulaşmaktadır ve şu anda (Paris'te Louvre Müzesinde korunuyor).²²⁶ (Resim 41)

²²³Adil, Kemal Cemil, *Eski Irak'ta Mezopotamya'da Hammadde Madenciliği ve Metal Islahı*, Bağdat, 1983, s. 110.

²²⁴Velid, el-Cadır, *Madencilik Enstitüsü*, 1985. s. 249.

²²⁵Anton. Mortcat., *Antik Irak'ta Sanat*, Çev. İsa Selman, Bağdat, 1975 s. 351.

²²⁶Anton. Mortcat, *Antik Irak'ta Sanat*, 1975, s. 352.

Ayrıca vücudun alt kısmını temsil eden bronzdan yapılmış Akkad heykelinin bir parçası keşfedildi. Boyu 5.5 cm'ye ulaşan bu heykel bir şahsın yere dikey duran bacaklarından ibarettir. Akkad kralı Naram Sin'e ait olan Akkad yazılarının bulunduğu bir alanı içeren dairesel bir kaide üzerine oturma vaziyetinde yapılmış bu heykelin üst kısmı ise keskin bir alet ile kesilmiştir. Bu heykel, Süleymaniye'deki Bastaki mevkiinde gün ışığına çıkarılmıştır.(Resim 7) ²²⁷

Bronzdan yapılan bir başka heykelin yüksekliği 33,5 cm'dir. (O, bronz çağındaki üçüncü Ur hanedanının kurucusu olan Kral Ornmo'dur. Perpont Morgan kütüphanesinde korunmaktadır). İnşaat sepetini başının üzerinde iki eliyle tutarak taşımaktadır . Bu heykel New York'ta korunmaktadır.²²⁸ Eteğin ön tarafında bulunan yaklaşık dört sütun kadar bir yazı dikkat çekmektedir).²²⁹ (Resim 42)

5.1.4.2. Kurşun

Yerel kurşun (pb) ve kurşunun ana hammaddesi galendir.²³⁰ Bir zamanlar sıvı sıcak damarlarda bulunan kurşun sülfid, genellikle gümüş cevheri ve Cerinssite (kurşun karbonat) ile bağlantılıdır. Kalinya'da maden suyu tarafından oluşturulan kurşun üretiminde önemlidir ve yaygın bir ikincil cevherden ibarettir. Kurşun cevherlerinin erken kullanımının dikkate alınabilecek iki nedeni vardır: Birinci neden, son derece metalik bir parlaklığa sahip olması ve dikkat çekici olması. İkinci neden ise bu madenin, hammaddesinden kolay elde edilebilir olması. 800 m'nin altındaki sıcaklıklarda kömürle veya odunla yakılan ateşle galenden eritilebilir ve elde edilebilir. Sülfürü gidermek için galenin ısıtılmasıyla veya oksijeni uzaklaştırmak için serüzitin ısıtılmasıyla gaz şeklinde kolaylıkla çıkarılır.²³¹

Sümer dilinde, kurşuna (A. BAR / GAR5) terimi kullanılır, Akkad dilinde bunun tekil karşılığı “abaru” dur.²³²

²²⁷Tarık Abdulvahhab, Mazlum, *Akkad Bronz Heykelinin İncelenmesi*, Bağdat, s. 44.

²²⁸Marc Van De Mierop, *A History of the Ancient Near East ca 3000 – 323 B. C.*, United Kingdom, 2004, p. 71.

²²⁹Anton. Mortcat ., 1975, s.194.

²³⁰Usfur, Muhammed Ebu'l-Mehasin, *Antik Yakındoğu uygarlıklarının simgeleri*, Beyrut, 1979.s. 87.

²³¹Moorey, P . R . S . , *Ancient Mesopotamia Meterials Industries Oxford* , 1994 ., s . 292 .

²³²Kasr, Ahmed Lefte, *Küçük Asya'da Asur Etkinlikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kadisiye Ün., s. 2001.

Kurşun, çok çeşitli şeyler yapmak için, ayrıca bakırın kalıplara dökülmesini kolaylaştırdığı ve ona gümüş rengi kattığı için bakır ile karıştırılması amacıyla, erken dönemde eritilerek çıkarılıyordu. Umman hammaddelerinde son derece az miktarda bulunurken, İran bakırında % 1 oranında kurşun bulunur.²³³

Arkeolojik eserler ve yazılı belgeler kanıtlar, kurşunun Mezopotamya'da tencere ve tüp üretiminde ve tıbbî reçetelerde büyük oranda kullanıldığını göstermektedir. Heykellerin özünde, özellikle de kaidelerinde kurşun dökümün yanı sıra madenî tartıların imalatında da kullanılmıştır. Döküm sürecinde bronz ve bakır heykellerin boşluk ve tavanlarının doldurulmasının yanı sıra kapı hücrelerinin sağlam bir şekilde yerleştirilmesinde kullanılıyordu. Metal ve taş eşyaların tamirinde perçin (sabitleme vidaları) ve kerpetenler olarak kullanılmıştır. Ayrıca taş kalıplarda döküm yoluyla mücevherat üretiminde de kullanılmıştır. Kompleks kalıpların dökülmesini kolaylaştırmak, uzun ve yüksek kalıp dökümüne destek olan sıcaklığı nakletmek ve erimiş madenin ağırlığını arttırmak için bakır ile karıştırılıyordu. Kurşun, aynı zamanda kozmetik ürünlerde ve boyarmaddelerde, cam ve sır üretiminde de kullanılmıştır.²³⁴

Asur tüccarlarının karavanları, Anadolu ülkeleri ile yüzde bir gümüş içeren kurşun hammaddelerinin ticaretini yapmışlardır. Asur ülkesinin bunları üst Zab kaynaklarından ve Cudi Dağı bölgesinden aldığı anlaşıyor. Kervanların, yükü 11 tona ulaşan ticari bir konvoyla çok sayıda kurşun taşıdığı anlaşıyor.²³⁵

Anadolu ülkesine kurşun hammaddesi ihracatının amacı, gümüş metali arındırmak ve elde etmektir. Bu işlem için yeterli yakıt olduğu ve bu yakıt da teknik işçiliğin yanı sıra²³⁶ oksitlenmeye yardım eden en önemli etkenlerden biri olduğu için bu işlem, kurşun oksidasyonu yoluyla oluyordu.²³⁷

Yakın Doğu'da kurşun cevheri geniş çapta yaygındır. Bakır yatakları, özellikle Anarak Bölgesindeki iç çölün etrafına dağılmıştı. Hazar tepesindeki alaşımların analizi, kurşunun bakır ile birlikte o bölgede eritildiği ve elde edildiği, gümüş madeninin kurşun

²³³Potts , to , "MESOPOTAMIA AND THE EAST An Archaeological and Historical study of Foreign Relations ca . 3400 . 2000" , (MEAH) oxford , (1994) , s. 160.

²³⁴Moorey , P . R . S . 1994 , s . 293 .

²³⁵el-Ahmed, Sami Said, *Musul Medeniyet Ansiklopedisi*, C.1, Musul, 1991, s. 189.

²³⁶Sakiz, Hari, *Babil'in Azameti*, Londra 1966, Çv. Süleyman, Amir, 1979, s. 317.

²³⁷Kasr, Ahmed Lefte, *Küçük Asya'da Asur Etkinlikleri*, 2001, s. 63.

cevherinden çıkarıldığı ve bu iki madenin aynı maden üretimi ocağında yer aldığı izlenimini vermektedir. En zengin kurşun ve gümüş yataklarının bulunduğu alanlar Toroslar'dakimaden bölgesidir.²³⁸

Asurlular, Küçük Asya'daki bu alanlardan kurşunu eşeklerin üzerinde gösteriyordu. Eşeğe “kara salamom (kara kaçan)” adını vermişlerdi. Her bir eşeğin yaklaşık iki buçuk (yaklaşık 150 pound) eşdeğeri vardı (iki buçuk eşek değerindeydi). Ve aynı tabir, Irak'ın bazı bölgelerinde eşek için halen kullanılmaktadır. Güçlü siyah tüylü olan bu tür eşekler şimdi Şam eşekleri olarak bilinmektedir.²³⁹ Kurşun, İran'da yaygın olarak bulunduğu gibi, Ninova'nın kuzeyinde yer alan Tyari Dağları'nda da bulunur.²⁴⁰

5.1.4.3. Demir

Eski Iraklılar, Tunç Çağında M.Ö. 2. binin başlangıcından beri demiri biliyordu. Ona büyük bir özen gösterdiler ve sertliği nedeniyle onu silah ve araç imalatında kullandılar. O, bu yönüyle bronzdan daha üstündür. Sümer dilinde ona “an - par” adı verildi yani, gökyüzünün madeni veya göktaşı madeni. Sümer dilinde “an” Gökyüzü, “bar” da demir anlamına gelir. Bu Sümer terimi, Akad dilinde “Parazllu” kelimesine karşılık gelir. Bu dilde, Sümer dilindeki karşılığı “ku-an” olan “amutu” olarak da bilinir. Yine Akad dilinde “ashiu” diye bilinir.²⁴¹ Ayrıca Sümer dilinde “büyük metal” anlamında “bar - gal” diye de adlandırılmıştır.²⁴²

Demir cevheri Suriye ve Türkiye'de bulunur.²⁴³ Asurluların tarihî kayıtlarında demire (parazillu), çok az yer verilmektedir. Özellikle Yeni Asur dönemine kadar alınan ganimet ve cizye listelerinde bahsedilmiyor. Bunun nedeni büyük olasılıkla demirin nadir bulunan bir emtia olmayı sürdürmesidir. Ancak yazılı kaynaklarda geçenlerden anlaşıldığına göre, I. Salmanassar (M.Ö. 1574-1245) ve I. Tukulti - Ninurta I (M.Ö. 1244 - 1208) demir ve alüminyum parçalarını temel plakalarına koymuştur. Bu temel plakaları artık o dönemden kalma Asur binalarının temelinde kalmamıştır. Demir cevheri yaygın

²³⁸Potts , T . , *MEAH* , 1994,s . 161 .

²³⁹KJJ ., 2002, s. 36-37.

²⁴⁰Moorey , P . R . S . , *AMMI* , 1994 , s . 223 .

²⁴¹el-Cadır, Velid, “*Maden Sanayi ve Tekerlek*”, Uygarlık Konvoyunda Irak Ansiklopedisi, C.1, Bağdat, 1988, s. 100.

²⁴²el-Cadır, Velid, *Madencilik Endüstrii*, Irak Uygarlığı, C. 2, Bağdat, 1985, s. 254.

²⁴³Moorey , P . R . S . , *AMMI* , 1994, s . 84 .

olarak özellikle Kazvadna ve Nairi'de olmak üzere Anadolu platosu boyunca M.Ö. iki yüzyıl boyunca (13-11) Asur ülkeleri için potansiyel demir cevheri kaynakları olarak bulunmasına ve Mitani'nin demir eşya pazarlamasında oynadığı role rağmen, Kra II. Tukulti-Ninirta'nın, Fırat'ın yukarılara demir küreklerle yol kat ettiğinden ve Nairi'den cizye olarak bakır, kurşun, ahşap ve atlara ilaveten demir aldığından bahsedilmektedir.²⁴⁴

Öyle görünüyor ki Asur Kralı I. Adad – Nirari I (1307-1275) tarafından istenen demir hançerler, Zwadna'da imal ediliyordu. Çünkü yazıtlarda, demir bıçakların bu şehre ait olduğu zikredilmiştir (şu ana kadar da imalatı sona ermemiş). Aynı zamanda Asur'a gecikme cezası olarak gönderilen demir hançerlerin bıçakları ifade edilmiştir. Ve bu değiş tokuşlar takas üzerine kuruluydu. Asurlular, kalkanları (bronz olabilir) demir hançerlerin bıçaklarıyla takas yapmak için göndermişlerdi.²⁴⁵

5.1.4.4. Altın

Irak'taki arkeolojik kazılar, mücevherat, süs eşyaları, vazolar, müzik aletleri, hançerler, kılıçlar, baltalar vs. gibi birçok altın eseri ortaya çıkardı. Şekillendirilmesindeki ve sanatsal yeterliliğinin yanı sıra bu mamuller, eski Iraklıların saf altın elde etmede ulaştıkları yüksek dereceyi açıklamıştır. Altın, keşfedilen kil tabletlerde; altın, yeşil altın, iyi altın, beyaz altın, kırmızı altın, çok iyi altın dâhil olmak üzere birçok isimle anılmıştır.²⁴⁶

Bir altın kolye üzerinde yapılan analizler, Hanedanların ortaya çıktığı döneme ait olup, Ur'daki kraliyet mezarlığında bulunmuştur. Yapılan analizlerden, Türkiye'nin batısındaki Paktolos Bölgesinin Sümer altın kaynağı sayılması gerektiği anlaşıyor. Bunun nedeni, X-ışını kullanılarak yapılan hassas analiz ile bu kolyenin içeriğinin platin, warreidyum ve azminyum karışımından oluştuğunun ispatlanmış olmasıdır. Altının yanı sıra bu üç metal de nadir metallerdendir ve suyla yıkanmış alüvyal altın çökeltlerinde bulunurlar. Bu üç metal aynı bölgedeki Lidyalılara ati madenî paraların hammaddesidir. Türkiye'nin Kuzeydoğudaki Çoruh Nehrinin aşağı kolları alüvyal altın kaynakları olarak

²⁴⁴Maxwell - Hyslop , K . P . , “Assyian sources of Iron” , *Iraq* , VOL , 36 , 1974 , ss . 140 - 142.

²⁴⁵Maxwell - Hyslop , K . P . , 1974. s 143 .

²⁴⁶Adil, Kemal Cemil, *Eski Irak'ta Mezopotamya'da Hammadde Madenciliği ve Metal Islahı*, Bağdat. 1983, s. 107.

bilinir. Nehrin her iki kıyısında bulunan altının analizi, onun yukarıda sözünü ettiğimiz üç minerale karışık olduğunu ispatlamaktadır.²⁴⁷

Mezopotamya'da; küpe, bilezik, saç tokası, taçlar, kayışlar ve diğer süs eşyaları gibi her türlü mücevherat yapımında altın kullanılmıştır. Buna ek olarak, kral ve tanrı heykelleri ve tapınağın bazı kullanım alanları altından yapılmıştır. Aynı şekilde, silah parçaları ve bunların kınları, çömleklerin, kap-kacak takımları, asa başları ve müzik aletleri de altından yapılmıştır. Ayrıca altın, giyim eşyaları, şapkalar, mobilya, kapılar, arabalar ve bayraklar da dâhil olmak üzere aşılama amacıyla da kullanılmıştır.²⁴⁸ (Resim 1- 39- 40- 43 – 44- 45- 46).

Altın alaşımlarının oranlarından bazıları kil tabletlerdeki metinlerde geçmektedir. M.Ö. 2000 yılı antik Babil dönemine ait bazı kil tabletlerde şöyle geçmektedir: “Her 2 mun (1 mun 5.5 gram) altın için 1 mun bakır karıştırılır veya her 5 mun altın için 2 mun bakır eklenir”. Bununla birlikte, Ur kentine ait M.Ö. 2. binyıldan kalma kayaçlardan altın çıkarmaya işaret eden bir metin vardır. Altınların cevherlerden çıkartılması ve arıtılması ile ilgili ayrıntılar ise halen net değildir. Eski kuyumcular tarafından kullanılan altın ve aletlerin formülüne gelince, en önemlileri, maden eritme kabı ve körüktür. Antik metinlerde çeşitli vesilelerle sık sık kuyumculuk işinden bahsedilmektedir.²⁴⁹

5.1.4.5. Gümüş

Gümüş, eski insan tarafından bilinen maden basamağında bakırdan ve altından sonra üçüncü madendir. Tarihsel belgeler, Asurluların M.Ö. 2000 yıllarında gümüş kullandıklarını göstermektedir. Eski Irak'ta gümüş, kil tabletleri ve dikilitaşlar tarafından da kaydedildiği gibi birçok alanda kullanılmıştır. Eski Irak yasalarında da geçtiği gibi, fiyatları belirlemek, ticaret malların ve diğer eşyaların değerini tespit etmek için -altın ve diğer madenlerde olduğu gibi- kullanıldı. Ödeme çoğunlukla gümüş veya tahıl ile yapılmıştır. Bu çok önemli bir kültürel geçişe işaret ediyor. Bu, o zamana kadar olan ilkel formülle, diğer bir deyişle tahılla takas yoluyla işlem yapmanın devam etmesiyle beraber,

²⁴⁷Maxwell - Hyslop , K. B., “Sources of Sumerian Gold ”, *Iraq* , VOL . 39 / 1 , 1977 , s . 83 .

²⁴⁸el-Mütevellî, Nevvale Ahmed, Yayınlanmış Yayınlanmamış Çivi Yazısı Belgelerinin Işığında Üçüncü Ur Devletinin Ekonomik Hayatının İncelenmesine Giriş, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bağdat Ün., 1994, s. 388.

²⁴⁹Adil, Kemal Cemil, *a.g.e.*, 1983, s.108-111.

gümüş sanatını öğrenmenin ve madeni ödeme araçlarına alternatif olarak ortaya çıkmasının başlangıcıdır.²⁵⁰

Akkad döneminden beri ticarî ödemenin bir aracı olarak kullanılmakta ve bakırın gümüş ile değiştirildiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen bakırın piyasada yaygın olması, değerinin aşağıya düşmesine yol açmıştır.²⁵¹

M.Ö. 3. binyılın ortalarından beri arpa ile birlikte gümüş, fiyat düzenlemesinin ana malzemesi haline gelmiştir.²⁵²

En zengin gümüş cevheri yatakları Anadolu'da Toros dağlarında gümüş dağında bulunur. Anadolu'da gümüş cevheri, tarih öncesi çağlardan beri saftı. Bu bölgeler Mezopotamya'yı en az M.Ö. 3. bin yılın başlangıcından beri gümüşle donatmıştır. Akkad Kralı Sargon (2334 - 2229)'un akınlarında kuzeybatıyı işaret etmesi ve Tarsus'la özdeşleşen Gümüş Dağına doğru genişlemesi, Fırat'ın en yükseklerindeki Keban maden ocakları, belki de bugüne kadar kuzey-batı bölgelerine ve gümüş dağına değinilen en eski kaynaktır.²⁵³

Gerek halkalar olsun gerekse de ağırlık ile muamele gören bir metal olsun Mezopotamya'da gümüş temel olarak; kişisel bir mücevher olarak süs kapları ve kâseleri şeklinde, küçük heykellerin yapılması için, ahşap kaplaması için ve ticarî takas için ödeme aracı olarak kullanılmıştır. (Resim 38- 47) Gümüş altın kadar çekiçlemeye ve işlenmeye elverişli değildir ve imalatı daha fazla ısıtılması gerekir. Gümüş, altın gibi döküm, kabartmalı eserler, vücut deldirme, kemer bağı veya süs şeridi gibi birçok şekillerde imal edildi.²⁵⁴ Aynı şekilde gümüş, müzik aletleri ve silah üretiminde de kullanılmıştır. Sümer kral Claudia zamanından beri gümüş yapımcı veya sanatkârdan, bahsedilmiştir.²⁵⁵

²⁵⁰KJJ, a.g.e., Bağdat, 2002.

²⁵¹Crawford , H . E . W . , *Mesopotamias Invisible Exports In the Third Millennium B . C* , WA , VOL . 5 , 1973,s, 232.

²⁵²Powel , M . A . , “ Money in Mesopotamia” , *JESHO* , VOL . 39 , 1996 , s . 229.

²⁵³Potts , T . , *Mesopotamia and the East an Archaeological and Historical Study of foreign Relations CA* , 3400 - 2300 , Oxford , 1994 .P . 160 .

²⁵⁴Moorey , *Ancient Mesopotamia Meterials Industries*, Oxford , 1994 .P . 234 .

²⁵⁵el-Cadır, Velid, *Tekerlek Ve Metal Endüstrisi - Özgünlük ve Etki*, Uygarlık Konvoyunda Irak, C. 1, Bağdat, 1988, s. 104.

Günümüzde bu hammaddelerin saflık dereceleri hakkında yeterli tarihî bilgi bulunmuyor. Gümüş madenciliği ve onun kusurlardan arıtılmasına gelince, Sümer metinleri, kurşun ile harmanlanmış gümüşün, hammaddelerin suyla yıkanması metoduyla saflaştırıldığını gösteriyor. Bu, eski Iraklıların su madenciliği yöntemlerinden biri olarak hidrometalurjiyi bildiği anlamına gelmektedir ve halen bakır, alüminyum, altın, kurşun, çinko, nikel ve diğerleri gibi çok sayıda maden üretiminde yaygın olarak kullanılmaktadır.²⁵⁶

5.1.5. Metalürji Sanayinin Âletleri ve Aygıtları

Arkeolojik kazılar, çeşitli madenlerin işletilmesi, eritilmesi ve endüstrü haline getirilmesi için kullanılan birçok araç ve tertibatı ortaya çıkarmıştır. Eritme ve imalatı için kullanılan birçok araç ve tertibatı ele geçmiştir. En önemlileri şunlardır:

1- Kap kacaklar: Mezopotamya'da kapların çoğu normal kilden ve kaliteli kilden yapılıyordu. (Resim 1- 48- 49)

Bunların az bir kısmı da ahşaptan ve diyorit, bazalt, granit, çeşitli mermerler, kumtaşı gibi farklı katılıklara sahip sert taşlardan, çok az bir kısmı da madenden yapılıyordu. Isıtma ve saklama için kullanılan kaplar genellikle yuvarlak tabanlıydı.

2- Değirmen Taşları ve Dibekler: Hammaddelerin ezilmesi ve öğütülmesi için kullanılan taş havanların harika örnekleri bulundu. Eski havan ve tokmak günümüzde bilinen şekliyle yapılıyor.²⁵⁷ (Resim 50)

3- Fırınlr ve Yakıtlar: Eski Irak'ta, arkeolojik kazıların ve kil plakaların da ortaya koyduğu gibi çok çeşitli mangal, soba ve fırınlar kullanılmıştır. Bronz Çağının başında M.Ö. 3. binyıldan kalma, kolayca yüklenilip nakledilebilen fırınlardan birisi, hemen hemen kare bir tabana sahip, alt kısmı bir duvarla iki parçaya bölünmüş küçük bir ev şeklinde inşa edilmiştir. Arka kısım iki kat olarak yükseliyordu ve iki yüzey aynı seviyedeydi. Delikler üçgen, dikdörtgen veya kareler şeklinde kesilmişti ve fırının yüksekliği 70-95 cm arasında değişiyordu. Kuzey Irak'ta bulunan ve tarihi M.Ö. 1400 yılına kadar uzanan bir başka fırın tipi de, daha çok, günümüzde bilinen fırına

²⁵⁶Adil Kemal, Cemil, 1983, s. 108-111.

²⁵⁷KJJ ., 2002, s. 46.

benzemektedir. Ancak hava akımının sağlanması için birkaç delik ve yakıt girişi için altta bir delik vardır. Arıkovanı peteği şeklindeki fırınlar ve kubbeli fırınlar da keşfedilen fırın türlerindendir. Bu sonuncusu (kubbeli fırın), Kuzey Irak'ta Musul'a yakın bölgelerde hâlâ kullanılmaktadır. Hayvan derisinden yapılan körükler, fırınlara eşlik eden teçhizatlarıdır. Havayı yönlendirmek için körük kamışının yanı sıra, elle çalışan körükler ve ayakla çalışan körükler vardır. Yakıt, komşu bölgelere ait palmiye dallarından veya diğer ağaç ağaçların, özellikle de uzak yerlerden getirilen ve yandığında yüksek ısı sağlayan tutkal ağaçların odunlarından elde edilen odun kömürüydü.²⁵⁸

5.1.5.1. Cam Endüstrisi

Eski Irak bölgelerindeki arkeolojik keşifler, cam sanayinin Mezopotamya'da erken dönemden beri bilindiğini göstermektedir.²⁵⁹ M.Ö. 6. binyıldan kalma arkeolojik alanların pek çoğunda birçok cam parçası bulunmuştur.²⁶⁰ Tel Sawan bölgesinde, heterojen bir cam macundan yapılmış mavi boncuklar bulundu, ancak belge olmadığı için yapılış yöntemini bilmek mümkün olmadı.²⁶¹

Cam; kireç taş ve kum karışımından, bazen de renklendirmek maksadıyla sodyum bikarbonatla bir miktar oksidin eklenmesinden elde edilen şeffaf ve katı bir maddedir. Sonra hepsini 1500 °C kadar yüksek sıcaklıkta özel fırınlarda eritilir. Bu hammaddeler isteğe göre oluşturulabilen bir macun haline dönüştürülür. Cam hamuru Sümer dilinde NA₄ AN-ZAH olarak adlandırılır; Akad dilinde bunun karşılığı anzahhu kelimesidir. Aynı şekilde siyah cam hamuruna Black-paste terimi denir (NA₄, AN.ZAH. GE₆ = kuptu).²⁶²

Mezopotamya'da cam kullanımı, Tunç Çağı'nda M.Ö. 2. binyılın ortalarından beri yaygındır. Cam sanayi sadece Asur ve Ninnova ile sınırlı kalmadı, Nuzi gibi diğer

²⁵⁸KJJ ., 2002,s. 47.

²⁵⁹el-Bisam, Haldun, "Arap Kültüründe Madenler İlmî", *Bilimsel Akademinin Dergisi*, C. 46, 4. Bölüm, 1999, s. 81.

²⁶⁰Habbe, Ferac, "Eski Irak'ta Kimya ve Kimya Teknolojisi", *Sümer*, C. 25, 1969, s. 96.

²⁶¹Anton. Mortcat, *Antik Irak'ta Sanat*, s. 442.

²⁶²Labat, Renah, *Çivi Yazısı İşaretleri Sözlüğü*, Çev. Elab Birabuna, Walid Jader, Halid. Salem İsmail, Bilimsel Akademinin Yayınları, 2004, s. 49.

bölgelerde de üretildi. Bununla birlikte, en iyi cam türleri Asur'da üretilenlerdi. Çivi yazılı metinleri, Asurluların değerli taşları camla taklit etmeye çalıştığını gösteriyor.²⁶³

M.Ö. 1690 - 1636 Kral Kulkishar -deniz bölgesine ait ilk devletin altıncı kralıdır- dönemine dayanan M.Ö. 17. yüzyıldan kalma çivi yazılı metinlerinden birinde, elimize ilginç bir kimyasal metin geçmiştir. Bu metnin önemi, cam yapımıyla ilgili pratik tariflerin bilinen en eski kayıt olması ile sınırlı olmayıp, bu metinle özdeş bir nüshanın ilk nüshanın yazılışından bin yıl sonra ortaya çıkmış olmasıdır. İki nüsha arasındaki tek fark, ilgili nüshanın dolaylı olmayan bir üslup ve dilde yazılmasıdır. Cam sanayi için ayrıntılı talimatlar, imalatlarına dâhil olan kimyasal maddelerin kimyasal analizi ile derlenmiştir.²⁶⁴

5.1.5.2. Gemi Endüstrisi

Çivi yazılı metinlerine göre, Irak'ta gemi inşa süreci, şekilleri, boyutları ve iç bölmeleri için planlar ortaya koymaktan başlayarak, sedir ağacı, defne ve abanoz gibi iyi cins ahşaptan gemi yapımı için gerekli olan öncelikli malzemeleri tedarik etmeye ve direklerin, kamışların, zift veya bitümün yanı sıra, kaplama ve boyama işlemleri için kullanılan yağ ve katran türevlerinin hazırlanmasına varıncaya kadar birçok aşamadan geçiyordu.²⁶⁵ (Resim 27- 29- 51).

Gemi yapımının aşamaları çivi yazılı metinlerde yer alan bilgiler vasıtasıyla takip edilebilir. Gılgamış Destanında gemi yapımına yapılan ilk başvuru, geminin inşası için Otonabıstım'ın kendisini ve beraberindekileri kurtarması için ondan ilahi emirler alındığında gerçekleşti.²⁶⁶

M.Ö. 3700 Eski Sümer Döneminden kalma çivi yazısıyla yazılmış bir kil tablette geçenler, 20 fit yüksekliğinde, iki kattan oluşan ve kamıştan yapılmış 220 fit'lik dairesel bir tekne yapımının talimatlarını belgeliyor. Her hayvandan bir çift alacak geniş odalara

²⁶³Reşit, Fevzi, *Beşeri ve Tabii Bilimler*, Musul Uygarlığı Ansiklopedisi, C.1, Musul, 1991, s. 382.

²⁶⁴Gadd , C . J . ; “Thompson , R . C . , A Middle - Babylonian Chemical Text” , *Iraq* , VOL . 3, 1936 . P . 88 - 91.

²⁶⁵el- Haşimi, Rıza Cevad, *Arap Körfez Eserlerine Giriş*, Bağdat, 1985, s. 48.

²⁶⁶el- Haşimi, Rıza Cevad ., 1985,s. 45.

sahiptir. Bu tablet Mezopotamya'da meydana gelen tufan hikâyesinin ayrıntılarını açıklar ve şu anda Londra - British Müzesinde korunmaktadır²⁶⁷ (Resim 28).

Çivi yazılı metinler, gemi yapımında kullanılan ahşap türlerine de işaret etmiştir. Bunlar arasında tut ve defne ahşapları zikredilmiştir. Metinler ayrıca Sümerlerin ve Babillilerin yoğun olarak sedir ağacını kullandıklarını belirtiyor. Bu ahşap gemi ve tekne yapımında kullanmak üzere kaliteli ahşap türlerinin bulunduğu Delmon (Bahreyn) bölgeleri, Umman ve Miloha (Indus Vadisi) mevkilerinin yanı sıra, Lübnan dağlarından getiriliyordu. Defne ahşabından direkler ve tut ahşabından da genellikle geminin tabanına yerleştirilen ahşap paneller yapılıyordu. Bu gemilerin yapımında kullanılan diğer malzemelerden birisi de bitüm maddesidir.²⁶⁸ (Resim 52)

Bu malzeme Hit bölgesinden (Ramadi kenti yakınında) getiriliyordu. Eldeki bilgilerden anlaşıldığına göre, eski Iraklılar, ilk önce bitüm kütlelerini kusurlardan arıtma işlemini yapıyordu. Bu işlem, özel fırınlarda bitümün 40-50 derece arasında bir sıcaklıkta ısıtılmasıyla gerçekleşiyordu. Bu ısı, bitümün katı halden sıvı halde dönüşme derecesidir. Sıvı zift daha sonra delikli kesim plakasının üzerine arıtmak için dökülür. Kullanılırken yeterli yumuşaklığı sağlamak için içine bitkisel yağ ilave edilir. Ayrıca karışıma, kamış ve saman gibi bitki malzemeleri veya kum ve çamur gibi bitkisel olmayan maddeler ilave edilirdi.²⁶⁹ Bu, geminin gövdesine suyun sızmasını veya girmesini önleme kabiliyeti nedeniyledir.²⁷⁰

Ur'dan kalma Eski Babil metinlerinde bahsedilen bazı gemiler deniz taşımacılığında kullanılıyordu. Taşıdığı tahıl yükü 6.6 tona ulaşıyordu. Bu metinler aynı zamanda Dalmon'dan gelen 18.33 ton ağırlığındaki bir bakır sevkiyatına da işaret etmektedir.²⁷¹

Bu da bu gemilerin yük taşıma kapasitesini gösteriyor. Gemi modelleri, birkaç resim ve oyma da görülür. Buradan, balıkçı teknelerinin bazı tasvirleri bize ön ve arka

²⁶⁷Ali, Fadıl Abdulvahid, *Sümer Tabletlerinden Tevrat'a*, 1989, Bağdat, s. 269-270.

²⁶⁸Reşid, Fevzi ., “ Eski Irak'ta Kara ve Su Nakliye Araçları”, *Petrol ve Kalkınma Dergisi*, S. 7-8, Bağdat, 1981, s. 106-107.

²⁶⁹el-Heyti, Salih Fellih Hasen, “Tarihi Coğrafyada Bir Araştırma: Kair'in Babylon'a Giden Yolu”, *Irak Coğrafya Derneği Dergisi*, S. 23, Bağdat, 1989, s. 15-17.

²⁷⁰Reşit ., 1981, s. 107.

²⁷¹Monroe, Christopher M., “Vessel Volumetrics and the Myth of the Cyclopean Bronze Age Ship ” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 50, No. Published by: Brill1,2007 .,P.7.

taraflarının nispeten yüksek olduğu ortaya çıkıyor. Avcıları, özellikle eskiden güney bataklıklarda ve göl bölgelerinde bol olan domuz gibi yırtıcıları hayvanların tehlikesinden korumak içindi. Bu, Warka dönemine (M.Ö. 3000) dayanan iki sahneyle teyit edilmektedir. İlk sahnede, bir çömlek parçası üzerinde bir resim şeklinde, diğeri de bir taş parça üzerindeki bir oyma şeklinde görülür. Bunun bir taş vazı veya kap üzerindeki bir şekil olduğu anlaşıyor.²⁷²

Önceki sahneye benzer bir örnek, Essen'deki tapınakların birindeki eski Babil dönemine (M.Ö. 2000 - 1600) ait vazı benzeri bir kap üzerinde göründü.²⁷³

Kap üzerine nakşedilmiş sahnede arkası yüksek bir gemi dikkat çekiyor. Söylediğimiz gibi, bu tür gemiler, Mezopotamya'nın güney bölgesindeki bataklıklarda ve sazlık yerlerde avcılık için kullanılmıştır. Antik Babil döneminde (M.Ö. 2000-1600) ise, çeşitli metinlerde gemiler ve bunların imalatı ile ilgili bahis geçmiştir. Kral Shamshi Ede'din oğluna gönderdiği bir mektupta şöyle geçiyordu; "... Haklarında bana yazdığın büyük gemilerin ve küçük teknelerin yapılmasına ilişkin olarak, onlara yapmalarını söyleyeceğim, sürekli olarak yapım sürecini denetlemeye gideceğim".²⁷⁴

5.1.5.3. Nakliye Arabaları Yapımı

Sümer ve Akkad'da ticari amaçlarla yelkenli gemilerin kullanılması, arabanın ortaya çıkmasına neden oldu. Bunun sebebi limanlardan şehir merkezlerine mal taşımak ve teslim etmektir. Araba gelişmesi bakımından çeşitli aşamalar geçirdi. Araba, çekme yöntemine bakılmaksızın iki ana parçadan oluşur. Birincisi arabanın kasası, ikincisi de tekerleklerdir. Araba ve parçaları ile ilgili elimizdeki bilgilerden, aracın kasasının tekerleklerden daha önceden ortaya çıktığı anlaşıyor. Bunu bir buz arabasına benzeyen kızak diye isimlendirirlerdi. Bu M.Ö. 2900 aralığındaydı. Ayrıca M.Ö. 2800'lü yıllarda ortaya çıkan en eski arabalar dört tekerlekliydi. Kısa bir süre sonra iki tekerlekli araba ortaya çıktı. Bunlar, savaşta çatışmalar sırasında ihtiyaç duyulan manevra kabiliyetleri ve hızları ile ön plana çıktıkları için askeri amaçlar ve avlar için kullanılıyordu. Sümerler'in yaşamında özel bir öneme sahip olan diğeri araçlardan birisi de, posta ve haber nakletmek için kullanılan arabalardı. Bu çeşit arabaların hepsi iki tekerlekli idi ve

²⁷²Reşit ., 1981, s. 44.

²⁷³Postgate, J.N.: *Early Mesopotamia-Society and Economy at the Dawn of History*, London, 1999, p. 123.

²⁷⁴Hammud,1985., s.72.

hızlı hareket eden savaş araçlarını andırırlardı. Ancak posta arabaları için öne çıkan şey, hepsinin de kasasız olmasıdır. Şöyle ki, bunlar tekerleklerden ve bir dingilden oluşuyordu ve dingilin üzerine de sürücüsünün koltuğu yerleştiriliyordu. Arabanın boyunduruğu, sürücü koltuğunun bir uzantısını teşkil ediyordu.²⁷⁵

Arabaların yapımında kullanılan malzemeler öncelikle Lübnan sedir ağacı gibi komşu bölgelerden getirilen ahşaptı. Ahşaba ek olarak, kurşun, arabanın parçalarını birbirlerine sabitlemek için kullanıldı. Bakır da ya toprakla temas eden ve çerçevesini saran bir şerit biçiminde veya kaplama vidaları şeklinde tekerleğin çevresini kaplamak için kullanıldı. Belki de bakır aynı zamanda tekerlek dingilinin her iki ucunu yani, etrafında tekerleklerin döndüğü parçaları da sarıyordu. Arabaların üretiminde kullanılan diğer malzemelerden birisi de deridir. Dizginler bundan yapılıyordu. Sürücü koltuğu minderleri olarak deri kaplı yün kullanıldı. Ayrıca tekerleğin eksenini etrafında dönmesiyle oluşan yüksek ısınmayı önlemek için tekerleklerin dingillerinde hayvan ve bitki yağları kullandılar. Yine, altın, gümüş ve değerli taşları, tanrı ve kral arabaları gibi özel arabaları süslemek için kullandılar.²⁷⁶

Arabaları çekmek için kullanılan hayvanların niteliğine gelince, bazı arkeolojik bölgelerde keşfedilen resimli örnekler aracılığıyla öküzlerin ve eşeklerin bu amaçla kullanıldığı anlaşıyor. Bakır modelinde kullanılan posta arabasının hayvanları eşekti. Diğer arabaların hayvanlarının niteliğini detaylı bir şekilde belirleme imkânı yoktur.²⁷⁷ (Resim 20- 21- 22- 25- 26)

5.1.5.4. Kamış, Papirüs ve Ahşap

Antik Iraklılar inşaatta kamışı ve papirüsü biliyordu. Onu, hasır tavanı yükseltmek için birbirine bağlanan bir kemer olarak kullanılmıştır. Ayrıca onlar kerpiç sıraları arasında bağlantı malzemesi olarak kullanmayı öğrenmişti. Çünkü bunlar, duvarlarda oluşabilecek herhangi bir çatlak veya göçmeyi önleyen bir çeşit tabaka yaratmaktadır. Tuğla veya kerpiç saflarında dört veya beş sıradan fazla devam etmesini engeller. Ayrıca yarılmış ve sıkıştırılmış, sonra da hasır şeklinde örülmüş kamış çatıda kullanıldı. Çoğu zaman, zift kalıntılarında veya kerpiç ve tuğlaların bir yüzünde kamıştan hasır örgü

²⁷⁵Fevzi, Reşid, *Eski Irak'ta Kara* , 1994, s. 101-104.

Fevzi, Reşit, 1981, s. 107 .²⁷⁶

²⁷⁷Fevzi, Reşit, 1981, s. 115.

katmanları bulunmuştur. Bu bulgu onun zemin kaplamasında kullanıldığını gösteriyor.²⁷⁸
(Resim 53- 54)

Irak'ın eski çağlardan beri ahşaba ihtiyacı vardır ve hâlâ öyledir. Irak, palmiye ağaçları bakımından zengin olmasına rağmen, palmiye ağaç gövdeleri ağaç sanayi için uygun değildir. Sadece tavanlarda için ahşap bağlantılar olarak kullanılırlar. Bu nedenle, Irak eskiden beri komşu ve yakın ülkelerden iyi kereste ithal ediyordu. Suriye ve Lübnan'dan sedir ağacı ve çam ağacı ithal ederken, Hindistan ve komşu ülkelerden ahşap paletler ve diğer ahşap ürünler ithal edildi. Malumdur ki ahşap çimentodan önce yaygın olarak kullanılıyordu. Tavanların çoğu ahşaptan yapılmıştır, duvarların üzerinde uzatılan kalın ahşap bağlantıların üzeri düz tahta panellerle veya kamıştan hasırlarla kaplanmıştır. Tavan ve kemerlerin birçoğu taş kolonlara, tuğla dikmelere veya ağaç kirişlere -ki bunlar iyi ağaç gövdeleriydi- dayanıyordu.²⁷⁹

Tunç Çağı'nın ahşap sanat eserleri alanındaki en önemli sanatsal başarılarından biri, "Ur sancağı" sahnesiyle bilinendir. Sahneleri yamuk şeklindeki ahşap bir sandık üzerine yapılmış olup, olağanüstü bir sanatsal başarıdır. Bu yüzeyler, değerli taş parçaları ile aşı tarzını kullanarak çeşitli sahnelerle süslenmiştir.²⁸⁰

Yine, kırmızı kireç taşından olan sedef ve lapis bunlardan birisidir. Bu tablonun boyu 47 cm, yüksekliği 20 cm'dir ve British Museum'da korunmaktadır.²⁸¹ Bu sanat eseri, en hassas mozaik başarılarından biri ve en eski Irak'taki en önemli eserlerden biri sayılır. Bu eserin bir bir yüzünde, oturan kralın arkasında bir müzisyenin durduğu bir kral içki şöleni sahnesi dikkat çekiyor²⁸² (Resim 20).

5.1.6. İlaç Sanayi

Tıp, Babiller'de özellikle de Hammurabi döneminde çok ilerlemişti. Arkeoloji metinleri, genel olarak beşerî ilaçların yanı sıra, Babilli doktorların cerrahîye büyük

²⁷⁸Muayyed, Said, *Hanedanlık Çağından Antik Babil Çağına Kadar Mimarlık*, Irak Uygarlığı, Üçüncü Bölüm, 1985, s. 102-103.

²⁷⁹Abdulaziz, Hamid, *Ahşap Dekorasyonu*, Dördüncü Konu, Altıncı Kısım, Irak Uygarlığı, 9. Bölüm, 1985, s. 329-342.

²⁸⁰Subhi, Enver Reşid, *Eski Irak'ta Müzik Aletleri Tarihi*, 1. Baskı, Bağdat, 1975, s. 50.

²⁸¹Richard L. Zettler and Lee Horne, *Treasures from the Royal Tombs of Ur*, Hong Kong, 1998. p. 44 – 48.

²⁸²Servet, Akkaşe, *Sanat Tarihi*, Kahire, 1999, s. 225.

ölçüde önem verdiğine işaret etmektedir. Bunun örneği, MÖ 1725 Hammurabi yasaları 215. maddesinde geçmektedir: “Bir doktor bir bıçakla bir adamı ameliyat edip, bir cerrahi bıçakla gözünü açarsa ve adamın gözünü kurtarırsa 10 şekel gümüş almalıdır.. Ayrıca. Babil ekonomisinde hayvancılığın önemi nedeniyle veteriner ilaçlarına da önem verdiler. Eski Iraklılar tüm doğal kaynakları tıbbi amaçlarla kullanmışlardır. Bu kaynaklardan bazı ilaçların elde edilmesi için karmaşık kimyasal işlemler yapılmalı ve bu maddelerin özellikleri hakkında çok bilgi sahibi olunmalıdır. Bu, eskilerin ilaçlar, bunların terkiplerini ve çeşitli hastalıkların tedavisindeki rolleri hakkında çok şey bildiğini destekler. Çoğu vakayı tedavi etmek için yılan zehri ve panzehir kullanılıyordu. Bu yüzden yılanı ilaç ve terapide bir simge olarak kullandılar. Bu eski Irak simgesi M.Ö. 3100'ten günümüze kadar tüm dünyada eczanelerde halen kullanılmaktadır (Resim 55). Ayrıca, bitki ilaçları için bir ortam veya çözücü olarak bira (demlenmiş arpa suyu) kullandılar. Bu, organik bileşiklerin doğası ve bunların sadece organik çözücüler içinde nasıl eritileceği hakkında iyi bir bilgiye sahip olduklarını gösterir. Yaraları sterilize etmek ve hastanın ateşini düşürmek için bira kullandılar. Ayrıca eskiler tuzları da ilaç olarak kullandılar. Çok terleme sonucundaki stres durumunda sofraya tuzunu yemek için kullandılar. Burada şuna da işaret etmekte fayda var ki, sofraya tuzunun vücudun fizyolojik işlevleri karşısındaki rolü ve kan basıncını kontrol etmedeki ve formun devamlılığını sağlamadaki rolü ancak son zamanlarda anlaşılmıştır.²⁸³

İlaçların bileşimi ve yapımı, kuru bileşikleri özel değirmen taşları vasıtasıyla tek tek veya sardalye veya fıstık yağı ile karıştırılıp öğütülerek yapıldı. Daha sonra toz bira ile karıştırılır ve kullanmadan önce süzülür. Tuzlar çoğunlukla hazırlanan ilaçlara eklenir, çünkü içerdikleri kompleks organik maddelerin çözünmesine yardımcı olan alkalik asitler içerirler. Organik maddelerin tuzları, suda çözündüğünde veya süspansiyon haline geldiği zaman, organik ekstraktlar (yağlar) veya inorganik (su) tarafından bu maddeler tıbbi amaçlı olarak çıkarılırlar.²⁸⁴

Şurasını da belirtelim ki, bazı kil figürlerde keşfedilen Sümer reçetesinin ilaç bileşiminde kullanılan miktarlardan bahsedilmemiştir. Bu, mesleğin sırlarına karşı gösterdikleri aşırı hassasiyetten kaynaklanıyor olabilir. Sümerler zamanında tıbbın

²⁸³Abdulaziz, Hamid ., 1985 s. 108.

²⁸⁴Abdulaziz, Hamid ., 1985 s. 109.

ameliyata başvurmadan önce uyuşturucu ile tedavinin tüm olanaklarından yararlanma zorunluluğu üzerinde durulduğunu da belirtmek gerekir.²⁸⁵ (Resim 56)

5.1.7. Parfüm Sanayi

Parfüm sanayi, eski Mezopotamya sakinleri için icra edilen en önemli endüstrilerden biridir. Aromatik ürünler tıpta ve sanayide (sabun ve gıda), dini ayinlerin yapılmasında ve büyü uygulamalarında kullanılmıştır. Dini ayinlerde aromatik yağlar ve gül suyu kullanılıyordu ve dini törenler sırasında büyük miktarda harcama yapılıyordu . Kokuların üretim süreci iki aşamalıydı: Birincisi; kokusu çıkarılmak istenen maddelerin dezenfeksiyon veya demlenme sürecini içerir. İkincisi: Çözültiden esans yağının çıkarılmasını içerir. Eski kaynaklarda, birçok parfüm ve terkip türünün zikri geçmektedir, bunlardan bazıları şunlardır: sıvı yağlı, katı yağlı, sulu, kompozit ve basit. Aşağıda, Parfümlerin Bronz Çağı'nda keşfedilen arkeolojik el yazmalarından birinde geçtiği şekliyle bir yapılış yöntemi verilmiştir.²⁸⁶

“Hammadde kuyu suyu ile bir kap içine konulur ve emmek için ikinci güne bırakılır. İkinci günün sabahı su ve koku, seyrek örgülü kumaş vasıtasıyla içinde bir miktar ûdurruh (Myrrh) (sarı sakız bitkisi) olan ikinci bir şişeye süzülür. Üçüncü güne bırakılır. Sonra aynı yöntemle bir kumaş parçasıyla süzülür. Bir tencerede karışması için gereken su ısıtılır. Belirli bir miktarda yağla beraber suya ilave edilir. Özel karıştırma yöntemleriyle karıştırılır. Bundan sonra karışım kokunun çıkarılması işleminin tamamlanması için soğumaya bırakılır. Bu süre 2-3 gündür. Bu şekilde bu işlem yaklaşık yirmi gün tekrar eder. Böylece yağ vasıtasıyla kokulu maddelerin büyük bir kısmı çıkarılmış olur.”²⁸⁷

5.1.8. Süs Eşyaları Ve Kozmetik Endüstrisi

Tunç Çağında M.Ö. 2600'da Ur'da şıklık, güzellik, sanat ve zevkin kraliçesi olan Kraliçe Shihad'a ait Kraliyet Mezarlığında keşfedilen sanat eserleri ve mücevherlerin, mücevher ve antika dünyasında benzeri görülmemiş bir nitelikli sıçramayı temsil ettiğine ve zamanımıza miras kalan folklorun onlardan alındığına işaret ediyor. Bunların, usta

²⁸⁵Abdulaziz, Hamid ., 1985 s. 109.

²⁸⁶KJJ ., 2002, s. 76.

²⁸⁷Habbe, Ferac, “Eski Irak'ta Kimya ve Kimya Teknolojisi”, *Sümer Dergisi*, C. 25, 1969, s. 105.

zanaatkârların onun için nadir bir baş tacı yaptıklarına işaret etmesi uzak bir ihtimal değildir. Eski Sümer dönemlerinde daha önce, altın ile süslenmiş söğüt yapraklarını veya kayın yapraklarını teşkil eden saf altından yapılmış bu taç Shibad'tan önceki kadınlarda görülmemiştir. Bunun yukarısında tacın arka kısmından başlayan üç çiçek yükselir. Üç çizginin hareketi, üç tur uzanan bir yarım kavis şekliyle hafifçe kıvrılır. Bu taç, Kraliçeye ciddiyet ve saygı kazandırmaktadır. Şu anda Londra - British Müzesinde korunmaktadır.²⁸⁸ (Resim 44)

Kozmetik maddeleri konusunda ise, Tunç Çağı'nda üretildiğini ve kullanıldığını gösteren işaretler elimize ulaşmıştır. Bu maddeler bazı bitki köklerinden ve bazı kaya türlerinin kırıntılarından çıkarılıyordu. M.Ö. 2600'da Tunç Çağına (Sümer) ait olan biri altından ve diğeri de lâcivert taşından yapılmış bakım ürünleri kutuları tesadüfen bulunmuştur. Bazılarının içinde kozmetik maddelerinin kalıntıları ele geçmiştir. Bunlar, Ur kentindeki kraliyet mezarlığında keşfedildi ve kraliçe Shibad Boukabi'nin koleksiyonunun parçaları olarak kabul edildi. Şu anda Londra - British Müzesinde korunmaktadır.²⁸⁹ (Resim 57- 58- 59- 60)

5.1.9. Sabun

Endüstriyel olarak bilindiği gibi sabun sıcak yolla yapılabilir. Bu, sodyum hidroksitle beraber sabunlaşmayı sağlayan karmaşık yağ asidinin veya yağın işlenmesidir. Daha sonra sabun, oluşan gliserinden ayrılır. Ya da soğuk yöntemle: sabunlaşması kolay yağların alkalik maddelerle tepkimesi ile yapılır. Bu ikinci yöntem yaygın olanıydı. Basit bir sodalı Hint yağı veya sider yağı gibi kolay sabunlaşan bir madde ile reaksiyona sokulur. Sümerler, sabunu, tepkime çözeltilsinin tuzun ile oluşturduğu gliserinden ayırmayı başardığını gösteren kaynaklar var.²⁹⁰

5.1.10. Dokuma ve Örgü Sanatları

Mezopotamya'da dokuma ve örgü sanatı eski zamanlardan beri bilinmektedir. Giyim, Sümerler'in konut ve diğer yaşam ihtiyaçlarının yanında yer alan temel gereksinimlerinden biriydi. Sümer Ülkesi, Medeniyetinin başında, örgü ve dokuma,

²⁸⁸Andre, Barrow, *Sümer, Sanatları ve Uygarlığı*, Çv., İsa Selman, Bağdat, 1977, s. 86.

²⁸⁹Habbe, Ferac ., 1969, s. 107.

²⁹⁰Habbe, Ferac ., 1969, s. 103.

özellikle yün dokuma ve örgü için önemli bir merkezdi. Örne ve dokuma zanaatı, kendi ülkelerinde geniş çapta yaygın olduğu için Sümerler elbiselerini yapmak için kaliteli yün kullandılar. Elimize ulaşan oyma numunelerden anlaşıldığına göre, -Prens Claudia (Resim 61) da bunların içindedir- yünden bir şal giyiyordu,²⁹¹ kıvrımları vücudun üzerine uzunlamasına sarkıyordu.²⁹²

Bu şal Sümerli heykeltıraş tarafından ustaca tasvir edilmiştir. Aynı şekilde bazı dokuma sanatlarında keçi kılını kullanmışlardır. Mezopotamya halkı, geniş çapta tanınmış yünlü dokumalarını renklendirmek için kullanılan bir dizi parlak rengi biliyordu. Mezopotamya'daki arkeolojik alanlarda keşfedilen kil levhanın çevirisinden elde edilen veriler, yünlü dokuma ve örgü el sanatları ve imalatının öncelikle erkekler tarafından özellikle de tapınaklara ve kraliyet saraylarına ait büyük fabrikalarda veya atölyelerde yapıldığını göstermektedir. Babilli ve Asurlu kadınlar da sadece aile fertlerinin değil, ara sıra başkalarının da ihtiyaçları için gerekli giyim eşyalarını az da olsa örüp dokuyorlardı. Kraliyet Sarayları'nın resmi atölyelerinde ücretle çalışıyorlardı.²⁹³

Bazı arkeolojik bölgelerde keşfedilen dokuma parçaların yapım tarihinin antik çağlara dayandığı bilinmektedir. Buradan, Mezopotamya halkının ilk çağlardan beri ketenden yapılan kumaşları bildikleri sonucu çıkmaktadır. Mezopotamya halkı Babil ve Asur dönemlerinde bu ünlerini korumayı sürdürdüler.²⁹⁴

Sonraki Asur dönemine ait bir kil levha, dokumacıların ürünlerin tampon depolardan toplanıp kralın sarayına gönderildiğini ve gönderilen malzemelerin miktarlarının burada belirtildiğini göstermektedir.²⁹⁵

Sümerlerde dokuma dikiş zanaatından, ayrıca ilk özel ilgi gösterenlerin de onlar olduğundan bahsedildi. Hanedanların ilk ortaya çıktığı çağda (M.Ö. 2700 - 2800) terzilik,

²⁹¹Barnett. R. D. and Wiseman. D. J., *Fifty Masterpieces of Ancient Near Eastern Art*, London, 1969.. s. 37.

²⁹²Frankfort H. *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, London, 1952. p. 47.

²⁹³el-Cadır, Velid, *Sonraki Asur Döneminde El Sanatları ve Zanaatlar*, Dokumacılar ve Dokuma, Bağdat, 1972, s. 87.

²⁹⁴el-Cadır, 1972. s.75.

²⁹⁵el-Cadır, Velid, 1972. s. 81.

çalışmalarının çeşitliliğiyle ve yeterliliklerini çok iyi bir şekilde organize etmekle bilinen diğer ustalar beraber zikrediliyor.²⁹⁶

Mezopotamya'da Sümerler döneminden Yeni Babil döneminin son dönemine kadar ve daha sonrasında da dikim mesleğinin yaygın olduğunu anlıyoruz. Ismarlama giysiler üreten aileler için küçük yerel fabrikalar vardı. Böyle küçük fabrikalarda kadınların varlığı belirgindi. Bunlardan bazılarının şehrin ekonomik işlerini elinde tutan resmi makam ve din adamlarının verdikleri önemden dolayı elbiseyi nakşetme konusunda uzmanlaştığı zikredilmiştir. Bu durum diğer meslekler için de böyleydi. Zanaat işleri ile ilgilenmesi için onlara tanrılar veya bir tanrı tahsis ettiler ve bu tanrı aynı zamanda, mesleğin sırlarını bilen ve ustalara yol gösteren birisi olarak mesleğin lideri kabul edildi. Böylece tanrıça Ishtar onun diğer pek çok göreviyle birlikte, terzilerin tanrıçası ve onların hepsinin efendisi olarak bilindi. Genel olarak Mezopotamya halkının elbise konusuyla ilgili birçok geleneği vardır. Bu kıyafetlerden bazılarının belli özel zamanlarda giyilmesi zorunluydu. Bazılarının da belirli tarih ve zamanlarda temizlenmesi gerekiyordu. Beyaz elbiseler daima ketenden yapıldı ve özel bir dini konuma sahipti. Büyük din adamları dini törenlerde kıyafetleriyle dikkat çektiler. Krallar da nadiren özel törenlerde bu kıyafetleri giydiler. Bu keten giysilerin üretimine, ilk dönemlerinden bu yana Mezopotamya uygarlığına özgü ayinler, efsaneler ve türküler eşlik etmişti. Aslında Mezopotamya'da yapılan bu elbiseler ve dokumalar diğer uygarlık bölgelerinde biliniyordu. Bunların ticareti, sadece Mezopotamya bölgesi ile sınırlı olmayıp, Arap Körfezi'ndeki bölgelere hatta Sind Vadisindeki diğer şehirlere kadar yayılmıştı. Bronz Çağ'ında MÖ 3. binyılın ortasında çivi yazısıyla yazılan metinler de buna işaret eder. Özellikle "Laksh" kentinde üretilen ve meşhur olan bu elbiselerden ve o dönemde "Dalmon" diye bilinen Bahreyn'e ve Hindistan'daki diğer bölgelere nasıl ihraç edildiğinden bahsediliyor. Bu da, lâcivert taşı, akık, fildişi ve diğer hoş kokulu ahşap türleri gibi Mezopotamya'daki nadir bulunan malların karşılığında oluyordu. Böyle ticarî mübadeleler bronz çağında gelişip devam etti²⁹⁷.

Sonra Anadolu bölgeleri, Akad, Babil ve Asur giysilerinin geniş çapta ithalatı ile tanınmıştı. Daha sonra, İran, Suriye ve Filistin bölgelerinin; Mezopotamya'nın, özellikle

²⁹⁶el-Cadır, Velid, 1972. s. 225.

²⁹⁷KJJ ., 2002, s. 67-69.

de ince nakış ve dokumasıyla ünlü olan Babil giysilerini nakşeden ve imal eden kişileri ithal etmekle tanındılar.²⁹⁸ (Resim 62)

5.1.11. Deri Tabaklama Sanayi

1- Yağlama İle Tabaklama: Bu amaçla hayvanlardan elde edilen yağ, rafine edilmiş yağ ve saf olmayan yağ kullanılmaktadır. Kaynaklar, tabaklama yapmak amacıyla bitkisel yağ menşeli kokuların ve mür bitkisinin (sarı sakız) kullanıldığına işaret ediyor. Bu şekilde tabaklama işlemi yumuşak derinin iç yağı veya normal yağla yağlanması, ardından da çekiçleme veya dövme yoluyla yayılması şeklinde özetlenir. Bu işlem su moleküllerinin derinin bir taraftan buharlaşmasına ve diğer taraftan yağın yeni oluşturulan gözeneklere nüfuz etmesine yardımcı olur. Muhtemelen eskiden bu yöntem basitliği ve düşük maliyeti sebebiyle tabaklama işleminde diğerlerinden daha yaygın olan bir yöntemdi.

2- Mineral tuzlarla tabaklama: Şap Mezopotamya’da tabaklama amacıyla eski zamanlardan beri kullanılmıştır. Madenî ve tuzlu bir madde olarak şap bu dönemde, tekstil sanayinde ve ilaç sanayinde boyaları stabilize etmek için kullanıldı. Şap, tek başına kullanılmıyordu, ancak bir maddeyle veya diğer tabaklama maddeleriyle karıştırılarak kullanılıyordu.²⁹⁹

3- Tanenler (Tanning) vasıtasıyla Tabaklama: Arkeolojik kaynaklar, eski Mezopotamya sakinlerinin tabaklama amacıyla, tabaklayıcı tanen açısından zengin tanen meyvelerini, sumak ve meşe meyvesi kabuğunu ve kili kullandıklarını göstermektedir. Bu, tanenlerin yanı sıra bazı mineral tuzlarını içeren bir çözelti biçimindedir. Bu tabaklama yöntemi, deriyi katlamak ve tanin çözeltisiyle içini doldurmak ve daha sonra özel bir tabaklama traktörüne koymaktır, şeklinde özetlenir.³⁰⁰

5.1.12. Gıda Endüstrisi

Eski Iraklılar, bitkisel yağ üretmek için zeytin ve susam sıkmanın yanı sıra, peynir, yoğurt ve kaymak gibi bazı süt ürünlerinin imalatı gibi çeşitli gıda endüstrileri ile

²⁹⁸el-Cadır, Velid, *Moda ve süs*, Irak Uygarlığı, Dördüncü Bölüm, Üçüncü Kısım, 1. Konu, Bağdat ,1985, s. 338.

²⁹⁹el-Cadır, Velid, 1985 , s. 164.

³⁰⁰KJJ ., 2002, s.71.

tanınmışlardı. Ayrıca, hurmadan pekmez çıkarıyorlardı ve ona “dibşu” adını veriyorlardı. Bira da arpadan yapıldı. Bira, önce arpanın suya yatırılmasıyla hazırlanıyordu. Sonra, mayalanması için gerekli olan enzimleri harekete geçirmek için orta derecede ısıtılır. Daha sonra, arpa fırında kurutulur ve bir elek vasıtasıyla nişasta ve kabuklardan ayrılır. Arpanın yatırılması ve arıtılması işlemi tekrarlanır. Daha sonra da kaldırılır ve mayalanmaya terk edilir. Arpa korunması için çok fazla özen gerektirmediği sürece işlem, yılın herhangi bir mevsiminde gerçekleştirilebilir. Bize, şekil 12'de olduğu gibi, bira yapma işlemini ve çeşitli içme yöntemlerini gösteren silindirik mühürler üzerine oyulmuş halde bulunan güzel sanat sahneleri vardır.³⁰¹ (Resim 63- 64)

5.1.12.1. Süt Ürünleri

Eski Iraklılar günümüzde bildiğimiz peynir, krema, yoğurt, ayran ve diğer süt ürünleriyle ünlüdür. Öyle görünüyor ki doğrudan süt içmiyorlar, ancak bal gibi bazı diğer maddelerle karıştırılmış süt içiyorlardı. Ancak sütü reçetelerle daha yaygın şekilde kullandılar. Büyük bir ihtimalle onu uzun süre korunabilen diğer ürünlere dönüştürmüşlerdir. Bu iş, ürünlerin her kullanımdan sonra havası boşaltılabilen ve tekrar bağlanıp asılabilen hayvan derisinden veya midesinden yapılmış tulumlara doldurulması (basılması) yoluyla oluyordu. Irak'ın bazı köy ve kasabalarında, özellikle de kuzey bölgede peyniri korumak için hâlâ aynı yöntem kullanılmaktadır.³⁰² (Resim 65).

5.1.12.2. Yemek Tuzu

Eski Irak'ta, tuz, suda çözüldükten ve toprağı ayrıldıktan sonra tuzlu topraklardan veya tuz gölleri ve tuzlu göletlerin kurutulması ile sodyum klorür maddesinden (sofra tuzu) elde edilir, ardından da bu tuz havuzlarda kurutulurdu. Bu yöntem bugün hâlâ Irak'ın orta ve güney bölgelerinde kullanılmaktadır. Sofra tuzu, etin ve yiyeceklerin muhafazasında, ilaç endüstrisinde ve deri tabaklamada kullanılmıştır.³⁰³

³⁰¹KJJ 2002, s.73.

³⁰²el-Hadisi, Faruk Nasır, *Bilimler ve Bilgiler*, Beşinci Konu, Irak Uygarlığı, İkinci Bölüm, 1985, s. 348.

³⁰³KJJ ., 2002, s. 81.

5.1.12.3. Yağlar

Tarih öncesi zamanlardan beri, eski Iraklılar birçok çeşit hayvan yağını ve susam ve Hint yağı gibi bitkisel yağları biliyorlardı. Genellikle, tohumları suyun içinde bekletirler, ondan sonra onları ezerler (basarlar) ve yağları onlardan çıkarmak için sıkarlardı. Eski Irak kâtipleri bize sayısız yağ ve çok sayıda hayvansal yağ hakkında bilgi bıraktı. Bunlardan bazıları, böbrek yağı ve koyungözü yağı, kuş yağı, geyik yağı, sığır yağı ve balık yağıdır.³⁰⁴

5.1.13. Tahıl Öğütme Endüstrisi

Tahıl öğütme endüstrisine gelince, bu, Mezopotamya'da yaygındı ve genellikle evlerde yapıldı. Öğütme işlemi küçük değirmen taşlarıyla yapıldı. Bunların birçok örneği Tunç Çağından kalanlar da dâhil, arkeolojik kazılar yoluyla bulunmuştur. Değirmen taşları, farklı ebatlarda, büyük ve küçük olarak, çok sert bir taştan yapılıyordu. Muhtemelen büyük olanları öğütmek için kullanılıyordu. Küçük olanları ise hafif olması nedeniyle, ezme amacıyla kullanmış olabilirler. Değirmen taşı, oldukça sağlam iki yuvarlak taştan oluşuyordu. Alt taşın ortasında, üst taşın ortasındaki deliğe giren bir mil vardı. Tahıl veya öğütülmesi istenen maddeler bu delikten dökülür, öğütülür ve unu iki taş arasından dairelerin çevrelerinden çıkardı. Halen çok küçük çapta bile olsa kullanılmakta olan el taş değirmenlerinde olduğu gibi üst taş, üst yüzünde sabitlenmiş ahşap tutacak vasıtasıyla çevriliyordu. Arkeolojik metinlerden öğütme işleminin birçok evde kadınlar tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır.³⁰⁵ (Resim 66)

5.1.14. Diğer Farklı Meslekler Ve Zanaatlar

Bronz Çağı boyunca marangozluk, kamyş dokuma zanaatları, zincir işleri ve palmye yaprakları ürünleri gibi diğer sanayi ve el işleri vardı. Ayrıca otlardan ve diğerlerinden ilaç elde etme sanatının yanı sıra, kükürt sanayi, cıvayı kırmızı cıva sülfatından çıkarma, beyaz kurşun ve altın eritmek için Isabelle (nitrik asit veya ateş suyu) gibi diğer bazı kimyasal endüstrileri de biliyorlardı. Özet olarak, Ur'daki ve Tunç Çağı'ndaki kralların sadece mezarlarında bulunan kalıntılardaki sanatsal mükemmelliğin

³⁰⁴el-Hadisi, Faruk Nasır, 1985, s. 351.

³⁰⁵el-Hadisi, Faruk Nasır, 1985, s. 342.

incelenmesi, o zamanlar Mezopotamya'da hâkim olan meslek ve sanatın gösterdiği ilerlemenin kesin kanıtlarını bize vermektedir. Bronz Çağında, Babil, Asur ve Keldani imparatorluklarının gelişmesi ve yükselmesiyle zanaatlar ve sanatlar, sanatsal ve teknolojik mükemmelliğin yüksek seviyelerine ulaşmıştır.³⁰⁶ (Resim 67- 68)

³⁰⁶KJJ ., 2002, s.86.

SONUÇ

“Eski Irak’ta Bronz Çağ’da Endüstri Ve Ticaret” ile ilgili bu çalışmamızın tüm bölümlerini tamamladıktan sonra varılan en önemli sonuçları maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Mezopotamya'nın coğrafi konumu eski çağlardan beri ticaretin doğuşu ve gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Mezopotamya halkı, ticari açıdan bu bölgenin avantajlarını, etrafındaki diğer ülkelerle iletişim kurmak ve mevcut olan ticaret mallarını ve ülkelerinin ihtiyaç duyduğu madenleri bulmak için kullanmıştır.

2. Ticaret, uzun tarihi boyunca, Mezopotamya da dâhil olmak üzere toplumların büyümesi ve gelişmesinde en önemli ekonomik dayanaklardan biri olmuştur. O, insanın günlük yaşamının gereklerinden olan mallarını ve çeşitli ihtiyaçlarını güvence altına alabildiği araçtır. Aynı zamanda ticaret mallarının ve çeşitli malların üretim fazlasının geçtiği kanaldır.

3. Bronz Çağı'nda, Mezopotamya ticareti, tapınak ve krallar tarafından büyük ilgi ve alaka gördü. Ticarete destek vermek, onu harekete geçirmek ve ticaret yollarını güvenceye almak iç ve dış politikanın öncelikleri arasındaydı. Ticari çıkarların korunması ve ham maddelere ve imalathanelere götüren ticari yolların güvence altına alınması, Bronz çağı’da Mezopotamya’ya komşu ülkeler ve bölgelere yıllarda kralların liderliğindeki askeri hamlelerin ana nedenlerinden biridir.

4. Ticaret hareketinin genişlemesi ve Bronz Çağı'ndaki finansal işlemlerin hacminin gelişmesi, çeşitli malların ve ihtiyaçların değerlerini belirlemek için bir araç olarak gümüş, bakır ve bronz gibi bazı metallerin kullanılmasına yol açtı. Bu madenlerin kullanımının, madeni para kavramını taşıyan veya onun yerini alacak özel kimyasal özelliklere, şekillere ve ağırlıklara sahip metal parçalar şeklinde tedavülünün gelişmesiyle sonuçlanan önemli etkileri olmuştur.

5. Bronz Çağı'nda Mezopotamya’da ticaret hareketinin canlanmasına büyük ölçüde yardımcı olan temel faktörlerden biri Mezopotamya'nın nehir taşımacılığı süreci için uygun bir fırsat sağlayan nehirlerinin ve kanallarının varlığının yanı sıra, askeri

koruma merkezleri ya da noktalar tarafından güvenceye alınan ve korunan genel yollardan geniş bir ağı kapsamasıdır.

6. Balıkçılık ve tarım toplulukları için vazgeçilmez malzemelerden sayılan, maden, taş ve kereste eksikliği. Bu malzemeler birçok imalat materyalinin üretimine girmektedir ve inşaat için zorunlu ve iyi materyallerdir. Dış ticaret bu malzemeleri yerel pazarlardan tedarik etmeye çalışmıştır. Iraklılar bakır, altın, gümüş, kaliteli sert taşlar ve çeşitli ahşaplar ithal etti .

7. Iraklı tüccarlar, tarım ürünlerinin yanı sıra ürettikleri birçok hayvansal ürünü ihraç ettiler. Bunların en dikkat çekici olanları dokuma, giyim, deri ve bitkisel yağlardır. Onları kıymet bakımından ithal malzemelerin değerleriyle denk olan ticaret malları haline getirdiler.

8. İthalat ve ihracat işlemleri, ticaretten arzulanan kazancı elde etmek ve ticari seyahat masraflarını karşılamak için çok büyük miktarlarda gerçekleştiriliyordu.

9. Yüksek kapasitesiyle göze çarpan su nakliye vasıtalarının varlığı ve düşük nakliye maliyetleri. Ticaret, Mezopotamya'da doğrudan ya da dolaylı olarak yaşam standartlarını yükseltmeye ve bu ülkenin uygarlığının daha etkili yayılmasına katkıda bulunmuştur.

10. Eşek, katır, öküz, at ve deve gibi kara hayvanları ya da tekne, gemi, sandal, kayık ve yelkenli gibi ucuz ve kolay elde edilebilir ulaşım araçları o dönemde ticari taşıma hareketini ve canlılığını ve çeşitli kent merkezleri arasında sürekli bağlantı noktaları kurulmasını kolaylaştırdı. Bu da çeşitli merkezler ve şehirler arasındaki taşımacılık süreçlerini ve canlılığını, kara ve nehir ulaşım yollarının mevcudiyeti ile kolaylaştırması sonucunu doğurmuştur. Oralardan geçen konvoyların taşıma görevlerini kolaylaştırmak için bu yollar arasında hanlar inşa edildi. Karayolu taşımacılığı hayvanlar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Taşıma için eşek, öküz ve katır kullanıldı. Atlar ise ancak M.Ö. 2. bin yıllarının ortalarından itibaren kullanılmaya başlandı ve daha sonra kullanım alanı Asur döneminde çeşitli nakliye süreçlerinde (özellikle ticari ve askeri) genişledi.

11. Ayrıca onlar eski Iraklılar erken zamanlardan beri özellikle tekerleğin icadından sonra araba modellerini icat ettiler ve arabaları nakliye için kullandılar. Bunlar

kullanım türüne göre iki tekerlekli ve dört tekerlekli olarak üretildi. Erken dönemlerde arabaların öküzler tarafından çekildiği anlaşıyor. Bununla birlikte öküz, eşek, katır ve at gibi diğer hayvan türlerinin devreye girmesiyle beraber kullanılmaya başlanmıştı. Bazıları, özellikle Irak'ın güney kesiminde Üçüncü Ur Hanedanı döneminden sonra, sulak alanlarının çokluğundan dolayı uygun yolların sağlanmasının zorluğu nedeniyle arabaları az kullanılmıştır. Irak'ın kuzey kesiminde ise, düz arazi tabiatı sebebiyle arabalar daha geniş çapta kullanılmışlardır. Güney bölgesi, genel olarak araçların az kullanılması üzerinde etkisi olan su kanalları, dereler, göletler ve bataklık ağlarıyla kaplanmıştır. Bununla birlikte Mezopotamya sakinleri, erken dönemlerden beri, özellikle Tunç Çağı'nda nehir nakliye araçlarını geliştirmişlerdir. Özellikle güney kesimlerinde çeşitli boyutlarda mal ve eşya taşımak için alternatif olarak çeşitli kayıklar, sandallar, yelkenli gemiler ve tekneler kullandılar. Hepsi, çağlar boyunca günümüze kadar hâlen kullanılan nakliye araçlarıdır.

Böylece, bu çalışmadan anlaşıldığı üzere nehir taşımacılığı temel olarak Eski Irak'taki taşıma hareketinin ana damarıydı. Dicle ve Fırat nehirleri kolay ve ucuz bir nakliye yolu idi. O zamanlar bu faaliyet ister ekonomik açıdan, isterse askeri açıdan olsun, ekonomik hayatın dayanağını ve kültürel iletişimin eksenini teşkil ediyorlardı.

12. Bronz Çağı'nda Mezopotamya'daki endüstri ile ilgili hususa gelince;

Endüstri, önemi temel olarak bireyin ve toplumun ihtiyaçlarını diğer üretim unsurlarıyla işbirliği içinde gideren bir sosyal-ekonomik olgudur ve her zaman bizzat insanla bağlantılıdır.

13. Araştırma sırasında ortaya çıkan önemli hususlardan birisi de, genel olarak Bronz Çağı'nın betimlemelerinde endüstriyel mesleklerin fazla ortaya çıkmaması ve bu nedenle, çivi yazıtlarında bahsedilenlere dayanması.

14. Bazı endüstriler, insanın üzerindeki çevresel etkiler nedeniyle ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, bir insanın yaşadığı ortam bazen ona sadece bir çeşit iş yapmayı gerekli kılabilir. Mezopotamya'nın güneyindeki gibi. Zira kamış endüstrisinin ana endüstrilerden biri olduğunu görüyoruz. Kamış zanaatkârı bu malzemeyi halı ve sepet imalatının yanı sıra inşaatta da kullandı. Bu bölgede çok sayıda sazın bulunması halkın ihtiyaçlarını karşılamak için günlük hayatında onları kullanmasına neden oldu.

15. Bronz Çağı'ndaki sanayiler saray ve tapınak ile ilişkiliydi. Üreticilerin birçoğu saray meralarında, sarayın veya tapınağın işlerinde ve sarayın veya tapınağın ticaretinde çalışıyordu. Buna ek olarak kendi özel menfaatleri doğrultusunda çalışan pek çok zanaatkâr ve sanat dalı vardı.

16. Tapınakların endüstriye gösterdikleri ilgi, tapınakların büyük atölyelere sahip olmaları ve aynı zamanda yetenekli zanaatkârlara sahip olmaları nedeniyle kralların ilgisinden daha büyüktü. Bronz Çağ boyunca gıda ve ilaç sanayilerinin yanı sıra seramik, tekstil, tabaklama, mühür ve metal sanayileri gibi bazı önemli eski sanayiler gelişmelerini sürdürdü.

17. Çoğu sanayi babalar ve dedelerden miras alındı. Bazı sanayiler belirli ailelerle sınırlıydı. Mesleğinin sırrını bu ailenin dışındaki hiç kimseye vermiyordu. Bazı aileler sanata dayalı mesleğinin devam etmesini sağlamak ve kesintiye uğratmamak için, küçük yaştaki bazı erkek çocukları ailenin edindiği mesleği öğretmek için evlat ediniyordu.

18. Ülkede bulunmayan veya ancak dış ticaret yoluyla elde edilebilen belirli bir sanata karşı duyulan ciddi ihtiyaç nedeniyle bazı zanaatlar ortaya çıkmıştı. Bu da bazı ailelerin önce bu sanatın ihtiyaçlarını karşılayan, sonra onlar için ekonomik bir kaynak olan belirli bir sanat edinmesine yol açmıştır.

19. Çoğu sanayi, Tunç Çağı'nda ortaya çıkan uzmanlığa rağmen birbirlerini ekonomik olarak tamamlayıcı nitelikteydi. Örneğin bir çiftçinin, marangozlar tarafından yapılan bazı ahşap araçların yanı sıra maden sanayinde çalışan işçilerce yapılan makinelere ve metal aletlere de ihtiyacı vardı. Yine marangoz, kendisinin yapmış olduğu bazı ahşap mobilyaları süslemek için taş yapımcıları tarafından yapılan bazı mücevherlere ve süs taşlarına duyar. Maden işçisi de yaptığı metali süslemek için bazı değerli taşlara ihtiyaç duyar. Ekonomik ürünler (hayvansal, tarımsal, endüstriyel) taşımacılık mesleğinin yanı sıra ticaret ve onunla ilgili diğer meslekler içinden dâhili veya harici bir ekonomik yönetime ihtiyaç duyar. Bu, söz konusu ticari mesleklerin diğer ekonomik faaliyetleri, hatta birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmasını sağlayan şeydir.

20. Bu çalışmada, Mezopotamya'da Tunç Çağı'nın ticaret ve sanayi açılarından önemi, bu iki alanın gösterdiği gelişme sayesinde, çevresinde bulunan eski dünya ülkeleri üzerindeki etkisi açıklığa kavuştu.

KAYNAKLAR

- Abdulaziz, Hamid, (1985), *Alçıda Dekorasyon*, Irak Uygarlığı, Dokuzuncu Bölüm, Bağdat.
- Abdulaziz, Hamid, (1985), *Ahşap Dekorasyonu*, Dördüncü Konu, Altıncı Kısım, Irak Uygarlığı, 9. Bölüm. Bağdat.
- Abdullatif Seca, Mueyyed, (2008), “Klavuzluğun Sümer Lafızlarının Köklenmesindeki Rolü”, *Analitik Araştırma, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Bağdat, Sayı: 83, ss. 561-573.
- Abdullatif, Muhammed Selman, (2006), “Kâğıt (Ortaya Çıkışı, Görevi, Endüstriyel Gelişimi)”, *Şam Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, C.22, S. 2, ss. 155-191.
- Abdumelik, Abdulmecid, (2002) *Şam Sahilleri ve Uluslararası Çatışmalar*, 2. bsk., Beyrut.
- Abdulahid, F.-Süleyman, A., (1979), *Antik Halkların Gelenek ve Görenekleri*, Bağdat.
- Adil, Kemal Cemil, (1983), *Eski Irak'ta Mezopotamya'da Hammadde Madenciliği ve Metal Islahı*, Bağdat.
- Adil, Naci, (1985), *Hanedanlık Çağı'na Kadar Silindir Mühür*, Irak Uygarlığı, Dördüncü Bölüm, İkinci Kısım, Bağdat.
- Adzad, Otto, (1986), *İlk Hanedanlar Dönemi, Erken Uygarlıklar ve Yakın Doğu*, Çv. Amır Süleyman, Musul.
- Ahmed, Sami Said, (1990), *Sümerliler, Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyye*, Bağdat.
- Alauddin .Ş., (1997), *Antik Arap Yarımadası ve Körfezi'nin Tarihi*, Kuveyt.
- Ali, Fadıl Abdulvahid, (1989), *Sümer Tabletlerinden Tevrat'a*, 1. bsk., Bağdat.
- Ali, Fadıl Abdulvahid, (2000), *Sümer Destan ve Efsane*, Dar el-Şuun el-Sekafiyye, 2. bsk. Bağdat.
- Amır, S, (1992), *AntikIrak Tarihte, Birinci Bölüm, Siyasi Tarihin Özeti*, Bağdat.
- Andre, Barrow, (1977), *Sümer, Sanatları ve Uygarlığı*, Çv., İsa Selman, Bağdat.
- Anton. Mortcat., (1975), *Antik Irak'ta Sanat*, Çv. İsa Selman, Bağdat.
- Aymard, Andre - Auboyer, Jeannine., (1986), *Histoire GeneraleDes Civilisations*, Tome 1, Lorient Et La Crece Antique, Beyrouth- Paris, 2.
- Baban, C., (1980), “İrak'ın ve Ana Nehirlerinin Adlarının Kökenleri”, *Afak Arabiyye Dergisi*, S. 7, Bağdat, ss. 96-107.
- Bakır, T., (1973), *Antik Medeniyetlere Giriş*, 1. Blm., 1. bsk., Bağdat.

- Bakır, T., (1980), *Eski Dil Mirasımızdan*, Bağdat.
- Bakır, Taha, (1973), *Antik Uygarlıklar Tarihine Giriş*, I, 1.bsk., Bağdat.
- Bakır, Taha., (1983), *Antik Medeniyetler Tarihine Giriş*, 1. Bölüm, Dâru'ş-Şuûni's-Sekâfeti'l-Âmme, Bağdat.
- Barnett. R. D. and Wiseman. D. J., (1996). *Fifty Masterpieces of Ancient Near Eastern Art*, London.
- Baro, Andre., (1977), *Sümer: Sanatı ve Kültürü*, Bilişim Bakanlığı, Bağdat.
- Black, J.,And others, (2000), *A concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden.
- Bostget, Nicolas, (1991), *Irak Medeniyeti ve Mirası*, Bağdat.
- Canby,J.,V., (2000), “Jewelry and Personal Arts in Anatolia”, *Civilizations of The-Ancient Near East* , vol.3and 4,U.S.A. , p.1674-6; Lloyd, 1956, p.93- 5.
- Casim, Zuheyr Diaa Eddin Said, (2000), *Asur Ülkesinde İletişim Sistemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans) Tezi, Edebiyat Fakültesi, Musul Üniversitesi.
- Casim. M.E., (1961), *Beşeri Ekonomi ve Doğal Irak Coğrafyası Dersleri*, 2. bsk., Uluslararası ve Arap Araştırma Enstitüsü, Arap Birliği Camiası, Kahire.
- Cecile Michel. (2011),“The Private Archives from Kanis Belonging to Anatolians”, *Altorientalische Forschungen*, De Gruyter, s, 94-115.
- Continu, Georg, (1979), *Asur ve Babil Ülkelerinde Günlük Hayat*, Çev. Selim Taha el-Tikriti ve Burhan Abid el-Tikriti, Bağdat.
- Cornwall ,P.B ., (1952), “Tow Letters From Dilmun ”, *Jcs*, VOL.6, N.4, ss.142-145.
- Crawford , H . E . W . , (1973), *Mesopotamias Invisible Exports In the Third Millennium B . C* , WA , VOL . 5 , ss, 232 - 241.
- Crawford, H., (1978), "The Mechanics of Obsidian Trade: A Suggestion", In *Antiquity*, vol. CII, No. 205, s. 129.
- Crawford, Harriet., (2010), *Sümer ve Sümerler*, Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü, Çev. Nihal Uzan, 2. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Dahil., H.C., (2006), *Çağlar Boyunca Teknik Gelişimi*, Bağdat.
- Dali, Stivan:, (2008), *Mari ve Krana Antik Babil Kentidirler*, Bağdat.
- Dalley, Stephanie., (1984), *Mari and Karana Two Old Babylonian Cities*, London.
- Dalley,S. (1989), *Myths from Mesopotamia* . Oxford.
- Edzard, D.O., (1985), “The Ideas of Babylonian Geography. Babylonian Geography Most Probably is a Misomer”, *Sumer*, VOL.41, ss. 109-118.
- El- Haşimi, Rıza Cevad, (1985), *Arap Körfez Eserlerine Giriş*, Bağdat.

- El-Ahmed, S., (1981), *el-Cezriyye Dillerinin Tarihine Giriş*, Bağdat.
- El-Ahmed, Sami Said, (1991), *Musul Medeniyet Ansiklopedisi*, C.1, Musul.
- El-Ani, H., (1988), *Irak Coğrafyası*, Bağdat.
- El-Ansari, Y., (1973), *Doğal Çevrelerin Coğrafyası*, Kahire.
- El-Bisam, Haldun, (1999), “Arap Kültüründe Madenler İlmi”, *Bilimsel Akademinin Dergisi*, C. 46, 4. Bölüm, ss. 79- 78.
- El-Cadır, Velid, (1972), *Sonraki Asur Döneminde El Sanatları ve Zanaatlar*, Dokumacılar ve Dokuma, Bağdat.
- El-Cadır, Velid, (1985), *Madencilik Endüstrii*, Irak Uygarlığı, İkinci Bölüm, Bağdat.
- El-Cadır, Velid, (1985), *Moda ve süs*, Irak Uygarlığı, Dördüncü Bölüm, Üçüncü Kısım, 1. Konu, Bağdat.
- El-Cadır, Velid, (1985), *Hanedanlık Çağına kadar Yapılar*, Irak uygarlığı, Üçüncü Bölüm, Bağdat.
- El-Cadır, Velid, (1988), “*Maden Sanayi ve Tekerlek*”, Uygarlık Konvoyunda Irak Ansiklopedisi, C.1, Bağdat.
- El-Cadır, Velid, (1988), *Tekerlek Ve Metal Endüstrisi - Özgünlük ve Etki*, Uygarlık Konvoyunda Irak, C. 1, Bağdat.
- El-Cadır, Valid, (1991)“ Sibar Halkının Fırat Batısındaki Gruplarla İlişkileri”, *Arap Tarihçileri Dergisi*, S. 44, 16.yıl, s. 231- 242.
- El-Debbağ, Taki., (1992), “Antik Irak Şehrinin Doğuşu”, *Beyne'n-Nehrayn Dergisi*, S. 77-78, ss.11- 23.
- El-Duleymi, M.Suphi.A., (1990), “Irak ve Şam Tarih Öncesinden M.Ö. 1595 Babil Döneminin Sona Ermesine Kader Irak Ve Şam Medeniyet ve Siyasi Açından İlişkileri”, (Doktora Tezi), Milli ve Sosyalist Araştırma Yüksek Endüstri, Müstansırıyye Üniversitesi.
- El-H,R. C., (1985), *Ticaret, Irak Uygarlığı*, İkinci Bölüm, Bağdat.
- El-Hadisi, Faruk Nasır, (1985), *Bilimler ve Bilgiler*, Beşinci Konu, Irak Uygarlığı, İkinci Bölüm. Bağdat.
- El-Halaf, C., (1959) *Irak'ın Beşeri İktisadi ve Doğal Coğrafyası İle İlgili Dersler*, Kahire.
- El-Halaf, C., (1965) *Irak Coğrafyası*, 3. bsk., Kahire.
- El-Haşimi, R., (1981) “Mezopotamya'da Nehri Denizcilik”, *Sümer*, Cilt: 37, Bölüm: 1 ve 2, Bağdat, , ss. 32- 37.
- El-Haşimi, R., (1983) “Mezopotamya Medeniyetlerinde Fırat Nehrinin Rolü”, *Mezopotamya Dergisi*, S. 44, Yıl: 11, ss. 288-303.

- El-Haşımi, R., (1984) *Antik Arap Tarihinde Kervanlar Ticareti*, Arap Araştırma Merkezi, Bağdat.
- El-Haşımi, R.C., (1985) *Ticaret, Irak Medeniyeti, İkinci Bölüm*, Bağdat.
- El-Haşımi, Rıza Cevad, (1978) "Eski Yazılar ve Arkeolojik Kalıntılar Işığında Deve Tarihi", *Edebiyat Fakültesi Dergisi, Bağdat Üniversitesi*, Sayı: 23, ss. 193-195.
- El-Haşımi, Rıza Cevad, (1981) "Mezopotamya Bölgesinde Denizcilik", *Sümer*, XXXVII, 1 ve 2. Bölüm, Bağdat, ss. 410- 421.
- El-Haşımi, Rıza Cevad., (1985) *Ticaret, Irak Uygarlığı, I*, Bağdat.
- El-Haşımi, Rıza, Cevad, (1985) *Ticaret, Irak Uygarlığı, II*, Bağdat.
- El-Heyti, Salih Fellih Hasen, (1989) "Tarihi Coğrafyada Bir Araştırma: Kair'in Babylon'a Giden Yolu", *Irak Coğrafya Derneği Dergisi*, S. 23, Bağdat, , s. 11-20.
- El-Mütevellî, Nevvâle Ahmed, (1994). Yayınlanmış Yayınlanmamış Çivi Yazısı Belgelerinin Işığında Üçüncü Ur Devletinin Ekonomik Hayatının İncelenmesine Giriş, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bağdat Ün.
- El-Ravi, M., (1994) *Antik Irak, İnceleyen: Mahmud.E*, 1. Bölüm, 1. Baskı, Beyrut.
- El-Ravi, Ş., (2012) "Mezopotamya'da Fırat Üzerinden Ticaret", *Anbar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, ss.260 - 266.
- Elsemmak, M.,- el-Saati, B., (1988) *Doğal Kaynaklar Coğrafyası*, Musul.
- El-Semmak, Ş., vd., (1985) *Irak Bölgesel İnceleme*, 1. Bölüm., Musul.
- El-Sudani, H., (1997) "1831-1914 Yılları Arasında Ticari Ulaşım", Musul Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Musul.
- El-Ta'i, İ., (1996) "Antik Irak Medeniyetinin Asaleti ve İnsani Bilimler Alanında Başka Medeniyetler Üzerindeki Etkisi", Musul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Musul.
- El-Ta'i, M., (1969) "Irak'ın Yer Şekilleri Tespiti", *Irak Coğrafya Derneği Dergisi*, S.8, Bağdat, s. 25- 32.
- Fevzi, Reşid, (1981) "Eski Irak'ta Tuğla Sanayi", *Petrol ve Kalkınma Dergisi*, S. 7-8, Altıncı Yıl, Nisan-Mayıs, s. 39- 48.
- Fon Zoden, F., (2003) *Antik Ortadoğu Medeniyetlerine Giriş*, Çv. Faruk İsmail, Şam.
- Frankfort, H., (1943) *More Sculptures from The Diyala Region*, Oip, Vol. Lx, Chicago.
- Frankfort, Henri., (1970) *The Art And Architecture of the Ancient orient*, London.
- Gaad, G.J. (1968) "The Reign of Sargon", *The Cambridge Ancient History*, Vol, 1.
- Gadd , C.J. (1936); "Thompson, R .C ., A Middle - Babylonian Chemical Text", *Iraq*, VOL. 3 , ss . 88 - 91.

- Glob,P.V.& Bibby, G., (1960) “ *Forgotten Civilization of the Persian Gulf* ”, Scientific American 203, ss.105-112.
- Habbe, Ferac, (1969) “Eski Irak’ta Kimya ve Kimya Teknolojisi”, *Sümer Dergisi*, C. 25, s. 99- 109.
- Halif, B., (2005) *Arkeolojik Keşifleri Gereğinde Mari Kraliyeti*, Dimeşk.
- Harmanşah, Ömür., (2012)“New Citiesandthe Assyrian Politics of Landscape”, *TheAmerican Schools of OrientalResearch*, No. 365 (February), ss. 53-77.
- Hayat, İbrahim Muhammed, (1983), *II. Nebuchadnezzar*, Genel Miras Müessesesi. Bağdat.
- Henri, Frankfort, (1952), *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, London.
- Hijjara, I., (1997), *The Halaf Period in Northern Mesopotamia*, London.
- Histid, K., (1948), *Irak Coğrafyasının Doğal Esasları*, Çv.: Casim Muhammed El-Halaf, Bağdat.
- Humud, Hüseyi Zahir, (1985), “Antik Babil Döneminde Ticaret”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edebiyat Fakültesi, Musul Üniversitesi.
- İsmail, Halid Salim, (2001), “Drenaj Biliminde Otizm Belirtileri”, *Bilimsel Akademi Dergisi*, Bağdat, s. 151- 163.
- İsmail, F., (1999), *M.Ö. 2000 yıllarında Ticaret Merkezi Karum*, Suriye, Dimeşk. İstanbul.
- J. M. Munn – Rankin., (1959), “Ancient Near Eastern Seals in The Fitzwilliam Museum ”, *Iraq*, Vol. 21, ss. 20-37..
- Jacobsen, Thorkeld, (1981), “Ur Kentinde Sulama Ağı, Çv. Ata el-Şeyhli ”, *Kalkınma ve Petrol Dergisi*, S. 7-8, 6.yıl, ss. 70-78.
- James G. Macqueen., (1964), *Babylon*, Robert Hale. London.
- Jacobsen, T., (1969), “A Survey of The Girsu (Tello) Region”, *Sumer*, Vol. 25, ss . 99-108.
- Kasr, Ahmed Lefte, (2001), Küçük Asya’da Asur Etkinlikleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kadisiye Ün.
- Kehla, Nizar Mustafa, (2016), “*Karum Kaniş Anadolu Kalbinde Antik Yerleşim Yeri*”, Daru'l Marife el-Camiyye, İskenderiye- Araştırmalar ve Çalışmalar, S. 628, Ocak, s. 171-183.
- Khasbak, Ş., (1973), *Kuzey Irak'ı Beşeri ve Doğal Bakımdan Araştırma*, Bağdat.
- Kirkbride, D., (1972), "Umm Dabaghiya, 1971: A Preliminary Report", In: *Iraq* vol. 34, ss.2-12.

- Kirkbride, D., (1974), "Umm Dabaghiyah a fourth preliminary report", *Iraq*, vol. 37, s. 3-10.
- KJJ, Sabah Atefian.,(2002), *Mezopotamya Tarihinde Sanayi*, Bağdat.
- Klemm , F., (1966), *Histoire des Techniques*, Payot, Paris.
- Köroğlu, Kemalettin, (2006), *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Küsmez, Pakize., (2009), "Başlangıcından M.Ö. 2.Binin Sonuna Kadar Anadolu Tasvir Sanatında Av Sahneleri", Selçuk Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Labat, Renéh, (2004). , *Çivi Yazısı İşaretleri Sözlüğü*, Çev. Elab Birabuna, Walid Jader, Halid. Salem İsmail, Bilimsel Akademinin Yayınları.
- Larsin, M.T., (1979) ,“Antik Asur ve Uluslararası Ticaret”, *Sümer*, XXXV, S. 1 - 2., Bağdat, s. 339- 348.
- Leemans, W.F. (1950), *The old Babyloian Merchant* .Leiden.
- Leemans, W.F., (1960), *Foreign Trade in The Old Babylonian Period*, Leiden.
- Legrain, L., (1963), *Ur Excavations Archaic Seal Impressions*, vol. 3, New York.
- Leo.O., (1981), *Mezopotamya*, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Yayınları, Dar-ül Raşit, Bağdat.
- Lloyd, S., (1950), *Early Anatolia,(la) Forbes, R,J, Metallurgy in Antiquity*,. s.53.
- Macdam, H., (1990), *Dilmun revisite* , Copenhagen.
- Macqueen, J.G, (1996), *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor*-London.
- Marc Van De Mieroop, (2004), *A History of the Ancient Near East ca 3000 – 323 B. C.*, United Kingdom.
- Margueron , J.C. (1996), *Los Mesopotamicos*, Madrid.
- Maxwell - Hyslop, K.B., (1977), “Sources of Sumerian Gold ”, *Iraq*, VOL. 39 / 1.
- Maxwell - Hyslop , K . P., (1974), “Assyian sources of Iron” , *Iraq*, VOL, 36 , ss. 140 - 142.
- Mazlum, Tarık Abdulvahhab, (1988), *Asur'un Ağır Silahları- Asur Ordusunda Arabalar ve Abluka Aletleri*, Ordu ve Silah Ansiklopedisi, II, Bağdat.
- Memiş, Ekrem, (2015), *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Monroe , Christopher M., (2007), "Vessel Volumetrics and the Myth of the Cyclopean Bronze Age Ship , *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 50, No. Published by: Brill1, s. 1-18.
- Moorey , (1994), *Ancient Mesopotamia Meterials Industries*, Oxford.

- Moorey, P. R., (1970), "Pictorial Evidence for the History of Horse Riding in Iraq Before the Kassite period", *Iraq*, vol. 32, s. 37.
- Moorey, P.R.S., (1982), "The Archaeological Evidence for Metallurgy and Related Technologies in 16 Mesopotamia, 5500–2100 B.C" In: *Iraq*, vol. XLIV, Part 1 ,ss. 63–64.
- Muayyed,Said, (1985), *Hanedanlık Çağından Yeni Babil Çağının Sonuna Kadar Mimari*, Irak Uygarlığı, Üçüncü Bölüm. Bağdat.
- Muhly, J.D., (1977), "The Copper Ox–Hide Ingots and the Bronze Age Metals Trade", In: *Iraq*, vol. 39, No. 1, s. 73.
- Munchajev, R.M.–Merpert, N.Y.–Bader, N.O. (1984), "Archaeological Studies in the Sinjar Valley, 1986", In: *Sumer*, vol. 43, ss. 29–42.
- Oates, David., (1968), *Studies in The Ancient History of Northern Iraq*, London.
- Oppenheim, L.(1945) "The Domestic Animals of Ancient Mesopotamia", *JNES*, Vol.4., ss. 168-169.
- Özey, Ramazan., (2002), *Türkiye Coğrafyası Ve Jeopolitigi*, Baskı, Bakanlar Matbaacılık Ltd.
- Parpola, S., (2001), *"The Helsinki Atlas of The Near East in The Neo"*. Assyrian Period, Finland.
- Pollock, Susan., (2008), *Ancient Mesopotamia*, Cambridge Üniversitesi Baskı, New York.
- Postgate, J.N. (1999), *Early Mesopotamia-Society and Economy at the Dawn of History*, London.
- Potts, D. T., (1995), *Distant Shores : Ancient Near Eastern Trade With South Asia and Northeast Africa*, in Sasson , et at , (DANT) VOL . 4 , New York.
- Potts, to, (1994), *"Mesopotamia And The East An Archaeological and Historical study of Foreign Relations ca . 3400 . 2000*, (MEAH) oxford, ss. 212 - 213.
- Powel, M .A., (1996) , " Money in Mesopotamia", *JESHO*, VOL. 39, ss. 224 - 242.
- Raya, Muhsin Yunus, (2009), "Eski Irak'ta Bilim ve Kültür", *Mezopotamya Edebiyatı, Ninavah Archaeology Inspection Directorate*, S. 55, s. 7- 22.
- Reşid, Fevzi ., (1981), " Eski Irak'ta Kara ve Su Nakliye Araçları", *Petrol ve Kalkınma Dergisi*, S. 7-8, Bağdat, ss.100-111.
- Reşit, Fevzi, (1973), *Eski Irak Kanunları*, Enformasyon Bakanlığı, Bağdat.
- Reşit, Fevzi, (1981), "Antik Irak'ta Kara ve Deniz Taşımacılık Araçları", *Kalkınma ve Petrol Dergisi*, S. 7-8, Bağdat, , s. 110-121.
- Reşit, Fevzi, (1987) , *Antik Irak Kanunları*, Baskı: 3, Bağdat.

- Reşit, Fevzi, (1991), *Beşeri ve Tabi Bilimler*, Musul Uygarlığı Ansiklopedisi, C.1, Musul.
- Rıza Cevad, el-Haşimi., (1984), *Antik Arap Tarihinde Kervan Ticareti*, Ma'hedü'l-Buhûs ve'd- Dirâsâtî'l- Arabiyye, Bağdat.
- Rice, M.ed., (1984), *Dilmun Discovered (Sir Henry Rawlinson & the Recall of Dilmun)*, Bahrain.
- Richard L. Zettler and Lee Horne, (1998), *Treasures from the Royal Tombs of Ur*, Hong Kong.
- Roaf, M., (2003), *Cultural Atlas of Mesopotamia and The Ancient Near East*, Oxford.
- Ru, George, (1986), *Antik Irak*, Çev. Hüseyin Alvan , 2. bsk . Bağdat.
- Ru, Gorge., (1986), *Antik Irak*, İnceleyen, Fadıl Abdulvahid Ali, 2. bsk, Bağdat.
- Sacks ,Harry, (1999), *Asur Gücü*, Çev. Amır Süleyman, Bağdat.
- Sacks, Harry, (1979), *Babil'in Büyüklüğü*, Çev. Amır Süleyman, Musul.
- Sakiz, Hari, (1979), *Babil'in Azameti*, Londra 1966, Çev. Süleyman, Amir, Musul.
- Salonen . Armas (-1951), *Die Landfahrzeuge Des Alten Mesopotamia*, Tafel . Iv. Helsinki.
- Salonen, Armas. (1955), *Hippologica Accadica*, Helsinki.
- Salonen, A., (1951), *Die Landfahrzeuge Des Alten Mesopotamien*, Helsinki.
- Sami, S.E, (1975), *Sümerliler Medeniyet Mirasları*, Irak Tarihi Camiası Yayını, Bağdat.
- Servet, Akkaşe, (1999), *Sanat Tarihi*, Kahire.
- Strommenger, Eva (1964), *the Art of Mesopotamia*, plate. 16. London.
- Subhi, Enver Reşid, (1975), *Eski Irak'ta Müzik Aletleri Tarihi*, 1. Baskı, Bağdat.
- Sultan, Yusuf Muhammed vd., (1988), *İlk Ticaret ve Ulaştırma Coğrafyası*, Basra.
- Suse, Ahmed, (1983), *Tarihi Kaynaklar, Arkeolojik Keşifler ve Tarım Sulama Projeleri Işığında Mezopotamya Uygarlığının Tarihi*, I, Bağdat.
- Süleyman, A., (1994), *Irak Ana Nehirlerinin Adlarının Köklendirilmesi*, Yayınlanmamış Araştırma, Sulama Bakanlığı.
- Şerif, İ., (2009), *Irak'ın Coğrafi Konumunun İslam Fethi'ne Kadar Genel Tarihi Üzerindeki Etkisi*, 1. Blm., Bağdat.
- Şiban, E., (2012), “Mezopotamya'da Fırat Üzerinden Ticaret”, *Anbar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Anbar, Haziran, ss.260 - 266.
- Taha, B., (2009), *Antik Medeniyetler Tarihinin Önsözü*, 1. bsk., Dar-ü'l-Varak, Londra.
- Taha, Bakır, (1986), *Eski Medeniyetler Tarihine Giriş*, Birinci Bölüm, Bağdat.

Takı. E., (1984), *Irak Tarih Öncesinde*, Bağdat.

Tarik, Abdulvahhab, Mazlum, (1976), “Akkad Bronz Heykelinin İncelenmesi”, *Sümer Dergisi*, S. 32 , s. 39-47.

Teissier, B., (1984), *Ancient Near Eastern Cylinder Seals from The Marcopoli Collection*, Berkeley.

Ur, Jason., (2014), “HouseholdsandtheEmergence of Cities in Ancient Mesopotamia.” *Cambridge Archaeological Journal*. 24 (02) (June), ss. 249–268.

Uşfur, Muhammed Ebu'l-Mehasin, (1979), *Antik Yakındoğu uygarlıklarının simgeleri*, Beyrut.

ÜNSAL, Veli., (2012), “Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları (Orta ve Doğu Anadolu)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, ss. 209-224.

Velid, el-Cadır, (1985), *Madencilik Enstitüsü*,. Bağdat.

Yadin, Y. (1963), *The Art of Warfare in Biblical Lands in The Light of Archaeological Discovery*, London.

Yoffee, N., (1981), *Explaining Trade in Ancient Western Asia*, Malibu.

Resim KAYNAKLAR

URL 1.

<https://www.google.iq/maps/@29.8520352,46.5971182,4.21z>

URL 2.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/15078604_1763621317237096_923882259610503032_n.jpg?oh=7e6b50d62bd93ec55ccbc453a006d7fe&oe=5963B47E

URL 3.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/16266350_1795470724052155_903010637022863512_n.jpg?oh=4a7169895a9ae08215730ab7a38f1ac1&oe=5970B10D

URL 4.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/16472798_1797598427172718_4995025555796895679_n.jpg?oh=c3c3e74dcf822bd91c5faed283069d9e&oe=59291A1D

URL 5.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/16938748_1806598102939417_1081265137931325947_n.jpg?oh=52763dc71fefef0ab8904a8fcba34fa2&oe=5930711C

URL 6.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/17021530_1808190372780190_6832937790408032497_n.jpg?oh=c73646872df7022c6567f5acbcce98aa&oe=59680885

URL 7.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/15355710_1767872946811933_9202183929102422282_n.jpg?oh=67e0136e451bb8b44f2ed22aa0be3ac8&oe=5932D012

URL 8.

https://static.wixstatic.com/media/6ee24d_37995e5155d042a6a5dde0c1c7f4b558.jpg/v1/fill/w_277,h_369,al_c,q_90,usm_0.66_1.00_0.01/6ee24d_37995e5155d042a6a5dde0c1c7f4b558.webp

URL 9.

Kaynak: British Museum/ https://scontent-ams2-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/15109337_204905783297212_6218240598844168096_n.jpg?oh=30831140ec5b11c003419d1c7207bc7f&oe=58C05A63

URL 10.

https://static.wixstatic.com/media/6ee24d_ef3094162d8645e7927f800c2bba6558.jpg/v1/fill/w_500,h_375,al_c,q_90/6ee24d_ef3094162d8645e7927f800c2bba6558.webp

URL 11.

http://2.bp.blogspot.com/-P_8YMWpo8CM/T4bNvCs2eVI/AAAAAAAAAqo/lKg-6xhAlgk/s1600/gudea-2.jpg

URL 12.

http://www.abualsoof.com/inp/Upload/2012301_Discuss%20-%20who%20is%20Sumerian1.jpg

URL 13.

<http://uoruksholgi.blogspot.com.tr/2016/01/blog-post.html>

URL 14.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/15355710_1767872946811933_9202183929102422282_n.jpg?oh=67e0136e451bb8b44f2ed22aa0be3ac8&oe=5932D012

URL 15.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/15037293_1757624624503432_956294208184255011_n.jpg?oh=d1143d3cc52f94b0d70d373e4edb4be9&oe=596AEA20

URL 16.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/15697872_1778138825785345_9177660791138012266_n.jpg?oh=e5d8b477c31ca5a9e87b8d0bc336fd4f&oe=592BB484

URL 17.

http://www.abualsoof.com/inp/Upload/141939_achiv.%20Epic%20literature%201.jpg

URL 18.

https://scontent-otp1-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/1002758_452489061516590_1741642685_n.jpg?oh=b823242bf5d1831561dc344c0446a36a&oe=5A7E6583

URL 19.

https://scontent-otp1-1.xx.fbcdn.net/v/t1.09/1454609_522800277818801_1506485236_n.jpg?oh=c7acf205872f70b42bd75ad22bfc4180&oe=5A825A4E

URL 20.

https://scontent-otp1-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/1001671_452478428184320_19754133_n.jpg?oh=9d09a33eb52a8f7a97e7c60b69178b87&oe=5A5155FF

URL 21.

http://www.mesopot.com/old/adad5/7_bestanden/image021.jpg

URL 22.

<http://www.livescience.com/images/i/000/037/396/original/2-Trowel-diplomacy.JPG>

URL 23.

https://youtu.be/tnDesH_SOaI?t=7

URL 24.

http://i232.photobucket.com/albums/ee233/kat_chowda/assyrianwingedbull.jpg

URL25.

<http://1.bp.blogspot.com>

URL 26.

<http://iraq.elbaghdadi.com/images/10.gif>

URL 27.

https://scontent-amt2-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/15094314_1847056182183759_8621032679925256349_n.jpg?oh=cac01e8af4174802b384e06dd6c31dc3&oe=58AEC35B

URL 28.

https://static.wixstatic.com/media/6ee24d_d7ec90c822414ce48223dfc8c07ea8bb.jpg/v1/fill/w_559,h_403,al_c,q_90,usm_0.66_1.00_0.01/6ee24d_d7ec90c822414ce48223dfc8c07ea8bb.webp

URL 29.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/16649336_1805246226407938_4870021770923287903_n.jpg?oh=e991d297789068953efdcf9e60f741ee&oe=59735E93

URL 30.

https://static.wixstatic.com/media/6ee24d_d097fdbac51a4cfab87dad5531bad314.jpg/v1/fill/w_257,h_386,al_c,q_90,usm_0.66_1.00_0.01/6ee24d_d097fdbac51a4cfab87dad5531bad314.webp

URL 31.

https://static.wixstatic.com/media/6ee24d_5332841cc5194dfda1c8adf0d81c887b.jpg/v1/fill/w_291,h_369,al_c,q_90,usm_0.66_1.00_0.01/6ee24d_5332841cc5194dfda1c8adf0d81c887b.webp

URL 32.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/15109361_1762181774047717_7163180584706597567_n.jpg?oh=142b2d8c4ff02c75a50c3e1053788afe&oe=593280C0

URL 33.

https://static.wixstatic.com/media/6ee24d_5d1d2d0ddabc41a5a95b472614c9e0f6.jpg/v1/fill/w_426,h_403,al_c,q_90,usm_0.66_1.00_0.01/6ee24d_5d1d2d0ddabc41a5a95b472614c9e0f6.webp

URL 34.

https://static.wixstatic.com/media/6ee24d_f4c75c29e23542cabd98d33b9c09132c.jpg/v1/fill/w_560,h_230,al_c,q_90/6ee24d_f4c75c29e23542cabd98d33b9c09132c.webp

URL 35.

https://3.bp.blogspot.com/-bkmIYD2MSts/WIKNIv-qQVI/AAAAAAAAABlQ/K9zhtmrFFpEA6tjSkzBgZgZ9No_kW8a4wCLcB/s1600/images.jpg

URL 36.

https://static.wixstatic.com/media/6ee24d_0ce1113dea1c479aa574e812f35f306d.jpg/v1/fill/w_554,h_369,al_c,q_90,usm_0.66_1.00_0.01/6ee24d_0ce1113dea1c479aa574e812f35f306d.webp

URL 37.

https://scontent-frt3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/15873581_1782908905308337_3359658005330924296_n.jpg?oh=27cca4ad95ec0c9aa9667c5eceb2b9ec&oe=5926A12E

URL 38.

https://scontent-vie1-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/17098702_1812229349042959_4661778161023760965_n.jpg?oh=6d1cd8c519485cca6ce3b850e0f5798b&oe=5930E693

URL 39.

https://scontent-vie1-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/17200895_1812229492376278_5825450870562265899_n.jpg?oh=39fee750c051e5d87ca7ed14307c5470&oe=5970AB09

URL 40.

https://scontent-vie1-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/17098419_1812229419042952_8176411347034502832_n.jpg?oh=429e8739122373424a1cbc7c2a9464ff&oe=59727003

URL 41.

https://scontent-vie1-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/17201055_1812229389042955_306241218039380253_n.jpg?oh=69f43370fdbbc81aaf9e2c7288939c34&oe=592F3940

URL 42.

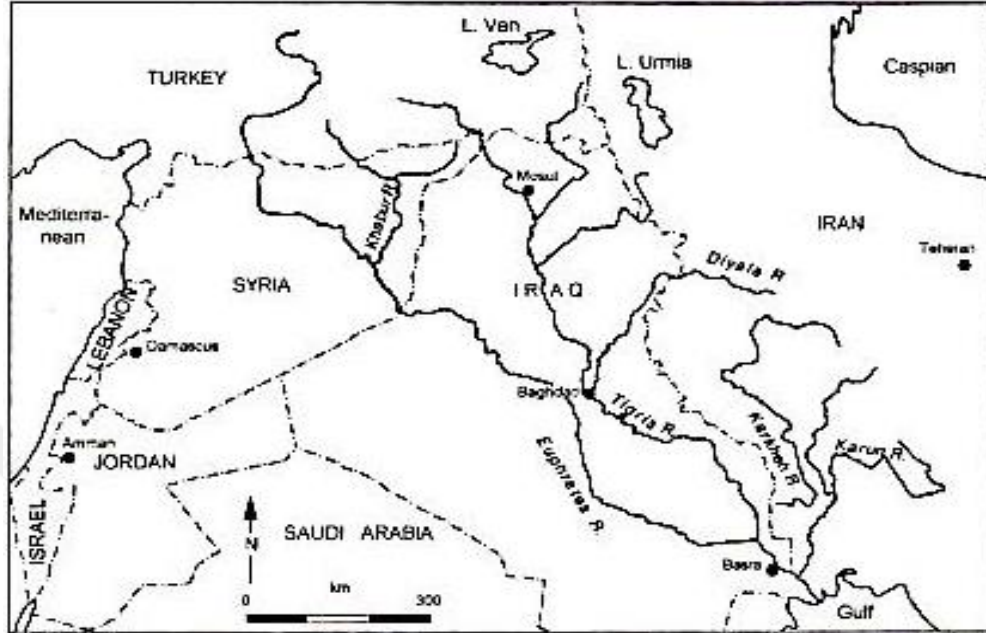
https://scontent-otp1-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/72983_376270169138480_924510799_n.jpg?oh=8dbbbcbb0b7355c5e76f32f0ab3de638&oe=5A7E942F

URL 43.

<https://3.bp.blogspot.com/-5QbTq3BIF3U/WIKNFebYTjI/AAAAAAAAABIM/NnmDtHr9dDUtv7RQ5GEUIoUR5QYG2zsNgCLcB/s1600/index11.jpg>

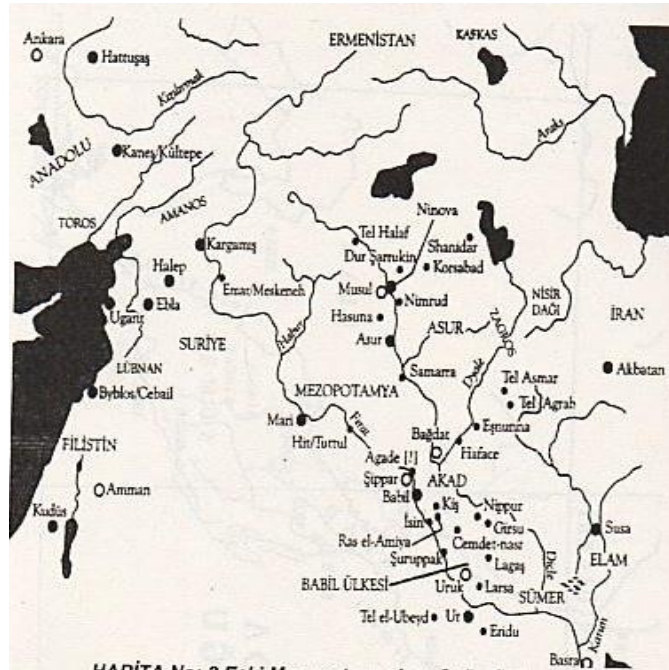
EKLER

HARİTALAR

Harita 1. Mesopotamia

Pollock, Susan., 2008, s. 2.

Harita 2. Mezopotamya'nın Coğrafi Konumu

Memiş, Ekrem., 2015,s. 290.

Harita 3. Irak Çevresindeki Komşu Ülkeler

URL 1.

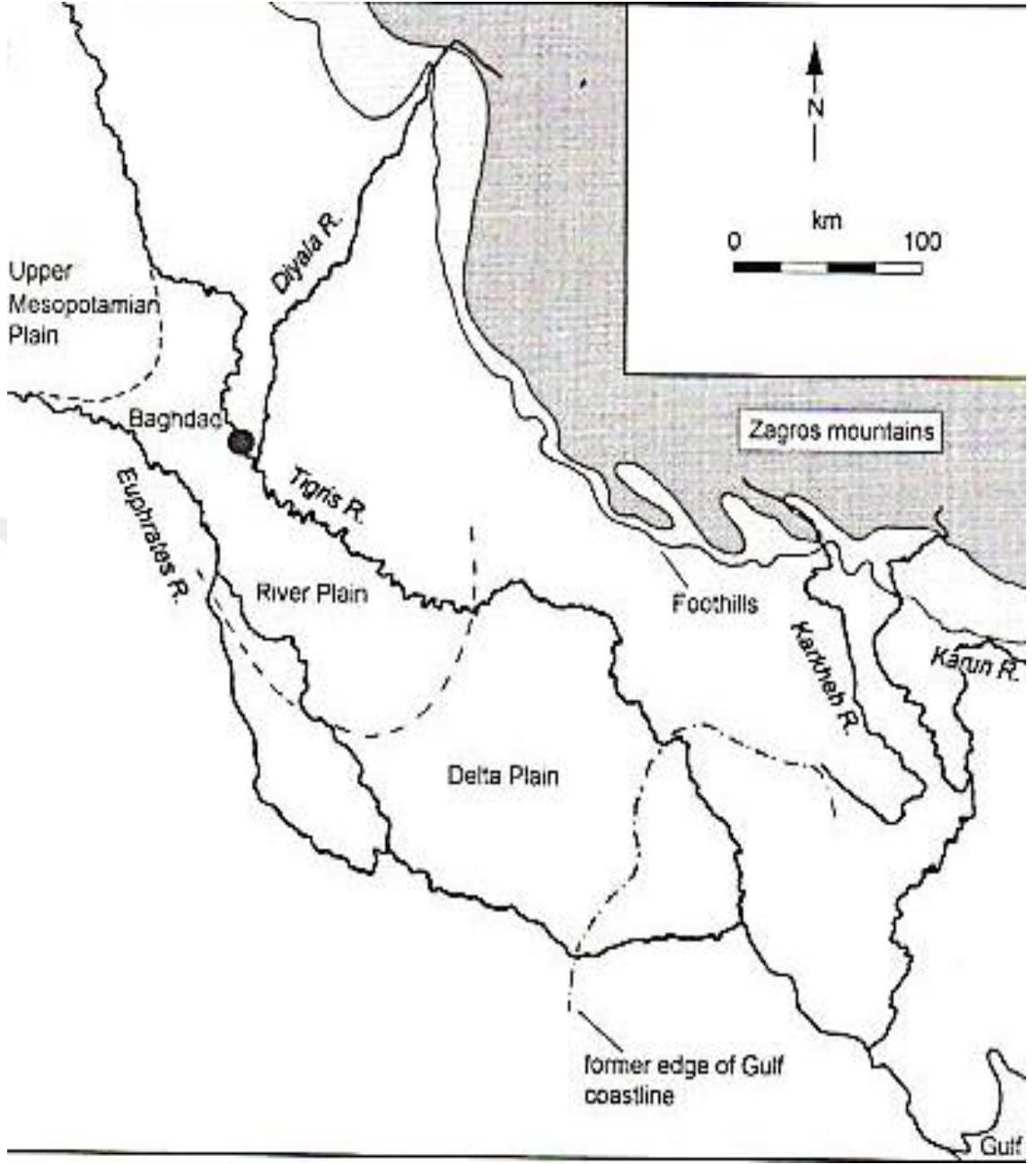
Harita 4. Mezopotamya Nehirler Arasındaki Ülke

Memiş, Ekrem., 2015, s. 292.

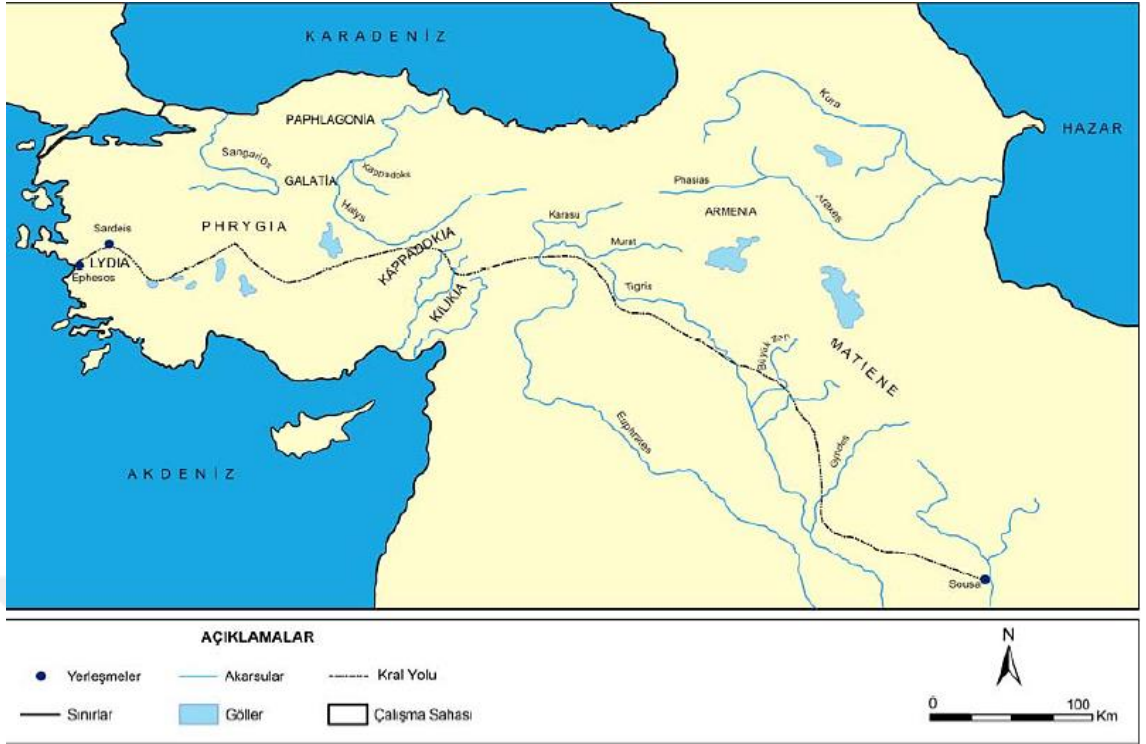
Harita 5. Nehirler

Pollock, Susan., 2008, s.14 .

Harita 6. Çökelti Ova Bölgesi

Pollock, Susan.,2008, s.30 .

Harita 7. Bölgeler ve Nehirler

ÜNSAL, Veli., 2012, s, 224

Harita 8. Eski Irak şehri

Crawford, Harriet., 2010, s. 28.

Harita 8. Mezopotamya ve yakın çevresi.

Köroğlu, Kemalettin., 2006, s.13.

Harita 9. Anadolu' da Bazı İlk Tunç Çağı Merkezleri,

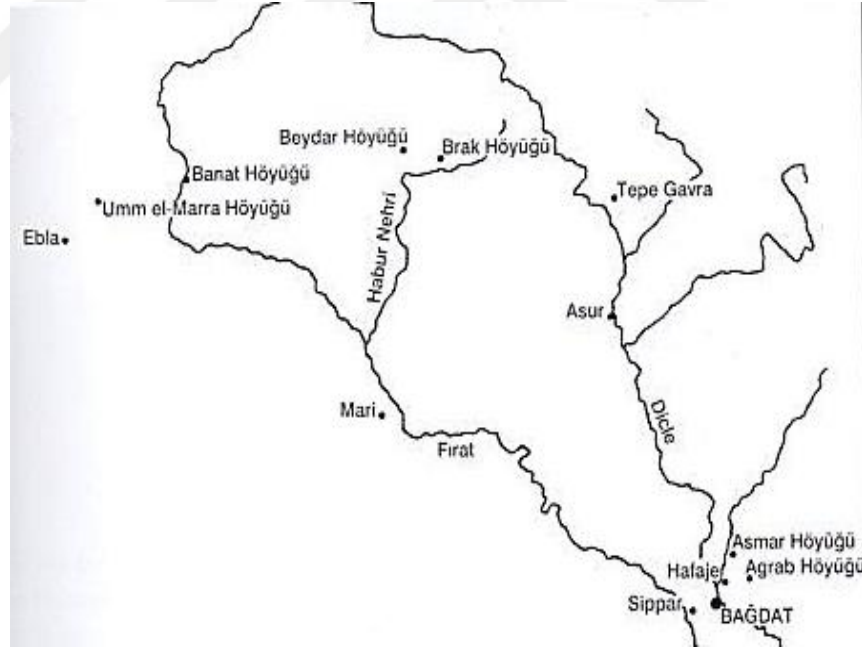
Yiğit, Turgut. 2003. s. 179. ss.167-182.

http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=18&sayi_id=29

Harita 10. Eskiçağda Mezopotamya.

Memiş, Ekrem, 2015,s. 290.

Harita 11. Yukarı Mezopotamya'daki ören yerleri.

RESİMLER

Resim 1. Ur hazinelerinin bazıları. Shıbad krallığına ait. İngiliz Müzesi, Londra, M.Ö. 2600

URL 2.

İlk Yazı İşaretleri		
	ku ₆	balık
	gu ₄	sığır
	udu	koyun

Resim 2. En eski yazılı belge

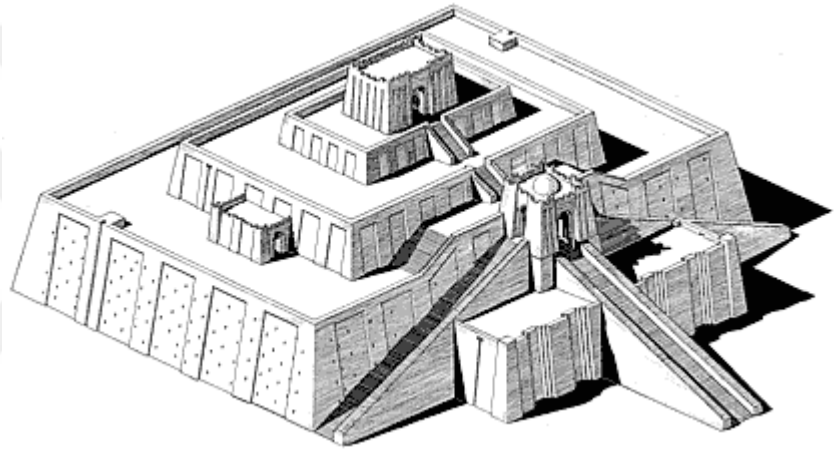
İşaretlerin Evrimi Kaş ("bira") Örneği

IV. binyıl	III. binyıl	II. binyıl başı	II. binyıl sonu
			

Resim 3. Eski Yazılı belge
Bordreuil, Pierre-Briquel, Françoise – Michel- Cecile., 2015, ss. 293-294.

Resim 4. Akkad Kralı Sargon'a. Ninive'de ele geçirilmiş tunç başlık.
Irak Müzesi _ Bağdat M.Ö. 2334 - 2279
URL 3.

Resim 5. Ziggurat

Mehdi , Hamid Nafel. , 2007, Resim. 23-24, s, 237.

Akadca Yazı

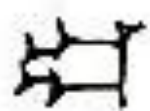
ka

ša

du

um

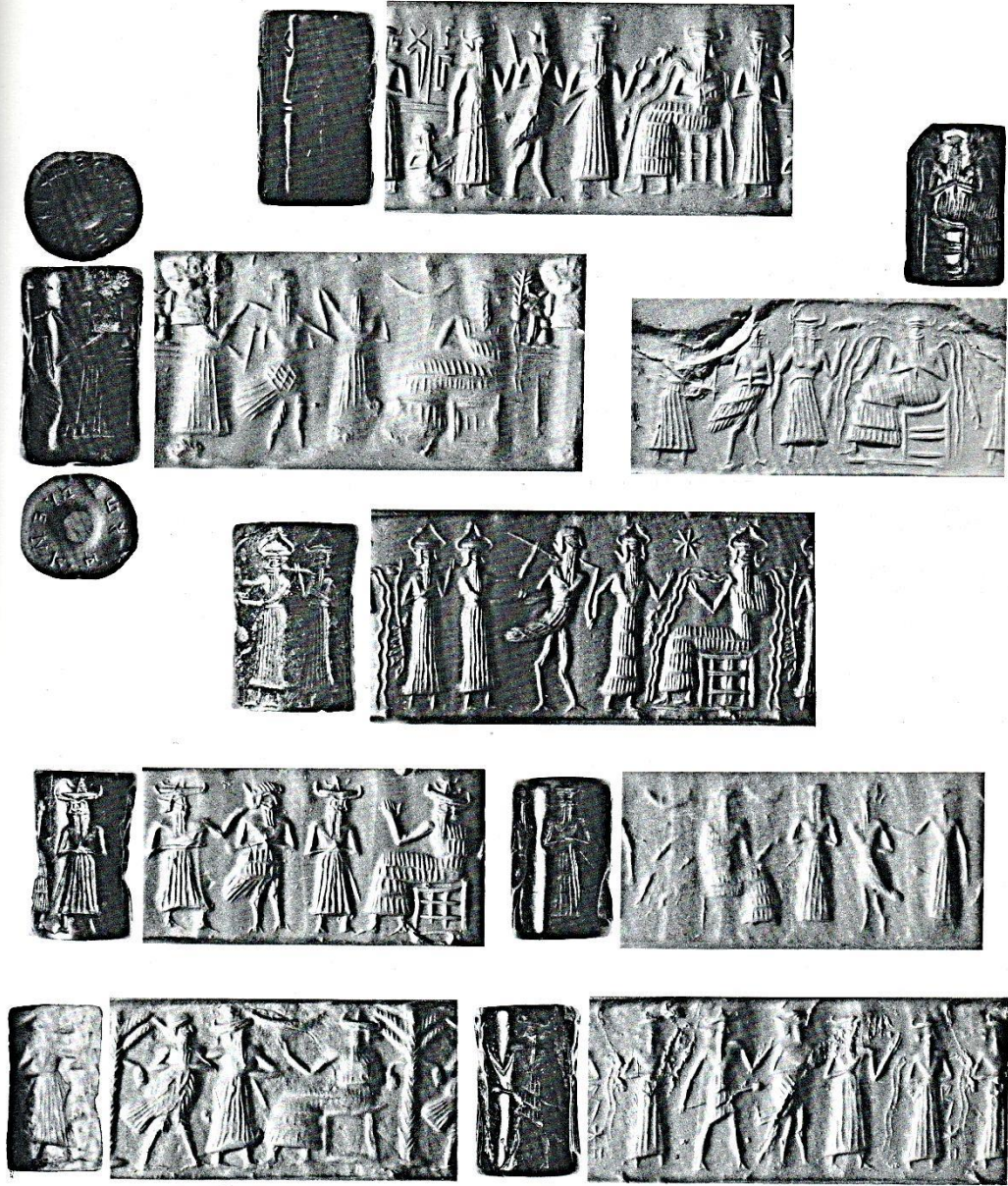
Resim 6. Akadca Yazı

Bordreuil, Pierre-Briquel,Françoise – Michel- Cecile., 2015, s. 297.

Resim 7. Akad dönemine ait bakır figür.

Crawford, Harriet., 2010, s.181 .

Resim 8. Eski mühürler, Tunç Çağı'ndan.

Mehdi , Hamid Nafel. , 2007, Resim. 63 , s, 261.

Resim 9. M.Ö. 3000 Bakırdan yapılmış bir koyun başı, Sümer dönemine kadar uzanıyor.

Yün ticaretinde önemli bir kaynak. Sümer ve dünya uygarlıkları arasında.
URL 4.

Resim 10. Sümer uygarlığına (üçüncü Ur hanedanı) ait . Bakırdan. M.Ö. _ 2350 _ 2600.

URL 5.

Resim 11. Louvre Müzesi - Paris - M.Ö. 2100. Çivi Kralı Claudia. Kral Claudia döneminde bronz çağ.

URL 6.

Resim 12. Hammurabi Dikilitaş

Mehdi , Hamid Nafel. , 2007, Resim. 26 , s, 238.

Resim 13. Bir araba şeklindeki minyatür model, British Museum - Irak Müzesi - M.Ö 3000.

URL 7.

Resim 14. Dört vahşi eşek tarafından çekilen bir bakır arabası. Küçük bir form.

Lloyd, Seton., 1993, resim 86, s, 179.

Resim 15. Kodoro, Sınır taşı, Ticari belge .

URL 8.

Anatolian: Kt 88/k 990

Assyrian: Kt 93/k 473

Assyrian: Kt 93/k 279

Level Ib tablets

Anatolian: Kt 89/k 365

Assyrian: Kt n/k 27

Resim 16. Kaniş kentinde eski Asur lehçesiyle.

Michel- Cecile. 2011, s. 106 .pp.94-115.

Resim 17.Ur kentinden süslemeler /British Museum/ M.Ö 2600.

URL 9.

Resim 18. Bir Sümer kâsesi. İran medeniyetleri. M.Ö. 3 bin yıldan kalma tarih.

URL 10.

Crawford, Harriet., 2010, s.121 .

Resim 19. M.Ö. (2144 – 2124) Laksh'ın Prensi, Prens Kodya.

URL 11.

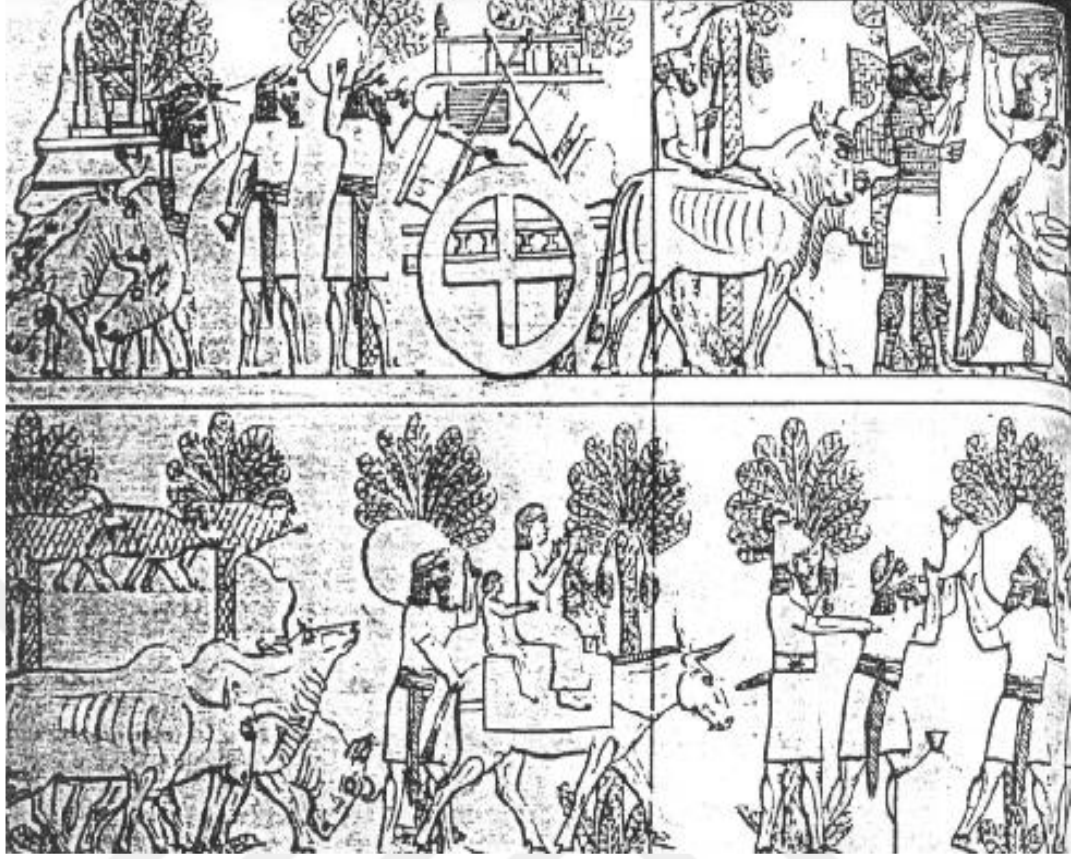
Resim 20. Ur levhası; Eşek Tasviri

URL 12.

Resim 21. Bronz araba örneği.

URL 13.

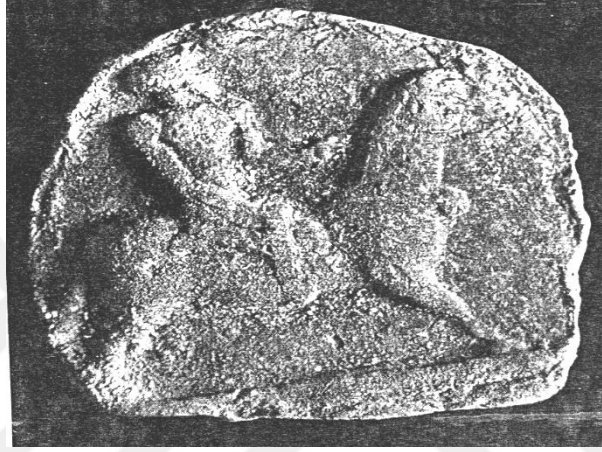
Resim 22. Ur Hanedanlığı; Katır taşımacılığı

, 1985. s. 175..Mazloun, Tarık t

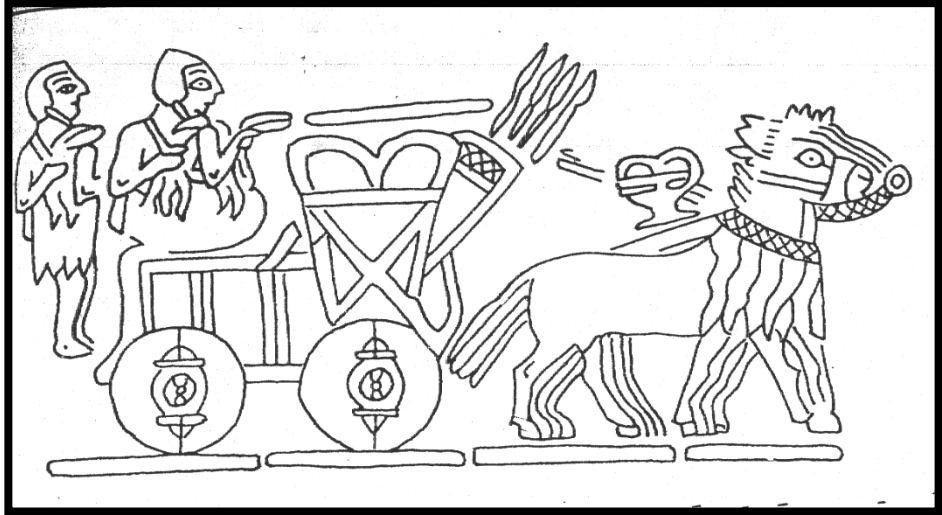
Resim 23 İlk hanedanlar M.Ö. 2900-2800 çağında Öküz Mühürü

Sousse, Ahmet ., 1986. Resim, 67, s. 159..

Resim 24. Kil üzerinde at çizimleri. M.Ö. 3. Bin yılı.

Moorey, P.R. 1999. plate 13.

Resim 25. Birkaç eşek tarafından çekilen dört tekerlekli araba

Reşit ,Fevzi, 1981, s. 112

Resim 26. Muhtemelen çocuklar için oyuncak (iki tekerlekli)

URL 14.

Resim 27. Sumari gümüş tekne, Musk Duk'un Uruk'daki mezarında bulundu.

. Irak Ulusal Müzesi - Bağdat - M.Ö. 2450

URL 15.

Resim 28. Nuh'un Gemisi, Sümer döneminin kil tableti, Yuvarlak bir gemi inşa etme talimatlarının belgesi, British Museum _ Londra - M.Ö. 3700.

URL 16.

Resim 29. Kamışlardan yapılmış bir tekne

M.Ö. 2300-2155 yılları arasında. .

URL 17.

Resim 30. Kamışlardan yapılmış bir tekne

Potts, Daniel, 2006, s 190.

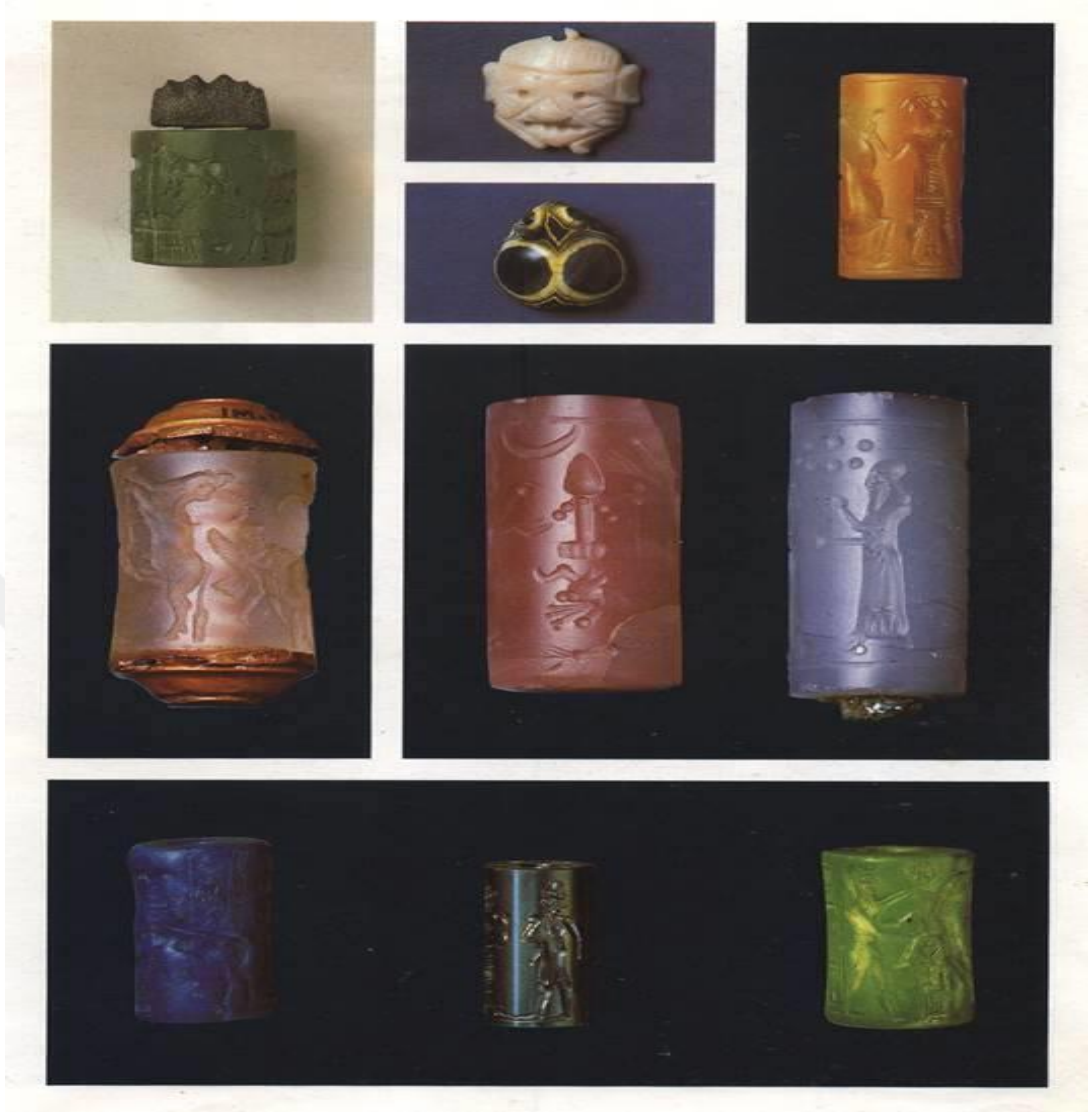
Resim 31. Üçüncü Ur hanedanı dönemine, mühürler.

URL 18.

Resim 32. Akad Döneminde Tanrıça'yla konuşan kişi

Mehdi, Hamid Nafel. , 2007, Resim. 46 , s, 254.

Resim 33. Silindir mührler

URL 19.

Resim 34. Silindirik mühürler.Gılgamış destanından bir sahne - üçüncü Ur hanedanı (M.Ö. 2122-2004)

URL 20.

Resim 35. Ur Kentinde tuğla mezarlar

URL 21.

URL 22.

Resim 36. Tuğla modelleri

URL 23.

Resim 37. Lamassu, Asur

URL 24.

Resim 38. Lagaş kralı "Ontmina"ya ait, bakır ve gümüşten işlenmiş üzerinde çeşitli kartal ve aslan resmi nakşedilmiş, halen de Paris'te Loure Müzesinde bulunan dini ayın vazosu, (M.Ö 2400)

URL25.

Resim 39. Altın miğfer Louvre Müzesi

URL 26.

Resim 40. Altın Arp

URL 27.

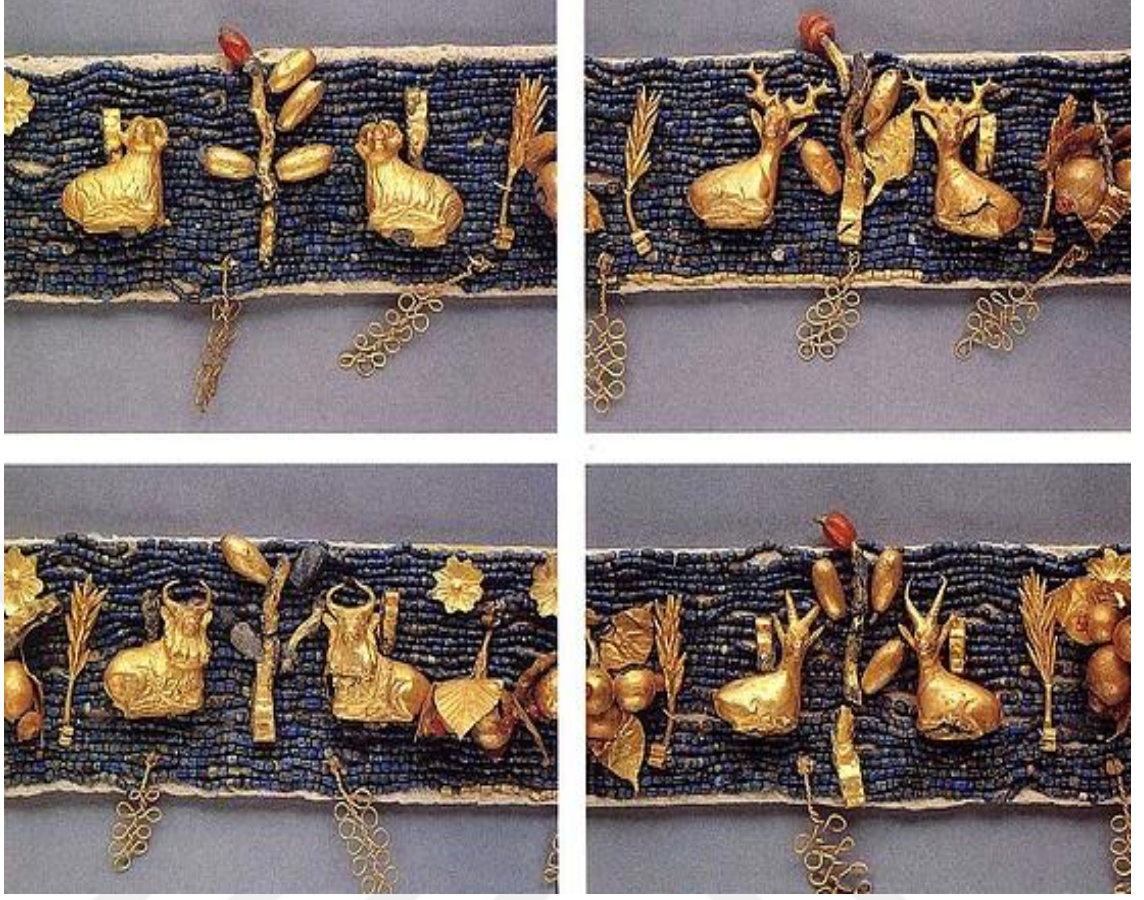
Resim 41. Bronz Çağı Kral I. İzkhordan'ait bronz heykel. Baş ve elleri kayıp heykel

Barrow, Andre., 1981. s. 135.

Resim 42. Üçüncü Ur Hanedanının Kral Ornmö bronz heykeli

Marc Van De Mierop, 2004. Şekil, 124, P. 71.

Resim 43. Kraliyet mezarlığından

URL 28.

Resim 44. British Museum, M.Ö. 2600, Londra. Kraliçe Shibad'ın Ur'daki Kral Mezarlığı.

URL 29.

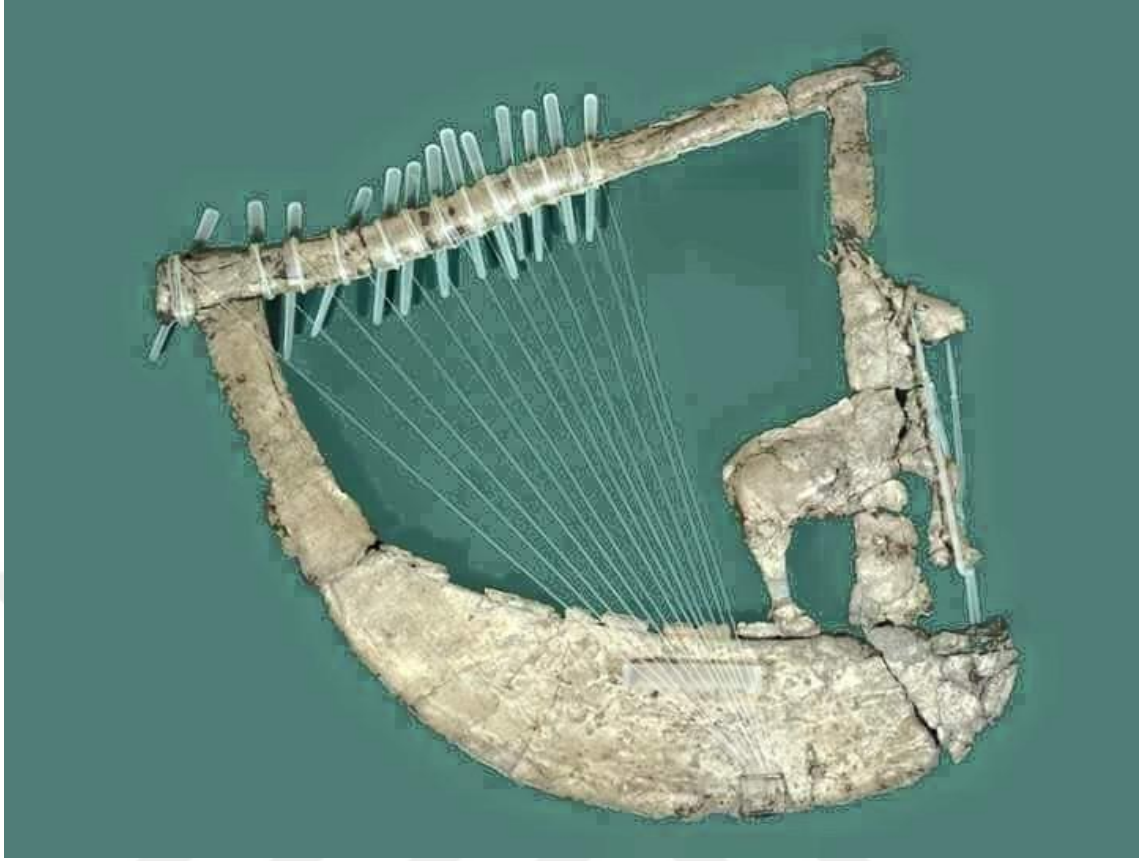
Resim 45. Sumary Heykeli M.Ö. 2500

URL 30.

Resim 46. Ur'ın kraliyet mezarlığı

URL 31.

Resim 47. British Museum, Londra, M.Ö. 2600.

URL 32.

Resim 48. Mezapotamya’da kapların çoğu normal kilden ve kaliteli kilden yapılyordu.

URL 33.

Resim 49. Bir alabaster tablası. Kraliyet Ur Mezarlığı'ndan. Irak Müzesi

URL 34.

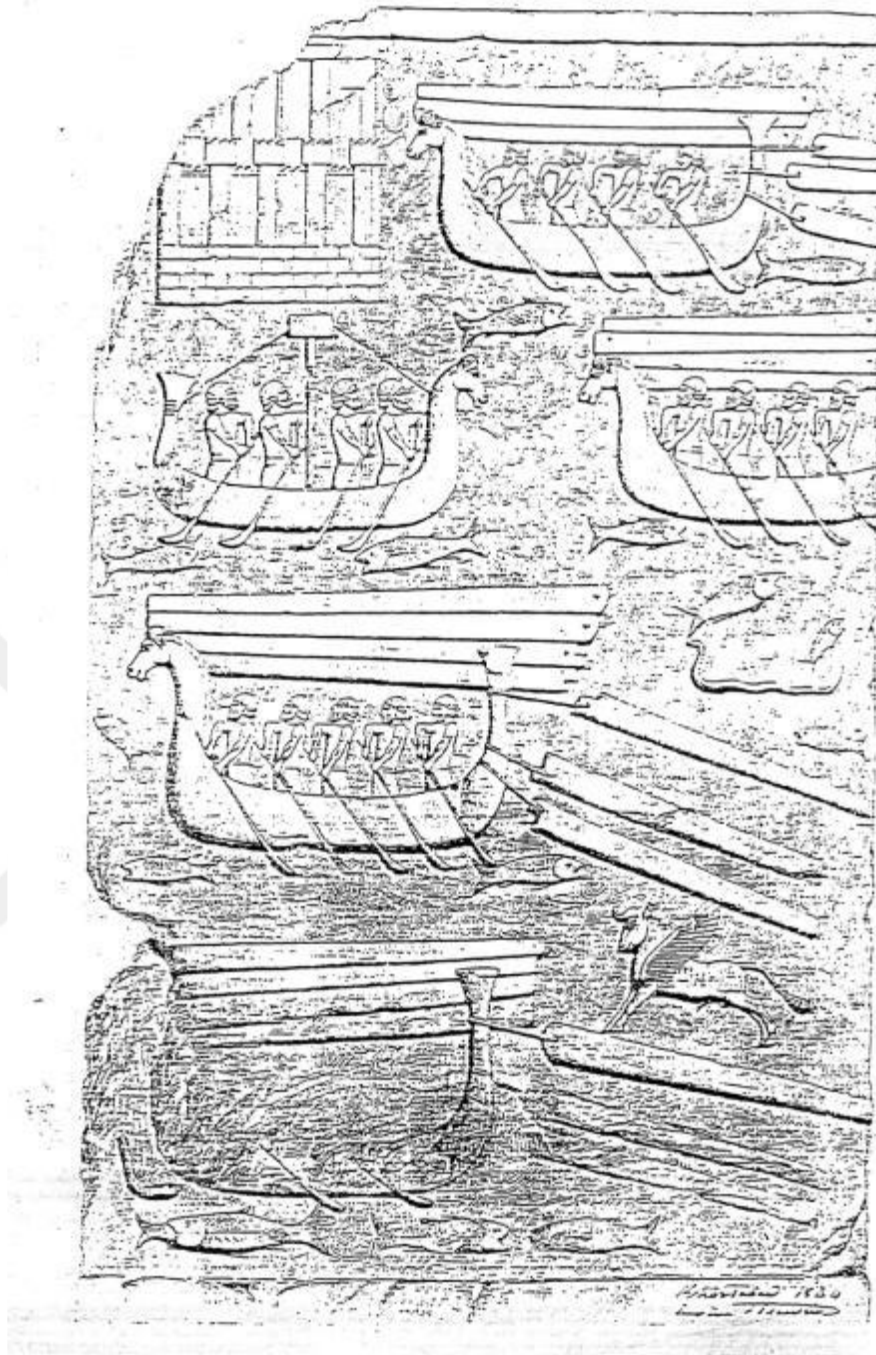
Resim 50. Taştan yapılmış el değirmeni

URL 35.

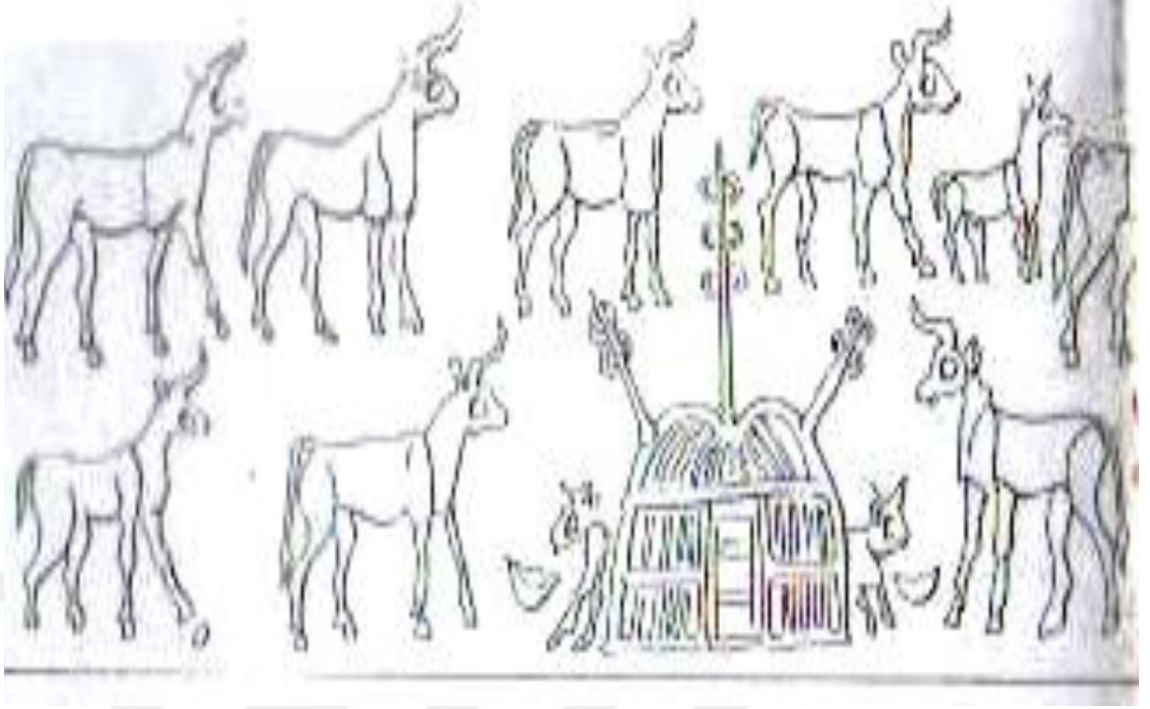
Resim 51. Irak' ta Gemi inşası sürecinde kullanılan malzemelerin toplanması

Hasnawi. Hadi ., 2009. s. 219..

Resim 52. Gemiler ile kereste nakliyesi

Hashem Shit, Azhar., 2008. s. 34. .

Resim 53. Hayvancılık, Kamışlardan

Black, J, & Green, A, Gods, 1998, p. 154

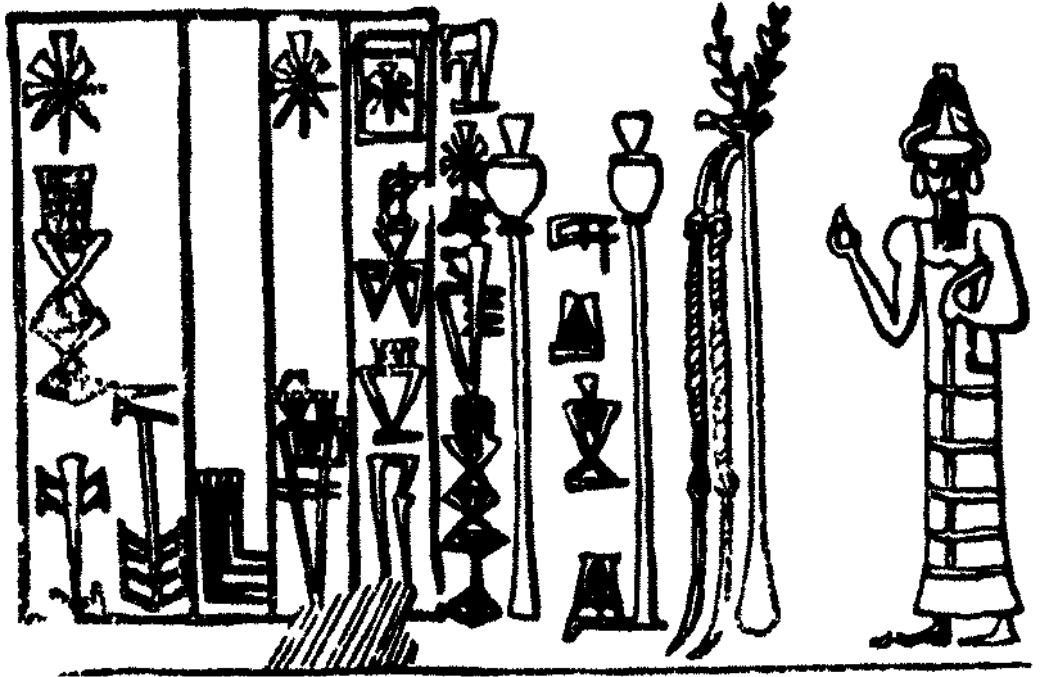
Resim 54. Kraliyet Oyunu. Kraliyet Ur Mezarlığı

URL 36.

Resim 55. İlaç ve terapide yılanı simge olarak kullanıyorlardı. M.Ö. 3100

URL 37.

Resim 56. Sümer doktoru tasvir eden silindirik mühür.

Taha, B., 2009, s. 369.

Resim 57. Ss eşyası ve Kozmetik Endüstrisi

British Museum, Londra, M.. 2600.

URL 38.

Resim 58. Ss eşyası ve Kozmetik Endüstrisi

British Museum, Londra, M.. 2600.

URL 39.

Resim 59. Süs eşyası ve Kozmetik Endüstrisi

British Museum, Londra, M.Ö. 2600.

URL 40.

Resim 60. Süs eşyası ve Kozmetik Endüstrisi

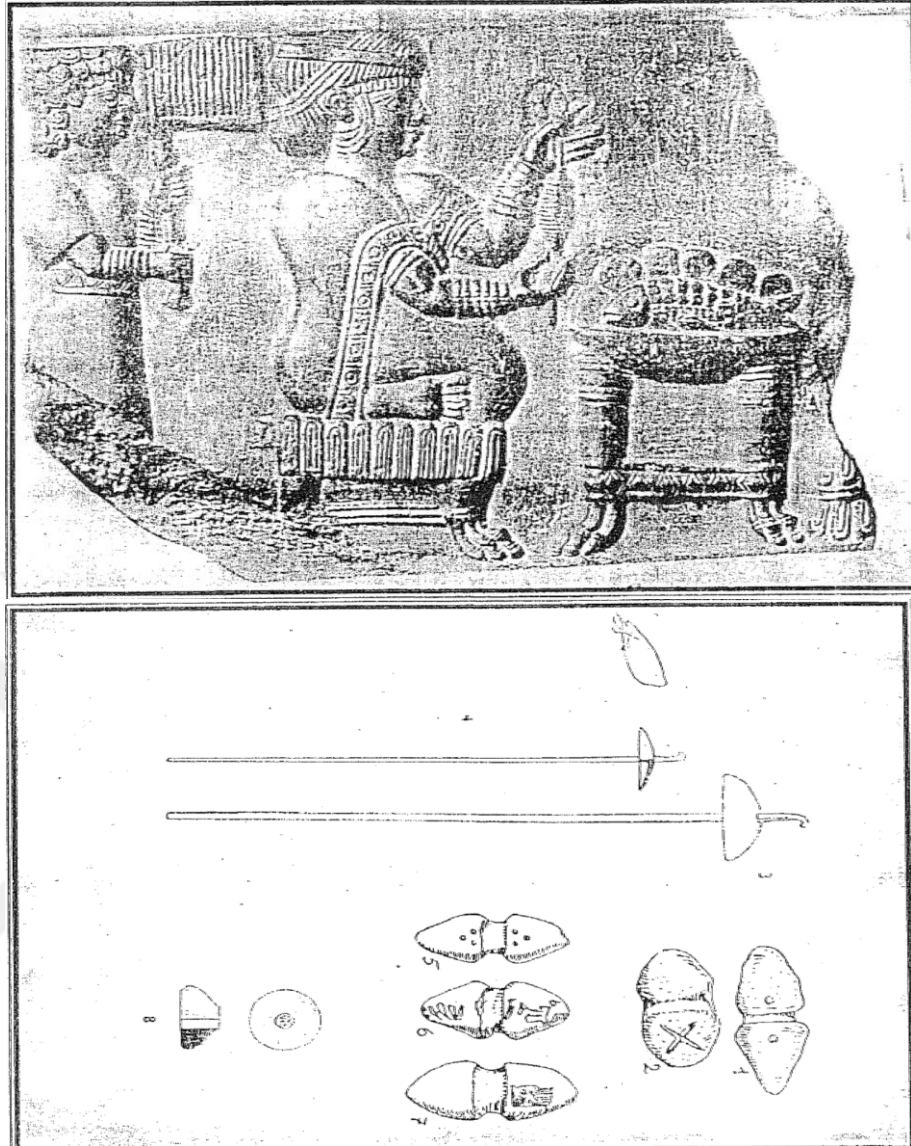
British Museum, Londra, M.Ö. 2600.

URL 41.

Resim 61. Prens Kodya

Lloyd, Seton., 1980 , s.176.

Resim 62. Tekstil ve aletleri

Hasnawi. Hadi ., 2009. s. 22 Şekil, 14.

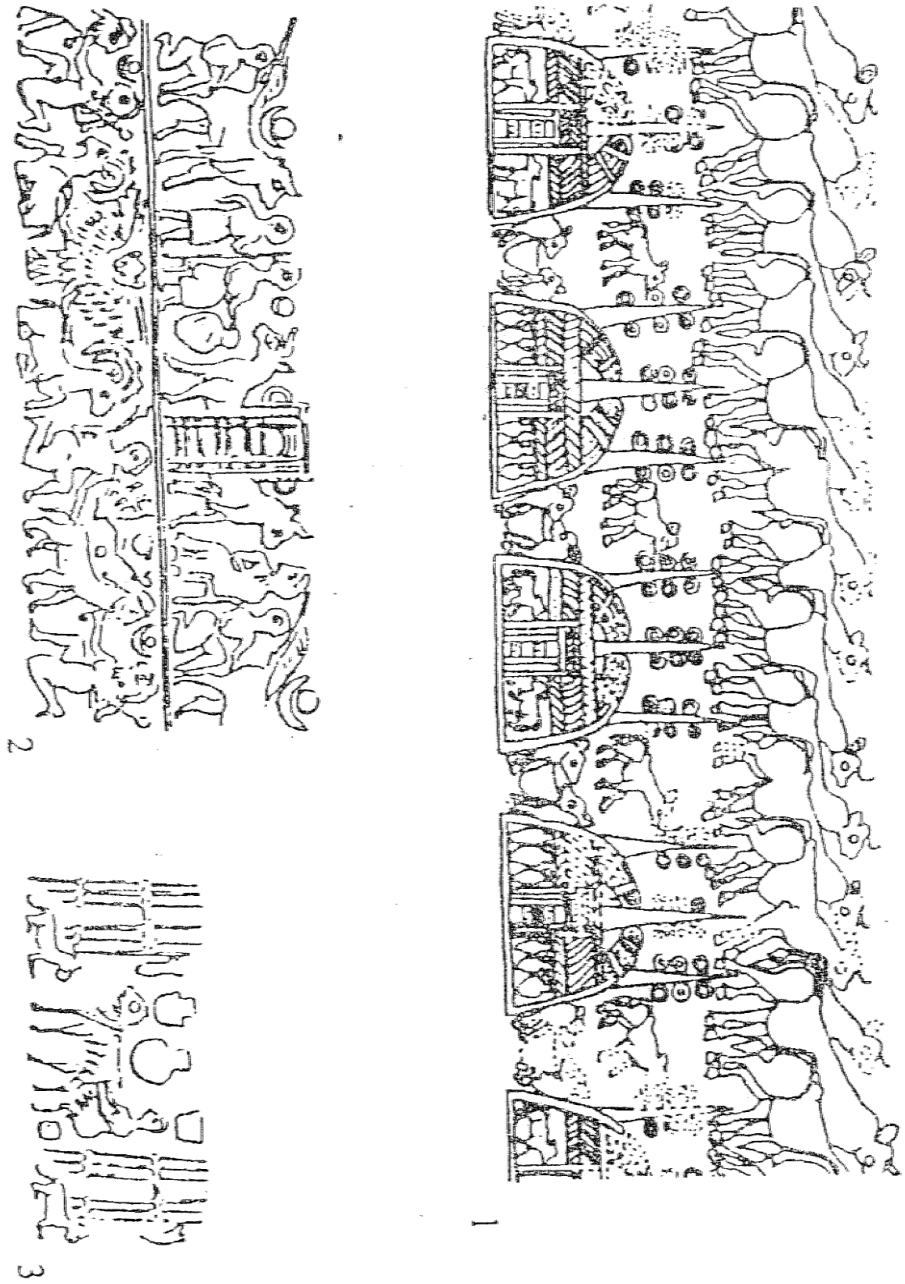
Resim 63. Bira endüstrisi

Hasnawi. Hadi., Şekil, 12, 2009. s. 220..

Resim 64. Bira endüstrisi

URL 42.

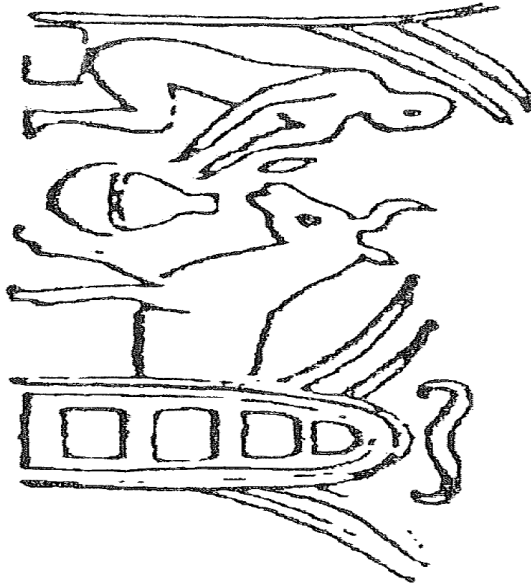
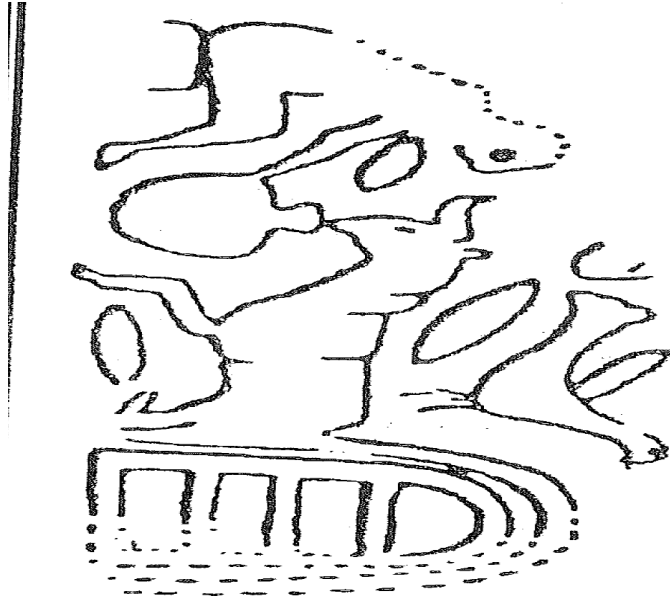
Resim 65. Süt sağan hayvan obanları.

Hasnawi. Hadi., Şekil, 6, 2009. s. 214..

Resim 66. Tahıl Öğütme Endüstrisi İlk modeli

URL 43.

Resim 67. Besi hayvanları.

Hasnawi. Hadi., Şekil, 7, 2009. s. 215..

Resim 68. ömlek üreticileri.

Hasnawi. Ss Hadi., Şekil, 15, 2009. s. 223..

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Anfal Mohammed Mahmood MAHMOOD

Doğum Yeri ve Yılı : Irak / Musul 1983

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lise : Musul, Kılıç Araplar Lisesi,2000

Lisans :Musul Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji
Bölüm

Yüksek lisans: :Süleyman DEMİREL Üniversitesi, Isparta, Türkiye

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1. Türkçe (ORTA DÜZEY)
2. Arapça (ANA DİL)

İş Deneyimi :

1. Musul Üniversitesi 2009 -(Halen)